

T. C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE VE AVRUPA TOPLULUĞU'NDA DERİ VE DERİ MAMULLERİ SANAYİ

Arş. Gr. Sevgi GEREK

(DOKTORA TEZİ)

Haziran — 1989
ESKİŞEHİR

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane

I Ç İ N D E K İ L E R

GİRİŞ	1
-------------	---

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

U L U S L A R A R A S I E K O N O M İ K

B İ R L E Ş M E L E R

V E

G Ü M R Ü K B İ R L İ K L E R İ T E O R İ S İ

I - ULUSLARARASI EKONOMİK BİRLEŞMELER	6
1. Tanımı	6
2. Ekonomik Birleşme Türleri	7
II - GÜMRÜK BİRLİKLERİ TEORİSİ	10
1. Gümrük Birliklerinin Statik Etkileri	12
A) Üretim Üzerindeki Etkileri	12
B) Tüketim Üzerindeki Etkileri	22
C) Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkileri	26
D) Üretim Faktörleri Üzerindeki Etkileri	34
2. Gümrük Birliklerinin Dinamik Etkileri	44
A) Ölçek Ekonomileri	44
a) İçsel Ekonomiler	45
b) Dışsal Ekonomiler	47

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNE VE TÜRKİYE AT İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

I - CUMHURİYET DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE EKONOMİSİNE	
GENEL BİR BAKIŞ	54
1. Planlı Kalkınma Dönemi Öncesi	54
2. Planlı Kalkınma Dönemi	60
A) İmalat Sanayindeki Gelişmeler	65
B) İhracat ve İthalattaki Gelişmeler	68
II - TÜRKİYE - AVRUPA TOPLULUĞU İLİŞKİLERİNE GENEL BİR	
BAKIŞ	77
1. II. Dünya Savaşı Sonrası Dünyadaki Ekonomik	
Ürgütlenmeler	77
2. Ekonomik İlişkiler Açısından Türkiye'nin Batıya	
Yaklaşması	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENTEGRASYON SÜRECİNDE AVRUPA TOPLULUĞUNDA VE TÜRKİYE'DE DERİ VE DERİ MAMULLERİ SANAYİNİN DURUMU

I - AVRUPA TOPLULUĞUNDA DERİ VE DERİ MAMULLERİ SANAYİNİN GELİŞİMİ	100
1. Deri ve Deri Mamulleri Sanayi (Deri, mamul deri, deri ve kürk konfeksiyon, saraciye eşyası)	103
2. Ayakkabı Sanayi	105
II - TÜRKİYE'DE DERİ VE DERİ MAMULLERİ SANAYİNİN GELİŞİMİ	107
1. Deri İşleme Sanayi	114
2. Deri Giyim Eşyası Sanayi	115
3. Kürk Konfeksiyon Sanayi	116
4. Deri Eşya (Saraciye) Sanayi	117
5. Ayakkabı Sanayi	118

III - AVRUPA TOPLULUGU ÜLKELERİ VE TÜRKİYE'DE DERİ VE DERİ MAMULLERİ SANAYİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	120
1. Üretim ve Tüketim Açısından	120
2. Dış Ticaret Açısından	143
3. Karşılaşılan Sorunlar Açısından	149
SONUÇ	164
YARARLANILAN KAYNAKLAR	171

G I R I Ş

Günümüzde ülkelerarası ilişkiler, ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda giderek daha yoğun hale gelmektedir. Gelişme çabalarını sürdüren Türkiye, kendi çıkarları doğrultusunda çeşitli ülkeler ve gruplarla olan ilişkilerini yeniden değerlendirme durumundadır.

Ekonomik açıdan Avrupa Topluluğu ile Türkiye zaman zaman yaşanan kesinti ve durgunluklara rağmen sürekli bir ilişki içinde bulunmuşlardır. Avrupa Topluluğunun nihai amacı siyasi bütünleşme olmakla beraber Türkiye, Topluluğa üye olmak için müracaat ederken öncelikle ekonomik nedenleri dikkate almıştır. İlk ilişkiler 1 Aralık 1964 tarihli Ankara Anlaşmasıyla başlamıştır. 14 Nisan 1987 tarihindeyse tam üyelik için başvurulmuştur. Paris Anlaşmasınının 98. maddesi uyarınca Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'na, Roma Anlaşmasınının 237. maddesi

uyarınca Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ve 205 maddesi uyarınca da Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'na gerekli başvurular yapılmıştır. Komisyon, ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve hukuki incelemelerini iki yıl içersinde tamamlayarak görüşlerini rapor halinde konseye sunacak ve daha sonra katılma görüşmeleri başlayacaktır.6-10 yıl sürebilecek katılma görüşlerinden sonra Katılma Anlaşması üye devletlerin ve Türkiye'nin yasama organlarınınca onaylanırsa tam üyelik gerçekleşecektir.

Türkiye-AET ilişkileri açısından tam üyelik gerçekleşse de gerçekleşmese de Türk sanayiinde Avrupa Topluluğu'yla rekabet edebilecek sektörlerin belirlenmesi, bunlar arasında halen avantajlı olanların bu avantajlarının sürdürülebilmesi için gerekli çalışmalar yapılmalıdır. Halen çok avantajlı olmasa bile biraz ilgi ve destek ve çok pahalı olmayacak yatırımlarla oldukça avantajlı hale gelebilecek sektörler üzerinde de ısrarla durulmalıdır.

Yapılan çeşitli araştırmalarda Avrupa Topluluğu ile rekabet edebilecek sektörlerin yerli kaynaklara dayalı, deri ürünleri, dokuma, giyim eşyaları, halı, cam ve çimento olduğu ortaya konulmuş bulunmaktadır.

Bu çalışmanın konusu olan "Türkiye'de ve Avrupa Topluluğunda Deri ve Deri Mamulleri Sanayi" birkaç yönden üzerinde durulmaya değer bulunulmuştur. Öteden beri Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yeri olan topluluk üyeleriyle ilişkiler Türkiye'nin tam üyeliğine doğru gelişimini sürdürmektedir. Gelişmekte olan bu ilişkiler içersinde Türkiye'nin bizce en

avantajlı olduğu sektörlerden biri olan deri ve deri mamulleri sanayi daha da önem kazanacaktır. Türkiye'nin hayvan varlığı açısından dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer aldığı bilinmektedir. Ayrıca deri ve deri mamulleri üretiminde gelişen teknolojiye rağmen el emeği hala önemini korumakta ve Türkiye için geleneksel sayılabilecek bu sektörde gerçekten iyi ustalarımız bulunmaktadır.

Türkiye'nin son yıllarda gerçekleştirmeye çalıştığı ihracat hamlesi içerisinde deri ve deri mamulleri sektörünün payının ümit verici bir gelişme göstermesi bizi bu konu üzerine eğilmeye yöneltten önemli bir unsur olmuştur. Bunların yanında AET ülkelerinin giderek bu sektörden çekilmekte oldukları söylenebilir. Bu durum sektörün pahalı ve eziyetli bir sektör oluşu ve çevre kirliliğine yol açmasıyla açıklanabilir. Bu gelişme Türkiye için bir avantaj olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Türkiye'nin geleneksel tarım ürünleriyle tekstil ürünleri ihracatı toplulukta çeşitli engellerle karşılaşmaktadır. Deri ve deri mamulleri ihracatında ise bu tür güçlükler yaşanmamaktadır. Önümüzdeki yıllarda bazı engellerin çıkması olasılığı da pek fazla görülmemektedir. Çünkü Topluluk ülkeleri içinde bu sektör bazında kendi çıkarları açısından tekstilde olduğu gibi Türkiye'nin rekabet gücünü kırmak zorunluluğu duyan ülke yoktur.

İşte kısaca değindiğimiz bütün bu unsurlar böyle bir çalışma yapmak konusunda bizi teşvik etmiş ve yönlendirmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ulus-

lararası ekonomik birleşmeler ve gümrük birlikleri teorisi açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın teorik bölümünü oluşturan bu bölümde ekonomik birleşme türleri kısaca açıklanmıştır. Gümrük birliklerinin statik ve dinamik etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde Türkiye Ekonomisinin ve Türkiye-AET ilişkilerinin genel bir değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Türkiye ekonomisinde planlı kalkınma dönemi öncesi ve planlı kalkınma dönemi kısaca gözden geçirilerek imalat sanayindeki, ihracat ve ithalattaki gelişmeler genel çizgileri itibarıyla açıklanarak değerlendirilmiştir. Türkiye-AET ilişkileri ise İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik örgütlenmeler ve ekonomik ilişkiler açısından Türkiye'nin Batı'ya yaklaşması kapsamında ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye'de deri ve deri mamulleri sanayinin durumu entegrasyon sürecinde incelenmeye çalışılmıştır. Toplulukta ve Türkiye'de sektörün gelişimi özetlendikten sonra üretim-tüketim, dış ticaret ve karşılaşılan sorunlar açısından bazı değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

İlgili bölümlerde belirtilen aksaklık ve sorunlar ile bunlara ilişkin olarak düşünülen çözüm önerileri ise topluca sonuç bölümünde yer almaktadır. Zaman içerisinde belki de topluluğun nihai amacının siyasal olmasına bağlı olarak "Avrupa Ekonomik Topluluğu" yerine "Avrupa Topluluğu" ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. Çalışmanın çeşitli yerlerinde kul-

lanılan "Avrupa Topluluğu" veya "Topluluk" ifadeleri ile "Avrupa Ekonomik Topluluğu" aynı anlamda kullanılmaktadır.

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

U L U S L A R A R A S I E K O N O M İ K

B İ R L E Ş M E L E R

V E

G Ü M R Ü K B İ R L İ Ğ İ T E O R İ S İ

I- ULUSLARARASI EKONOMİK BİRLEŞMELER

1. Tanımı

Günlük kullanımda "birleşme", parçaları biraraya getirerek bütün oluşturma manasını taşımaktadır. Ekonomi literatüründe "ekonomik birleşme" nin bu denli kesin anlamı yoktur. Bazı iktisatçılar, sosyal entegrasyon kavramını da bu kapsam içine koyarken, bazıları değişik türdeki ekonomik birleşmeleri bu başlık altında sınıflandırmaktadır. Yine bu konuda yapılan tartışmalarda bağımsız ulusal ekonomiler arasındaki ticari ilişkilerin varlığı entegrasyonun bir göstergesi olarak ele alınmaktadır (1).

Dünya ekonomisinin çok sayıda ulusal sınırlarla küçük birimlere bölünmüş olması ve bu ulusal birimlerin birbirleriyle olan ekonomik ilişkilerini çeşitli engellerle azaltmış olmaları "ekonomik dağılma (parçalanma)" olarak tanımlanır. Bu ekonomik dağılma (parçalanma) yı azaltan veya ortadan kaldıran faaliyet ve çabalar ise "ekonomik birleşme" olarak kabul edilir (2).

---

(1) Bela BALASSA, The Theory of Economic Integration, George Allen and Unwin Ltd., London, 1973, s.1.

(2) Besim ÜSTÜNEL, Milletlerarası İktisadi Birleşme Teorisi, Ankara, 1960, s.8.

Birleşme ile işbirliği kavramları arasında niceliksel olduğu kadar niteliksel de olan farkın ortaya konması gerekmektedir. İşbirliği, ayrımı azaltmaya yardımcı durumları içermektedir. Ekonomik birleşme süreciyse ayrıma (farklılığa) yol açan engelleri ortadan kaldırmaktadır.

Örneğin, ticaret politikaları üzerindeki uluslararası anlaşmalar uluslararası işbirliği alanında yer alırken, ticaret kısıtlamalarının kaldırılması ekonomik birleşme olayıdır. İşbirliğiyle birleşmeyi birbirinden ayırt ederken birleşme türlerini temel özelliklerine göre belirtmekte yarar vardır. Bu ayırım birleşmeyi işbirliğinden ayıran temel özellikleri tanımak açısından önemlidir.

2. Ekonomik Birleşme Türleri

Ekonomik birleşme, değişik şekil ve derecelerde gerçekleşir :

Serbest Ticaret Bölgesi,
Gümrük Birliği,
Ortak Pazar,
Ekonomik Birlik
ve Tam Ekonomik Birleşme (3).

(3) BALASSA, a.g.e., s.2.

Türkçe kaynaklarda B.Üstünel başlıca ekonomik birleşme türlerini, İktisadi İşbirliği, Serbest Ticaret Bölgesi, Tarife Birliği, Gümrük Birliği, İktisadi Birleşme şeklinde 5 grupta toplarken (Bkz.Üstünel s.10) A.Gökdere, İktisadi İşbirliği Anlaşmaları, Serbest Ticaret Sahaları, Tarife Birlikleri, Gümrük Birlikleri, İktisadi Kaynaşmalar şeklinde bir ayırım yapmıştır. Bkz.:A.Y.GÖKDERE, Az gelişmiş Ülkelerarası İktisadi Birleşmeler, Sevinç matbaası, Ankara, 1969, s.7-101. Ayrıca bkz.:

Rıdvan KARLUK, Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar ve Ekonomik Birlik şeklinde dörtlü bir ayırım yapmıştır. (Bkz.Rıdvan KARLUK, Ekonomik Birleşmeler Teorisi Yönünden Türkiye'nin AET üyeliği ve Sanayileşme Sorunu, Eskişehir İ.T.İ.A. Yayını ; Eskişehir, 1976 ,s.1-5.

Serbest Ticaret Bölgesi : Üye ülkeler arasındaki tarifeler, ve k ntitatif kısıtlamaların kaldırıldığı, ancak her ülkenin, üye olmayanlara karşı tarifelerini s rd nd g  ekonomik birleŖme türüdür.

Gümrük Birliği :  ye  lkeler arasındaki mal hareketlerinde serbesti sağlanırken,  ye ülkelerin  ye olmayanlarla ticaretlerinde tarife eŖitliğini sağlar.

Ortak Pazar : Ekonomik birleŖmenin daha ileri bir aŖamasıdır. Sadece ticareti engelleyen unsurları değil, faktör hareketliliğini önleyen engelleri de ortadan kaldırır.

Ekonomik Birlik : Ortak Pazar 'dan farklı olarak, mal ve faktör hareketleri üzerindeki engeller, ulusal ekonomik politikaların uyumlaŖtırılmasıyla kaldırılır.

Tam ekonomik birleŖme :  ye ülkelerin, para, maliye, sosyal ve devreviliği bozan politikaları birleŖtirilmesi anlamına gelmektedir. Burada  ye ülkeler için kararları bağlayıcı ulusal üstü yetkili bir otorite mevcuttur (4). AET bugün bu aŖamaya geğme çabası içindedir.

Root, ekonomik birleŖme aŖamalarını tablo halinde aŖa-

---

(4) Bkz. : BALASSA, a.g.e., s.2.

gıdaki gibi düzenlemiştir (5).

BÖLÜM I - TABLO I

Ekonomik Birleşme aşaması	Üyeler Arasındaki kota ve tarifelerin kaldırılması	Ortak tarife ve kota	Üretim Faktörleri üzerine konan kısıtların kaldırılması	Ekonomi Politikası ve kurumların Ahenkleştirilmesi ve Birliği
1. Endüstriyel Serbest Ticaret Bölgesi	Evet *	Hayır	Hayır	Hayır
2. Tam Serbest Ticaret Bölgesi	Evet	Hayır	Hayır	Hayır
3. Gümrük Birliği	Evet	Evet	Hayır	Hayır
4. Ortak Pazar	Evet	Evet	Evet	Hayır
5. Ekonomik Birlik	Evet	Evet	Evet	Evet

* Sadece endüstriyel mallar

Ülkeler aldıkları değişik biçim ve yoğunluktaki önlemlerle birleşmelere çeşitlilik ve farklılıklar getirmektedir. Mrydal'a göre tam bir birleşme için alınan her türlü önlemin başarıya ulaşabilmesi ancak ülkelerin ekonomik ve sosyal açıdan eşit koşullara sahip olmasıyla gerçekleşebilir. Eğer ekonomik ve sosyal açıdan eşit olmayan ülkeler birleşmeye gitme kararı almışsa, bu eşitsizlik sosyal yardım planları ve gelirin yeniden dağılımı gibi politikalar ile giderilmeye çalışılır.

(5) Franklin R. ROOT, International Trade and Investment Theory, Policy, Enterprise, U.S.A, 1973. s.378.

şılmalı ve "fırsat eşitliği" sağlanmalıdır (6).

Ulusal bir ekonomi açısından da olaya bakıldığında aynı görüşün burada da geçerli olduğu görülür. Çünkü, bir ekonominin gerçek anlamda bir ekonomik bütünlüğe kavuşabilmesi ilk önce bölgesel eşitliği sağlamasına bağlıdır. Bundan sonra girilecek herhangi bir uluslararası birleşme hareketinin olumlu sonuçlar verme olasılığı artmaktadır (7).

II- GÜMRÜK BİRLİKLERİ TEORİSİ

Burada ekonomik birleşme türleri içinde uluslararası ekonomik teori ve uygulamada kendine özgü bir yere sahip olan gümrük birliklerinin statik ve dinamik etkileri incelenmeye çalışılacaktır. Yapılacak analizin daha ileri birleşme şekilleri için de geçerli olacağı açıktır. Gümrük birliği teorisi uzun bir süre statik açıdan incelenerek gümrük birliğinin üretim üzerindeki etkisi, tüketim üzerindeki etkisi, ticaret hacmi ve ticaret hadleri üzerindeki etkisi gibi kısmi denge analizleri yapılmıştır. Daha sonra zaman unsuru olaya katılmış ve genel denge analizleri yapılmıştır.

1950 'li yıllarda Jacop Viner (8) teorinin ilk öncüsü olmuştur. Bu iktisatçı olaya yine statik açıdan yaklaşmış ve tam bir gümrük birliğinin gerçekleşebilmesi için şu koşulları gerekli görmüştür :

---

(6) Gunnar MRYDAL, An International Economy, Routledge and Kegan Poul Ltd., London, 1959, s.11.

(7) François CARDIS, Fédéralisme et Intégration Européenne , Lausanne, 1963, s.162.

(8) Jacop VINER, The Customs Union Issue, New York, Carnegie Endowment for International Peace, 1950.

a) Birlik üyesi ülkeler aralarındaki tarifeleri tümüyle kaldırmalı

b) Birlik dışından gerçekleştirilecek ithalata tek bir tarife uygulanmalı

c) Gümrük gelirleri önceden belirlenen bir plan çerçevesinde üye ülkeler arasında paylaşılmalı (9).

Daha sonra Meade (10) de gümrük birliği olgusuna statik yaklaşmıştır. Bu iktisatçıyı, Marcus Fleming, H.G. Johnson (11), C.A. Cooper, B.F. Massel, Lipsey, Scitovsky, B. Balassa takip etmiş, yaptıkları inceleme ve araştırmalarla dinamik entegrasyon teorisine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Konuya statik yaklaşım, günümüzde çok önemli sorunlardan biri olan kalkınmanın göz ardı edilmesine ve yalnızca gelişme seviyeleri aynı olan ülkelerin ekonomik birleşmeye gitmeleri halinde ortaya çıkabilecek olayların ele alınmasına neden olmuştur. Bu yüzden bazı iktisatçılar, dinamik entegrasyon teorisinin daha çok az gelişmiş ülkeler açısından önem taşıdığını belirtmişlerdir (12). Çünkü az gelişmiş ülkelerin sahip olduğu bazı nitelikler nedeni ile optimuma ulaşamamaktadır. Bu inanış günümüzde bir ölçüde değişmiştir. Artık kalkınma kavramına tamamen dinamik bir olgu olarak yaklaşılm-

(9) Bkz. : VINER, a.g.e., s.5.

(10) J.M. MEADE, The Theory of International Economic Policy Vol. II Trade and Welfare, Oxford University Press, London 1966, The Theory of Customs Union, Amsterdam, 1955.

(11) H.G. JOHNSON, Economic Policies Towards Less Developed Countries. 1967.

(12) Ragnar NURKSE, Structures Du Commerce International et Development Economique, Paris, 1968, s.205.

maktadır.

1. Gümrük Birliklerinin Statik Etkileri

A) Üretim Üzerindeki Etkileri

Gümrük birliğinin kurulması, birlik üyesi ülkelerin bazı sanayilerine kaldırılan gümrük tarifeleri nedeniyle ucuz girdi elde etme olanağı verebilir. Yine bazı girdilerin daha ucuza ithalatı üretimde artışa yol açabilir.

Serbest ticaret sisteminde tek tek malların fiyatları ancak ulaştırma maliyetlerine bağlı olarak değişebilir. Ele alınan herhangi bir mal en ucuz arz kaynağında üretilir.

Tarifeler, üretim ve talep yapısını değiştirerek kaynak dağılımını etkiler : a) Bazı malların üretimi düşük maliyetli yabancı üreticilerden, tarifelerle korunan yüksek maliyetli yerli üreticiye kayar. (Aynı malın yabancı üreticilerinin aleyhine olduğu durum). b) Tarifelere bağlı olarak görece fiyatlarda meydana gelen değişimle tüketici talebi yabancı mallardan yerli mallara doğru yön değiştirir. (Yerli mallardan çesit olarak farklı yabancı malların aleyhine olan durum).

Bu iki değişim dünya refahı üzerinde olumsuz etki yaratır. Arz kaynaklarında miktar olarak düşük maliyetten yüksek maliyete gidiş, dolayısıyla faktörlerin yeniden dağılımının bu yoldan sağlanması, serbest ticarete göre daha düşük üretime yol açar. İlave olarak, tüketicilerin değişik malları tercihi sınırlandırılır. Tüketici temel ihtiyaçlarını düşük değerli malları daha fazla tüketerek, yüksek değerli yabancı malları

daha az talep ederek karşılar.

Yapılan üretim sonucu tüketimin daha pahalı olan yerli mallardan, daha ucuz olan üye ülke arz kaynaklarına dönmesi (pozitif etki) ve arz kaynaklarının düşük maliyetli birlik dışı üreticilerden yüksek maliyetli ülke üreticilerine kayması (negatif etki) olarak tanımlanır (13). Üretim etkisi aynı malın arz kaynakları arasındaki ikamesini gerekli kılar (14).

Pozitif ve negatif üretim etkisi diye tanımladığımız kavramlar Viner tarafından geliştirilen "ticaret yaratıcı" ve "ticaret saptırıcı" etkilerin karşılığıdır (15). Her iki etki de birlik içinde gümrük tarifelerinin kaldırılmasıyla ortaya çıkar.

Tam rekabet varsayımı altında maliyetler sabit, ulaştırma maliyetleri sabit, ulaştırma maliyeti sıfır, herhangi bir malın dünya piyasasındaki fiyatı, en düşük maliyet ile çalışan ülkedeki üretim maliyetine eşit olmaktadır.

Konuyu bir örnek yardımıyla açıklamaya çalışalım (16) :

Gümrük birliğinin A ve B diye iki ülke arasında kurulduğunu, C ülkesinin dışarıda bırakıldığını varsayalım. A ve B ülkelerinin entegrasyona gitmeden önce otomobil ürettiklerini ve gümrük resimlerinin yüksekliğinden dolayı ne birbirlerinden ne de diğer ülkelere otomobil ithaline gitmediklerini varsayalım. A ve B ülkelerinin entegrasyona gitmeleri sonucu,

---

(13) Bkz : BALASSA, a.g.e., s.23.

(14) Bkz : BALASSA, a.g.e., s.24.

(15) Bkz. : VINER, a.g.e., s. 44.

(16) Bkz. : ÜSTÜNEL, a.g.e., s.44-51.

otomobil nerede nispeten ucuz üretiliyorsa üretim merkezi oraya kayacaktır. Entegrasyon öncesi var olmayan ticaret iki ülkenin entegrasyona gitmesiyle birlikte başlamış olacaktır. Bu iki ülke arasındaki ticarete oluşan artış, entegrasyon dışında kalan ülkelerin ihracatında herhangi bir değişme yaratmayacağından "net" artış olarak kabul edilebilir.

Klasik "serbest ticareti" savunan Viner gibi iktisatçılar böylesi bir etkiye olumlu yaklaşmışlardır. Çünkü üretim, maliyetlerin daha ucuz olduğu yerde gerçekleşmektedir. Örnek aldığımız A ülkesi otomobili B 'ye göre daha ucuza üretebiliyorsa, bunun üretimi A 'da gerçekleştirilecek ve B ülkesine ihraç edilecektir. Birlik dışında herhangi bir ülkede,örneğin C 'de A'ya göre daha ucuza bir üretim söz konusu olabilir. Bu durumda ticaretin sadece A ve B ülkeleri arasında serbest bırakılması dünya ekonomik kaynaklarının optimum dağılım ve üretimini sağlayamayacaktır. Çünkü aynı mal, C ülkesinde A ya göre daha ucuza üretebildiği halde, A ülkesi üreticisi, B ülkesine satış yapacak, C ülkesi üreticilerinin böyle bir satış şansı olmayacaktır.

Viner (17), burada her malı "en düşük maliyetle" üretebilen ülkenin o malın üretiminde ihtisaslaşamayacağı için, "serbest ticaret" idealinin gerçekleşmeyeceğini, fakat ideale yaklaşılmakta olduğunu vurgulamaktadır. Buna neden olarak da şunu göstermektedir : "en düşük maliyetle" çalışan C ülkesinin entegrasyon üyesi A ve B ülkelerine ihracatı yoktu, otarşik

---

(17) Bkz. : VINER, a.g.e., s.44-51

yapıya sahip ülkeler kendi ihtiyaçlarını kendileri gideriyorlardı. Entegrasyon nedeniyle tam bir ihtisaslaşma söz konusu olmasa da, bazı mallar daha düşük maliyetli kaynaklardan elde edilebiliyor ki, bu da üretim faktörlerinin "en iyi" değil ama mevcut şartlarda "daha iyi" dağılımı olayıdır.

Ekonomik entegrasyona gidilmesi, zaman zaman uluslararası ticaretin hacmi ve yönü üzerinde bir takım olumsuz etkiler yaratır. Bu olumsuz etkiler dünya ekonomi kaynaklarının optimal dağılımında, birlik dışı kalan, hatta bazen birlik üyesi ülkelerin bir kaçı için istenmeyen sonuçlar yaratır.

Genellikle bu olumsuz etkiler entegrasyon sonrası üye ülkeler arasındaki ticaretin birlik dışındakilerin ihracatını azaltması ile ortaya çıkmaktadır.

A ve B yine gümrük birliğine gitsin. Birlik öncesi A ülkesi otomobili en düşük maliyetle üreten C ülkesinden ithal ederken, birlik kurulunca kalkan gümrük duvarları nedeni ile B'den biraz daha ucuza alacaktır. Burada ticaret, üye olmayan ülkeler aleyhine üye ülkeler arasında artacağından dünya ticaretinde "net" bir artış söz konusu değildir. Sadece mevcut ticaretin "yön değiştirilmesi" söz konusudur.

Ticaretin yön değiştirilmesi olayı aşağıda ele alınan etkilere yol açar (18) :

(1) Bir malı en ucuza üreten ve ihraç eden ülke yerine, daha pahalıya üretenlerin ihracatta bulunması genel dünya refahı açısından olumsuzluk yaratır,

---

(18) Bkz : ÜSTÜNEL. a.g.e., s.33.

- (2) Birlik dışında kalan ülkelerin üretim ve ihracat imkanları tıkanır,
- (3) Birlik üyesi ülkelerden bir kısmı evvelce daha ucuza ithal edebildiği malı, şimdi birlik üyesi diğer ülkelerden daha pahalıya almak zorunda kalabilir.

Yukarıda sayılan bu ticaret saptırıcı etkiler ekonomik entegrasyona, yararlı birleşmeler olarak bakmamızı engeller.

Ekonomik entegrasyona gidilmesinden karlı çıkan tek ülke ele alınan malı üretip, ihracat imkanına kavuşan birlik üyesi ülkesidir.

Viner'e (19) göre, ekonomik entegrasyonun yarattığı ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerden hangisinin daha üstün olacağı birlik üyesi ülkelerin birlik öncesi "tamamlayıcı ekonomiler" veya "rakip ekonomiler" olmalarına bağlıdır.

Viner, "rakip ekonomileri" birlik öncesi tarife duvarlarıyla korundugundan yüksek-maliyetle çalışan ve benzer malların üreten ekonomiler olarak tanımlamıştır. Üye ülkelerdeki üretim, birlik kurulmadan önce tarife duvarları arkasında yapılıyorsa, kazanç tarifelerinin kaldırılmasıyla elde edilebilir, böylece ülkeler arasında daha etkin kaynak dağılımı sağlanır. Kazançların daha fazla, daha büyük olması üretim maliyetlerindeki farklılara olduğu kadar ticaret yaratıcı etkinin de ağırlıkta olmasına bağlıdır.

Öte yandan eğer üye ülkeler tamamlayıcı mallar üreti-

---

(19) Bkz : VINER, a.g.e., s.51-52.

yorsa, diğer deyişle yüksek gümrük duvarları arkasında farklı mallar üretiliyorsa, ticaret saptırıcı etki daha kuvvetli kabul edilir. Bu, tarife engellerinin kaldırılmasıyla ortaya çıkan bir sonuçtur. İthalat, düşük-maliyetli üye olmayan ülke yerine yüksek-maliyetli üye ülkelerden sağlanmaktadır. Birlik üyesi ülkelerden birinin en düşük maliyetli üretici olması tamamlayıcı ekonomilerin ticaret saptırıcı etkisini artırmayacaktır (20). Yalnız burada böyle bir sonuca, sabit maliyet ve ulaştırma maliyetinin sıfır olduğu varsayımına dayanarak ulaştığımızı belirtmeliyiz.

Uzun yıllar, karşılaştırılmalı üstünlükler teorisine dayanarak tamamlayıcı ekonomiler arasında kurulan entegrasyonun rakip ekonomilere göre daha yararlı olduğu savunulmuştur. Viner'le birlikte bu görüş terk edilmiş tam tersi savunulmaya başlanmıştır. Viner'e göre üye ülkeler rakip ekonomilerse, entegrasyon sonrası en ucuza üreten üye ülke üretimini sürdürecektir diğerleri bu ülkeden ithal yoluna giderek kaynakları etkin kullanmış olacaklardır.

Viner'in savunduğu bu görüş de çesitli tepkilere yol açmıştır. Çünkü J.Meade, H.Makower ve G.Morton gibi bazı iktisatçılar, olayı sadece maliyet yönünden ele alarak da "rakip" ve "tamamlayıcı" ekonomi tanımlarına ulaşabileceğimizi vurgulamışlardır. Bu durumda birleşme öncesi benzer maliyet yapısına sahip ekonomileri "rakip ekonomi", yine birleşme ön-

---

(20) Bela BALASSA, "Economic Development and Integration", Mexica, 1965, s.22-23.

cesi birbirlerinden farklı maliyet yapısına sahip olanları "tamamlayıcı ekonomiler" olarak tanımlamışlardır. Dolayısıyla üye ülkeler arasında maliyetlerde görülen farklılık arttıkça, gümrük birliğinin sağlayacağı kazanç da artacağından "tamamlayıcı ekonomiler" arasında gerçekleştirilen birliklerde bu daha fazla olacaktır (21). Bunun yanında gümrük birliğinin daha fazla kazanç sağlaması için ticaret yaratıcı etkisinin de fazla olması gerektiği daha önce vurgulanmıştı. Bu nedenle birlik öncesi üye ülkelerin aynı malları gümrük himayesinde üretmeleri şartı gözden kaçmamalıdır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz :

Birlik öncesi gümrük himayesinde aynı malları üreten ülkelerin birleşmesi, yine gümrük himayesinde farklı malları üretenlere göre daha kazançlıdır. Bu kazancın miktarı, üretilen benzer malların arasındaki maliyet farklılığı ölçüsünde artmaktadır (22).

Meade'e göre birleşmelerden doğan kazancı tespit etmekte esas alınacak ölçüt, iki üye ekonomisinin bugünkü durumları değil, geleceğe yönelik tahmini durumları olmalıdır. Yani ekonomilerin "gerçekleşen" rakiplikleri değil, "potansiyel" rakiplikler önemlidir (23). Durumu yine bir örnekle ele ala-

---

(21) J.E.MEADE, "The Removal of Trade Barriers : The Regional versus the Universal Approach", *Economica*, Vol.XVIII, May 1951,s.190; H.MAKOWER and G.MORTON, "A Contribution Towards Theory Customs Unions" *EI*, Vol LXIII, No:249, March, 1953, s.35-36.

(22) Bkz : BALASSA, *The Theory of ...*,s.30-31;GÜKDERE, a.g.e.,s.57.

(23) Bkz : MEADE, "*The Removal ...*",s.184-198.

lım. A ve B arasındaki birleşme "bugün için rakip ekonomiler" arasında olsun. Bunun ekonomik kazancı çok fazla olabilir. Çünkü bu iki ülke ekonomisinin "bugün için rakip ekonomi" olması nisbi maliyetlerinin birbirine yakın olmasından değil, daha önce uygulamış oldukları kuvvetli himaye önlemlerinden kaynaklanmış olabilir. Bu ekonomiler "potansiyel olarak birbirini tamamlayıcı" bir yapıya sahip olabilirler. Birleşmenin yaratacağı kazancın derecesi de esas olarak üye ülkelerin "potansiyel-tamamlayıcılık" derecesine bağlıdır (24).

Birleşmenin büyüklüğü, birleşmelerin refah artırıcı etkilerini belirleyen unsurlardan biridir. Burada birleşmenin büyüklüğü ile kastedilen, yayıldığı coğrafi alan ya da nüfus miktarı değildir. İlk kez Allyn Young tarafından ele alınan unsur, kapsanan bölgenin toplam üretim hacmidir. Yani üye ülkelerin gayrisafi milli gelirlerinin toplamıdır (25).

Birleşmenin büyüklüğünün dünya genelindeki etkinliği üzerinde birbirinin üzerinde karşıtı görüşler ortaya konmuştur. Viner, Meade, Tinbergen, Balassa gibi bazı iktisatçılar birleşme ne kadar büyükse o denli fazla pozitif üretim etkisinin bir başka deyişle o denli fazla ticaret yaratılacağını, dolayısıyla ticaret sapması etkisinin azalacağını savunmuşlardır. Hatta Meade ve Balassa (26) eserlerinde tüm dünya ülkelerinin kapsamlı bir birleşmede hiç ticaret sapması olma-

(24) Bkz : BALASSA, The Theory of ...,s.30-31;BÜKDERE, a.g.e., s.57.

(25) Bkz : BALASSA, The Theory of ...,s.39-40.

(26) Bkz : MEADE, The Theory of ..., s.109.
BALASSA, The theory of ... s.35.

yacağını belirtmişlerdir.

Buna karşılık, Duncan Hawtrey ve Wilhem Ropke tam aksini savunan bazı iktisatçılardır. Bunlar büyük ulusların korumacı eğilimleriyle otarşik bir yapı arz ettiklerini, küçük uluslar gibi uluslararası emek bölüşümü kurallarına bağlı kalmadıklarını belirtmişlerdir. İşte birlik büyüdükçe büyük uluslarinkine benzer bir eğilimin ortaya çıkacağını söylemişlerdir. Fakat dünyadaki son gelişmeler Duncan ve Ropke'nin karamsarlığını desteklemektedir.

Zevklerdeki farklılıklar, "ülke içinde, üye ülkeler arasında, birlik içinde" olabilir. Örneğin, Avrupa Piyasasının Amerikan piyasasına göre daha heterojen olduğu konusu tartışılmaktadır. Tüketim alışkanlıkları sosyal statü ile yüksek bir korelasyon içindedir. Ekonomik entegrasyon bu durumu değiştirmez. Buna rağmen Avrupa'da A.B.D 'ye göre tüketim alışkanlıklarının sosyal sınıflar arasında çok farklı olduğu görülmektedir. Entegrasyon, "dikey değişme" olmasa da "yatay değişme" ile sonuçlanabilir (27). Başka bir deyişle sosyal durum ile tüketim alışkanlıkları arasında korelasyon bulunmasının kabul edilmesi, birlik kurulunca birlik üyesi ülkelerin aynı sosyal sınıfta bulunanlarının tüketimlerinin daha benzer olmasını ve bu tüketim mallarının standardizasyonunu mümkün kılacaktır.

---

(27) "Yatay Değişme", aynı sosyal statüdeki tüketicilerin tüketim alışkanlıklarındaki farklılık; "Düşey değişme", farklı sosyal statüdeki tüketim alışkanlıklarındaki farklılık olarak ele alınmıştır.

"Yatay Değişme", eğer yurt içinde üretilen mallar yabancıların zevklerine uyuyorsa malların farklılaştırılması durumunu engelleyebilir. Örneğin, Fransız Tüketicisi, Alman Volkswagen'inin çizgilerini begenmeyebilir. Yabancı malları satın almaktaki isteksizlik, yetersiz bilgi, yabancı dayanıklı tüketim mallarını onarım zorluklarıyla daha da güçlenebilir. Bu tür eğilimler, piyasalar arası bilgi dağılımıyla ve tüketicilerin yabancı mal tercihleriyle yok edilebilir. Ayrıca üye ülkelerde yeterli onarım kolaylıklarının olmaması için de herhangi bir neden yoktur.

Benzer problemler, ağırlık, uzaklık, ölçü sisteminin dönüşümünden, standartlardaki farklılıklar ve bunların kullanımından kaynaklanabilir. Bunlar özellikle çelik üretiminde, elektrikli aletlerin üretiminde, demiryolu araç gerecinde ve inşaat malzemelerinde etkilidir (28).

Birleşmeye gitmeden önce üye ülkeler ne kadar yüksek gümrük uyguluyorlarsa, birlik dışındaki ülkelere o denli az ithalatta bulunacak, pek çok malı yurt içinde üretmek yoluna gideceklerdir. İşte bu ülkeler entegrasyona gittiklerinde dışarıya karşı bu gümrükler çerçevesinde ortak bir gümrük uygularsa, ticaret yaratıcı etki üstün gelecektir (29).

---

(28) Bkz : BALASSA, The Theory of ..., s.37

(29) Bkz : VINER, a.g.e., s.51; MEADE, The Theory of..., s.32-33; BALASSA, The Theory of ...s.44.

B) Tüketim Üzerindeki Etkileri

Buraya kadar, gümrük birliğinden önce ve sonra malların aynı oranda tüketildiğini, yani ekonomide tüketim modelinin değişmediğini varsaymıştık. Bu varsayım, gümrük birliğinin tüketim üzerindeki etkilerini açıklamadığından bu kısımda terkedilecektir.

Birliğin kurulması, birlik içindeki mobiliteyi artıracak, dolayısıyla ekonominin tüketim modeli değişecektir. Mal mobilitesinin artması, nispi fiyatları değiştirecek, sonuçta tüketim belli ihtiyacı daha az etkinlikte karşılayan düşük-değerlendirilmiş yerli mallardan aynı ihtiyacı daha etkin karşılayan yüksek-değerlendirilmiş yabancı mallara kayacaktır.

Meade, Gehrels ve Lipsey gibi bazı iktisatçılar, gümrük tarifelerinin ortadan kalkmasıyla nispi fiyatların değişeceğini, bunun da tüketici tercihlerinde kaymalara yol açacağını ileri sürmüşlerdir.

Bu fikre karşı çıkan Sproas (30) gibi iktisatçılar, fiyatlarda meydana gelen değişmelerin tüketim modellerini fazla etkilemediğini belirterek tüketim etkilerine çok fazla önem vermemişlerdir.

Gehrels (31), makalesinde tüketim etkisinin her zaman pozitif olacağını ve bunun refahta bir artışa yol açacağını

---

(30) J.SPROAS, "The Condition For a Trade creating Customs Unions", EJ, March 1964, s.102.

(31) F.GEHRELS, "Customs Unions from a Single Country Viewpoint", Review of Economic Studies, No.1 (1956-1957), s.61-64.

vurgulamıştır. Gehrels'in modeli, biri yabancı diğeri yerli iki mal modelidir. Lipsey (32) bu modeli geliştirmiş ve üç mallı bir ekonomiyi örnek almıştır. Lipsey'in bu görüşü şöyle özetlenebilir :

Eğer birlik öncesi, A ülkesi yurt içinde Z malını üretip, ihraç ediyorsa, B ülkesinden X malını, C ülkesinden Y malını aynı advalorem tarifeyle ithal ediyorsa değişimdeki optimum şartlar diğeri bir deyişle fiyat oranlarının eşitliği X ve Y arasında sağlanmaktadır. Z ve X veya Z ve Y arasında sağlanamamaktadır. A ve B arasında gümrük birliğinin kurulmasından sonra X malı üzerindeki tarife kaldırılacaktır. Böyle bir durumda optimum şartlar, Z ve X arasında sağlanırken Z ve Y, veya X ve Y arasında sağlanamayacaktır. (Her ne kadar gümrük birliği öncesi X ve Y arasındaki optimum koşul sağlanıyorsa da) Lipsey, birlik öncesi ve sonrası "aynı" sayıda optimum şartlar sağlanmakta olduğunu, bu nedenle refah üzerinde herhangi bir net etkinin olup olmadığının belirsiz olduğunu söylemiştir (33).

Lipsey'e (34) göre serbest ticaretin geçerli olduğu A,B ve C ekonomilerini içeren bir dünyada;

---

(32) R.G.LIPSEY, "The Theory of Customs Unions : A General Survey" EJ Vol.LXX.No.279.Sept 1960,s.496-513. (Reading in International Economics, American Economic Association, Richard D.Irwin,1968,icinde s.268.

(33) Bkz : BALASSA, The Theory of ...,s.59.

(34) Bkz : LIPSEY , The Theory of ...,s.268.

$$\frac{P_{zi}}{P_{xi}} = \frac{P_{zd}}{P_{xd}}$$

Burada : F= mal fiyatı
i= malın iç fiyatı
d= malın uluslararası fiyatını

$$\frac{P_{zi}}{P_{yi}} = \frac{P_{zd}}{P_{yd}}$$

göstermektedir.

$$\frac{P_{xi}}{P_{yi}} = \frac{P_{xd}}{P_{yd}}$$

} $\longrightarrow$ Optimum koşullar sağlanmaktadır.

A ülkesinin her iki ithal malına aynı advalorem vergi uygulayarak optimumdan saptığını varsayalım. Bu durumda Z ile sembolize ettiğimiz yurt içinde üretilen malları X ve Y ile gösterilen ithal mallarla ikame edecektir. Dolayısıyla ithalat kısıllacaktır.

Bu durumda,

$$\frac{P_{zi}}{P_{xi}} < \frac{P_{zd}}{P_{xd}}$$

$$\frac{P_{zi}}{P_{yi}} < \frac{P_{zd}}{P_{yd}}$$

$$\frac{P_{xi}}{P_{yi}} = \frac{P_{xd}}{P_{yd}}$$

olacaktır.

A ve B arasında gümrük birliğinin kurulmasıyla X malı üzerindeki tarife kaldırılacak, optimum şartlar Z ve X arasında sağlanacak, ancak diğer mallar ile ilgili optimum koşullar sağlanamayacaktır.

$$\frac{P_{zi}}{P_{xi}} = \frac{P_{zd}}{P_{xd}}$$

$$\frac{P_{zi}}{P_{yi}} < \frac{P_{zd}}{P_{yd}}$$

$$\frac{P_{xi}}{P_{yi}} < \frac{P_{xd}}{P_{yd}}$$

Optimum koşullardan bir kısmının kalkmasıyla, bu koşullardan birinin yokluğuna rağmen, diğer koşullarla, ikinci en iyi duruma ulaşabiliriz.

Bunu sayısal bir örnekle açıklamaya çalışalım :

Belli bir mal yine A,B,C ekonomilerinde 50, 40, 30 dolara üretilsin.A ülkesinde yerli üretim % 75 oranında bir advalorem vergi ile korunmakta olup, malın ithal ve ihracatı söz konusu değildir. Mevcut kaynaklarının 50 dolarlık kısmını bu malın üretimine ayıran A ülkesi B ülkesi ile gümrük birliğine gitsin. Bu durumda artık söz konusu malı üretmeyecek, B den ithal edecektir. Böylece iki ülke arasında ticaret doğacaktır. Gümrük vergilerinin kaldırılması bizi bu sonuca ulaştıracaktır.

Gümrük birliğine gitmeden önce A ülkesi % 50 oranında gümrük vergisi uygulasin. Bu mal artık en ucuz üretici durumdaki C den ithal edilecektir.A ile B ülkesinin birlik kurması A 'nın bu malı en ucuz üretici C yerine ikinci en ucuz üretici B 'den ithal etmesine yol açacaktır. Çünkü malın C 'den ithal edilmesi % 50 oranındaki gümrük vergisi nedeniyle iç fiyatı 45 dolara yükseltecek, birlik üyesi B 'den ithal edilirse gümrüksüz olması nedeni ile 40 dolar olacaktır.

Gümrük birliğinin kurulması, üretimi yüksek maliyetli kaynaklara yöneltirken, gümrük tarifelerinin kaldırılması da tüketimi artırmakta ve ikinci en iyiye ulaşılmaktadır.

C) Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkileri

Uluslararası işbölümü ve ihtisaslaşmadan sağlanan refah artışının ülkeler arasında pay edilmesini belirleyen en önemli unsurlardan biri ticaret hadleridir (35).

Geniş anlamıyla ticaret hadleri, ihracat ve ithalat fiyatları arasındaki ilişki olarak tanımlanabilir. Meier (36) ticaret hadlerini,

- (a) Mal değişimine dayanan ticaret hadleri
- (b) Faktör değişimine dayanan ticaret hadleri
- (c) Fayda analizi hesabıyla ticaretten sağlanan kazanç olarak üç grupta toplamıştır.

Günümüz koşullarında, ihracat ve ithal mallarına ilişkin fiyat indeksleri arasındaki oran olarak tanımlanan net ticaret haddi kavramı daha çok kullanılmaktadır.

Gümrük birliğinin ticaret hadleri üzerindeki etkileri başlıca üç nedene dayandırılabilir (37) :

- (1) Pazarlık gücünün değişmesi nedeni ile oluşabilecek değişme.
- (2) Birlik içinde üretkenliğinin ve "büyüme hızının" artmasıyla meydana gelebilecek değişme.
- (3) Ödemeler bilançosu dengesini sağlarken ticaret hadlerinde meydana gelen değişme.

Çok kısa olarak bunlara değinelim :

(35) Bkz : LIPSEY, "The Theory of ...",s.503.

(36) G.M.MEIER, The International Economics of Development, Harper and Row, New York, 1968, s.41-44.

(37) Bkz. : ÜSTUNEL, s.43-51

(1) Pazarlık-gücündeki değişmelerin etkisi

Ticaret hadlerinin alt ve üst sınırları ekonomik faktörlerle belirlenirken, bu sınırlarda ticaret hadlerini belirleyen unsur tarafların pazarlık gücüdür. Gümrük birliğine giden ülkelerden birinin zayıf veya diğer üye ülkeye muhtaç olması durumunda bu ülkenin "pazarlık gücü" fazla olmayacaktır ve karşı tarafca belirlenen şartları kabul etmek zorunda kalacaktır. Bu ülkenin dünya piyasalarında "pazarlık gücüne" kavuşabilmesi, ekonomik, siyasi ve askeri açıdan kuvvetlenmesine veya diğer üye ülkenin ürettiği mallara muhtaç olmaktan kurtulmasına bağlıdır.

Birlik kurulması, birliğe üye ülkelerin kendi kendilerine yeterlikleri artıracığından, birlik dışındakilere karşı pazarlık güçlerini artıracaktır.

Scitovsky (38), "pazarlık gücü" ndeki artışın "ticaret hadlerini" birlik üyesi ülkeler lehine ve birlik dışındaki ülkeler aleyhine değistireceğini belirtmiştir.

Kurulan birliğin "ticaretin yönünü değiştirici" etkisi ne kadar güçlüyse buna bağlı olarak "ticaret hadlerini" birlik dışındakiler aleyhine değiştirme olasılığı da o denli yüksek olacaktır.

Eğer birliğe giden A ve B ülkeleri birlik öncesi de dış ticaret hadlerini kendi açılardan "optimale" ulaştırmışlarsa "pazarlık gücünde" meydana gelen artış ticaret hadlerini

---

(38) Tibor SCITOVSKY, Economic Theory and Western European Integration, Stanford University Press, 1958, London s.61.

etkilemeyecek veya çok az etkileyecektir.

(2) Birlik içinde üretkenliğin ve "büyüme hızının" artmasıyla meydana gelebilecek değişme :

Birlik içinde üretkenliğin artması, pek çok malın üretiminde daha verimli çalışılması, bu nedenle daha düşük maliyetlerle üretimde bulunulması demektir. Uluslararası ilişkilerde üretkenlik artışının yaratacağı etkiler çeşitlidir ve karmaşıktır.

Üretkenlik artışının yol açacağı maliyet azalışı, "ticaret hadlerini" ve "ödemeler bilançosunu" çeşitli yönlerde etkilemektedir. "Ticaret hadlerinin" hangi ülke lehine değişebileceğini, bu nedenle kesin ifade edemeyiz.

Üretkenlik artışının sağladığı malların çeşidine göre bu artışın ticaret hadleri üzerinde yaratacağı etkiler belirlenir.

Üretkenlik artışının sağladığı mal çeşitleri

- (1) Yurt içi mallar,
- (2) İthalata rakip mallar,
- (3) İhraç malları şeklinde

sınıflandırılabilir (39).

Ele alınan bu mallardan sadece yurt içi mallarda üretkenlik artışı sağlanıyorsa, burada daha çok birlik üyesi ülkeler lehine bir durum yaratılacaktır. Birlik dışında kalan ülkelerin bundan sağlayacağı fayda ise üretkenlik artışından dolayı maliyetlerin düşmesinden kaynaklanacaktır. Eger birlik

---

(39) Bkz. : SCITOVSKY, a.g.e., s.71.

dışı ülkeler, mallarının üretiminde ithal girdi kullanıyorsa bu girdilere karşı talep artacaktır. Yine üye ülkelerde sağlanan üretkenlik artışı birlik reel gelir düzeyini artıracığından birlik dışı ülkelere ithal talebi artacak, bu birlik dışı ülkelerin ödemeler bilançosunu olumlu yönde etkileyecektir.

Eğer üretkenlik artışı ithalata rakip mallar olarak tanımladığımız mal grubunda gerçekleşirse, birlik üyesi ülkelerin bu gruptaki mallarında bir maliyet düşüşü sağlanıyorsa bu ithalat hacmi üzerinde olumsuz bir etki yaratacaktır. Üye ülke ithalatında görülen bu düşüş pek tabii olarak birlik dışında kalan ülkeleri de olumsuz yönde etkileyecektir. Çünkü birlik dışı ülkelerin ürettiği ve ihraç ettiği mallara olan talep artık birlik içindeki rakip üreticilerin mallarına kayacaktır. Bu talepteki kaymanın "ticaret hadleri" üzerinde yaratacağı etki, söz konusu malların birlik içinde ve dışındaki arz ve talep elastikiyetlerine ve gerçekleşen kaymanın şiddetine bağlıdır.

Üretkenlik artışı ve maliyet azalışı eğer birlik üyesi ülkelerin diğer ülkelere ihraç ettikleri malların üretiminde sağlanmıyorsa bu malları üreten endüstrilerin tam rekabet koşullarında çalışıp çalışmamaları önem kazanmaktadır. Bu malların üretimini gerçekleştiren endüstriler tam rekabet koşullarında çalışıyorlarsa, maliyetlerde görülen düşüş hem birlik üyesi ülkelerin tüketicilerini hem de birlik dışındakileri olumlu etkileyecektir. Burada belirleyici faktörler bu malla-

rın birlik içi ve birlik dışındaki talep elastikiyetleri ile ödemeler bilançosunda kaydedilen değişmelerdir. Scitovsky (40), eserinde talep şartlarında herhangi bir anormallığın olmadığı durumlarda bu tür malların üretiminde görülen "maliyet azalışının" genellikle birlik dışında kalan ülkelere önemli yararlar sağladığını vurgulamıştır.

(3) Ödemeler bilançosu dengesini sağlarken ticaret hadlerinde meydana gelen değişme :

Birliğe gidilmesi bir yandan "ticaretin yönünü değiştirci" etkisi, diğer yandan üretkenlik artışına yol açması nedeniyle birlik üyesi ve birlik dışındaki ülkeler arasındaki ticaret dengesini şu veya bu şekilde bozabilir. Bu dengesizliği giderici yönde alınması gereken tüm önlemler de "ticaret hadlerini" etkiler.

Birlik üyesi ülkelerle birlik dışındakilerin ticaretlerinde bir fazla olduğunu varsayalım : Bu durumda birlik üyeleri ya revaluasyona (yani kendi ülke paralarının değerlerini yükseltecekler) gidecekler ya da birlik dışında kalan ülkeler devaluasyona (yani kendi ülke paralarının değerlerini düşüreceklerdir) başvurmak zorunda kalacaklardır. Ülkeleri tek tek ele almadığımız sürece revaluasyon ve devaluasyon birbirinin alternatifi değildir. Çünkü birlik üyesi ülkelerin revaluasyona gitmeleri, birlik dışındaki ülkelerin otomatik olarak devaluasyon yapmaları demektir. Gerek birlik üyesi ülkelerin revaluasyona gitmeleri, gerek birlik dışındakilerin devalu-

---

(40) Bkz.: SCITOVSKY, a.g.e., s. 72.

asyona başvurmaları ticaret hadlerinin birlik dışı ülkeler aleyhine değişmesine yol açacaktır. Üye olmayan ülkelerin deflasyonist bir politika uygulamaları, flexible ücret politikasını tercih etmeleri yine ticaret hadlerinin bu ülkeler aleyhine dönmesine neden olur. Çünkü üye olmayan ülkelerin deflasyonist bir politika izlemeleri belki ithal talebini azaltacaktır, ama, bu durumda ya işsizlik artacaktır, ya da hayat standardı düşecektir.

Ödemeler bilançosunda oluşan dengesizliğin ne oranda ticaret hadlerini etkileyeceği çeşitli faktörlere bağlıdır. "Pazarlık gücünde", "üretkenlik artışında", "ödemeler bilançosunda" meydana gelen değişmeler ticaret-hadlerinin, birlik üyesi ülkeler lehine, birlik dışındakiler aleyhine değişmesine yol açabilir. Böyle bir durumda aynı yönde bir değişme, fakat farklı şiddette kümülatif etki sözkonusu olacaktır.

Bazı durumlardaysa ele aldığımız bu üç faktörden birisi ticaret hadlerinde dışalem aleyhine değişmeye neden olurken, diğer ikisi lehindeki bir değişikliğe yol açabilir. Fakat genellikle meydana gelen değişmeler dış alem diye tanımladığımız birlik dışındaki ülkelerin aleyhine bir değişiklik yaratırlar. İşte bu üretim ve talepte meydana gelen kaymaların, ticaret hadlerini birlik dışı ülkeler aleyhine ne ölçüde değiştireceği, malların arz ve talep elastikiyetine ve meydana gelen kayma derecesine bağlıdır. Bu olay, iktisat literatüründe karşılıklı talep kanunu ve Marshall-Edgeworth Teklif Eğrileri çerçevesinde incelenmektedir.

Dış ticaret teorisine talep yönünden yaklaşan ilk iktisatçı J.S.Mill olmuştur. Bu iktisatçıya göre dış ticarete oluşacak uluslararası fiyat "karşılıklı talep kanunu" na göre belirlenmektedir.

"Karşılıklı talep kanunu" olarak ortaya atılan bu kanun daha sonra Marshall (41) ve Edgewarth (42) tarafından geometrik olarak açıklanmıştır.

Marshall, A ülkesinin karşılıklı talebini, B ülkesinden ithal edeceği malın, bu ülkeye ihraç edeceği mal cinsinden ifade edilmesi olarak tanımlanmıştır.

Marshall, gümrük birliklerinin ticaret saptırıcı etkisini, birlik üyesi ülkelerin karşılıklı taleplerinin yabancı mallara kayması olarak ele almıştır. Bu kayma, birliğin ticaret hadlerini geliştirecektir. Diğer şeyler sabitken karşılıklı talepteki kayma ne kadar fazlaysa ticaret hadlerinde o kadar fazla bir gelişme sağlanacaktır. İlave olarak, ticaret hadlerindeki değişmeler karşılıklı talep esnekliğine de bağlıdır.

Karşılıklı talebin esnekliği, ticarete konu olan malların arz ve talep elastikiyetleri tarafından belirlenir. Limitteki bir durumda, birlik, dünya piyasa fiyatlarını etkilemeyecek kadar küçükse, arz ve talep esnekliği sonsuz kabul edilmektedir. Bu nedenle birliğin oluşması, ticaret hadlerini etkilememektedir. Diğer yandan birliğin büyümesi ticaret had-

(41) A.MARSHALL : Money Credit and Commerce, New York, 1965. (İlk baskı London, 1923)

(42) F.Y.EDGEWORTH : The Pure Theory of International Values in Paper Relating to Political Economy, London, 1925.

lerini birlik lehine çevirme olanağı yaratacaktır. Ceteris paribus varsayımı altında, birliğin genişliği ölçüsünde birlik dışı mallara olan talebinin esnekliği artacak, birlik dışı ülkelerin birlik malına olan talebinin esnekliği azalacaktır (43).

Karşılıklı talep eğrilerinde meydana gelen değişme sonucu oluşan dış ticaret haddi yeterince birlik lehine dönmüşse, birlik dışı ülkelere yapılan ithalat sürecektir. Aksi takdirde, yani ticaret hadleri yeterince birlik lehine dönmemişse, ticaret sapması söz konusu olacaktır. Zaten ticaret hadlerinin lehe dönmesiyle ticaret sapması birbirinin alternatifini iki olay olduğundan, aynı anda gerçekleşmeleri söz konusu değildir (44). Tüm bu olaylarda gerek birlik dışı gerek birlik üyesi ülkelerin sabit maliyetler'de çalıştığı varsayılmaktadır.

Eğer birlik dışı ve birlik üyesi ülkelerin artan maliyetlerle çalıştığı varsayılıyorsa ticaret hadlerinin birlik lehine dönmesi ve ticaret sapması birlikte yaşanabilir. Çünkü birleşme öncesi, herhangi bir malı değişik bir kaç ülkeden ithal eden bir ülke daha sonra bu ülkelere biriyle birleşmeye gitsede, diğer ülkelere de ithalata devam edebilecektir. Fakat birlik üyesinden yapacağı ithalat, gümrüklerin kaldırılması nedeni ile diğer ülkelerin aleyhine gelişme gösterecektir. Birlik dışında kalan bu ülkeler üretimlerini

---

(43) Bkz. VINER, *The Customs Union...*, s.55.

(44) P.STREETEN, *Economic Integration*, Leiden, 1964, s.288.

kısacaklarından malın birim fiyatı düşecek, ticaret hadleri birlik üyesi ülkenin lehine dönecektir (45).

D) Üretim Faktörleri Üzerindeki Etkileri

Kaynak dağılımındaki etkinlik koşullarından birisi marjinal dönüşüm oranlarının herhangi iki mal için eşitlenmesiydi. Tam rekabet koşulları altında bu eşitlik birlik üyesi ülkelerin fiyat oranlarının eşitlenmesiyle gerçekleşir.

Ulusal sınırlarda üretim faktörlerinin hareketli olduğu ve bu hareketlilikle faktör fiyatlarının eşitlendiği varsayılmaktadır. Oysa geleneksel ticaret teorisinde ülkeler arasında faktör hareketlerinin olmadığı, bir başka deyişle faktör mobilitesinin olmadığı belirtilir. "Faktör mobilitesinin olmadığı durumda malların hareketliliği ortaya çıkacak mıdır veya ticarete bulunan ülkelerin faktör fiyatlarının eşitlenmesine katkıda bulunabilecek midir ?"

Problem ilk kez ticaret sonucu faktör fiyatlarının eşitleneceğini bulan Hecksher ve Ohlin tarafından ele alınmıştır. Eli Hecksher ve Bertil Ohlin (46), ticaretin ana kaynağının ülkelerin sahip oldukları nispi faktör zenginliklerinin olduğunu ve ülkeler arasında aynı mallar için üretim fonksiyonlarının da aynı olduğunu belirtmişlerdir. Bir ülke-

---

(45) Bkz. : MEADE, The Theory ...,s. 95.

(46) Eli HECKSHER, "The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income" Readings in the Theory of International Trade, ed.H.S.Ellis and L.A.Metzler, Philadelphia :Blakistan Co. 1949,s.272-300.
Bertil OHLIN, Interregional and International Trade, Cambridge, Mass.Harvard University Press, 1933.

nin diğer ülkeye göre nispi olarak aynı üretim faktörlerine sahip olması aynı malları üretmesi demektir. Farklı malların üretiminde ise farklı üretim faktörleri bileşiminin kullanılması söz konusudur. Örneğin A malı üretiminde emek, B malı üretiminde sermaye diğer üretim faktörlerine göre nispi olarak fazla kullanılabilir. Bu durumda A malı emek-yoğun, B malı sermaye-yoğun bir maldır.

Hecksher-Ohlin teorisi, teorik çalışmalarda kolaylık sağlamak için bazı gerçek dışı varsayımlara dayanmaktadır. Yine bu teoride ele alınan pek çok varsayım, karşılaştırılmalı üstünlükler teorisinde de kabul edilmiş varsayımlardır. Aslında Hecksher-Ohlin teorisi, karşılaştırılmalı üstünlükler teorisinin bazı eksikliklerini ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Kısa başlıklar altında bu varsayımlar aşağıda sıralanmıştır :

- (1) İki mal, iki ülke, iki üretim faktörü vardır.
- (2) Ülke içinde üretim faktörlerinin mobilitesi tamdır. Fakat ülkeler arasında üretim faktörleri mobilitesi yoktur.
- (3) Mal ve üretim faktörleri piyasasında tam rekabet koşulları geçerlidir.
- (4) Ülkeler arasında serbest ticareti engelleyecek herhangi bir kısıtlama yoktur. Ulaştırma masrafları sıfırdır.
- (5) Her ülkede üretim faktörleri homojendir.
- (6) Ülkelerdeki üretim faktörü arzı sabittir, tam

istihdamları sağlanmıştır.

- (7) Her ülkede ölçeğe göre sabit getiri söz konusudur.
- (8) Mallar üretim faktörü yoğunluklarına göre sermaye-yoğun, emek-yoğun şeklinde sınıflandırılmaktadır.
- (9) Üretim faktörü yoğunluğu ile faktör fiyatları arasında bire-bir ilişki vardır. Dolayısıyla mallar için üretim faktörü yoğunluğu aynıdır, değişmez. Bir başka deyişle iki farklı mal eşürün eğrileri birbirini sadece bir noktada kesmektedir.
- (10) Ülkeler mal üretimlerinde aynı üretim faktörü girdileriyle aynı miktarda mal üretmektedirler. Dolayısıyla bu ülkeler her mal için aynı eş ürün eğrisine sahiptirler.

Bu varsayımlara dayanan Hecksler-Ohlin teorisine göre, bir ülke, diğer üretim faktörlerine göre nispi olarak zengin olduğu üretim faktörünün kullanıldığı mallarda ihtisaslaşmalı ve bu malları ihraç etmelidir. Böylece ticaret ülkeye kazanç sağlayacaktır.

B. Ohlin, bir ülkenin faktör yoğunluğu zenginliğini faktör fiyatlarıyla açıklamıştır. Bunun yanında dış ticaret aracılığıyla ülkeler arasındaki faktör fiyatları eşitliğinin ancak üretim faktörlerinin uluslararası tam mobilitesi ile sağlanabileceğini belirtmiştir.

Karşılaştırılmalı üstünlüklerin modern bir açıklaması şeklinde tanımlanan Hecksler-Ohlin teorisi de dayandığı basitleştirilmiş varsayımları nedeniyle eleştirilmiştir. J.L.

Ford (47), iki mal, iki ülke, iki üretim faktörü ile mal ve üretim faktörü piyasalarında tam rekabet koşullarının geçerli olması ve üretim faktörlerinin uluslararası mobilitesinin olmaması varsayımlarının gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir.

Üretim faktörlerinin yoğunluk oranlarının hesaplanması da güçtür. Ayrıca ülkelerin aynı nitelikte üretim faktörlerine sahip olamayacağı da bir gerçektir. Eğitim, beslenme, iş disiplini, çalışma alışkanlıkları gibi unsurlar ülkeden ülkeye büyük farklılıklar gösterir.

Bir başka eleştiri konusu da üretim faktörlerinin nispi fiyatlarının, nispi üretim faktörü yoğunluğunu yansıtmaması üzerinedir. Olay, talep açısından ele alındığında tam tersi sonuç verebilecektir. Yani emek bakımından nispi yoğunluğu fazla ülkede eğer emek talebi de yüksekse, emeğin fiyatı diğer üretim faktörlerine göre nispi olarak yüksek olacaktır. Bu da bizi eğer iki ülke nispi olarak aynı üretim faktörü yoğunluğuna sahip ise, üretim faktörüne olan talepteki farklılık nedeniyle de dış ticarete başlayabileceği sonucuna götürür.

Ülkelerde aynı malın aynı üretim tekniğiyle üretildiği varsayımı da gerçeği yansıtmamaktadır. Her ülke farklı üretim tekniği kullanabilir.

Heckscher-Ohlin, ölçeğe göre sabit getiri varsayımını kabul etmiştir. Oysa ülkelerin dış ticarete başlamalarıyla,

---

(47) J.L.FORD : "The Ohlin-Heckscher Theory of the Basis of Commodity Trade", Economic Journal, September 1963, Vol.LXIII, s.458-476.

piyasaları genişleyecek, dolayısıyla içsel ve dışsal ekonomilerden yararlanabilecektir. İçsel ve dışsal ekonomilerden yararlanma, maliyetlerin düşmesine yol açabilir. Maliyetlerde meydana gelen farklılıklar ticarete başlama nedeni olabilecektir.

Bir malın faktör yoğunluğunun, ülkelerdeki faktör fiyat yapısıyla ilişkili olmaması halinde üretim fonksiyonlarının tüm ülkelerde aynı olduğu varsayımı da geçersiz olmaktadır. Yani zaman içinde teknolojik gelişmenin izin verdiği ölçülerde ucuzlayan üretim faktörü, pahalılaştıran üretim faktörünün yerine ikame edilebilir. Diğer bir deyişle faktör fiyatlarında meydana gelen değişme nedeniyle bir mal, farklı faktör bileşimiyle üretilebilir. İşte " faktör yoğunluğunun tersine dönmesi" olarak tanımlanan bu olay, "her ülkede aynı üretim fonksiyonu vardır" varsayımını geçersiz kılmaktadır (48). Faktör fiyatlarında meydana gelen bu gelişme tüketim yapısıyla da yakından ilişkilidir. Eğer nispi olarak bol olan üretim faktörlerine yurt içi talep fazlaysa ihracat söz konusu olmayabilecektir. Yani ticaret bu nedenle başlamayabilir.

Heckscher-Ohlin'in yaptıkları bu analiz daha sonra H.A. Samuelson ve W.R.Stolper (49) tarafından geliştirilmiştir. Bu

- (48) B.S.MINHAS. "The Homohyppallagic Production Function , Factor Intensity Reversals and the Heckscher-Ohlin Theorem", JPE, Vol. 70 1962, s.138-156; J.Bhagwati, Ed.International Trade, Middlesex,1969 içinde s.140-170.
- (49) W.R.STOLPER and P.A. SAMUELSEN, "Protection and Real Wages", Review of Economic Studies, 1941, s.58-73; P.A.SAMUELSEN, "International Trade and Equalization of Factor Prices", Economic Journal, 1948, s.163-184 ; P.A. SAMUELSEN, "International Factor Price Equalization Once Again", Economic Journal, 1949, s.181-197.

iktisatçılar ülkelerin nispi üretim faktörü zenginliklerine dayanarak ticarete başlamalarının, ülkelerde üretim faktörleri fiyatlarında eşitlik sağlayacağını belirtmişlerdir. Bunun nedenini de şu şekilde açıklamışlardır : Nispi olarak zengin olunan üretim faktörünün bol kullanıldığı malların ihracatı bu üretim faktörünün talebini arttırır. Bu durum, faktörün nispi olarak kıtlaşmasına, dolayısıyla da fiyatının yükselmesine neden olur. Diğer yandan nispi olarak kıt olan üretim faktörünün bol kullanıldığı malların ithalatı ise, kıt olan bu faktörün bollaşmasına ve fiyatının düşmesine neden olur. Yani ülkeler yapmış oldukları ticaretle bol olan üretim faktörünün fiyatını yükseltir, kıt olan üretim faktörünün fiyatını düşürür. Böylece üretim faktörü fiyatları eşitlenebilir.

Hecksher-Ohlin dış ticaret teorisinin geçerliliğini test etmek için 1950'li yıllardan itibaren iktisatçılar çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bu konuda yapılan ilk çalışma G.A. Mac Dougall (50) tarafından gerçekleştirilmiştir. Mac Dougall, yaptığı bu çalışmada bir ülkenin emek başına üretiminin büyük olması halinde karşılaştırmalı üstünlüğünün daha fazla olacağını, ihracat piyasalarında daha iyi duruma gelinebileceğini belirtmiştir. Görüldüğü gibi burada Ricardo tipi karşılaştırmalı üstünlükler teorisi desteklenmektedir. Mac Dougall, bazı bulgularının Hecksher-Ohlin teorisine ters

---

(50) G.D.A.MAC DOUGALL, "British and American Exports : A Study Suggested By the Theory of Comperative Costs" Part I, Economic Journal, December, 1951, s.697-724; "British and"..." Part II, Economic Journal, September, 1952, s. 487-521.

düşebileceğini, bunun sermaye yoğunluğunu ölçmekte kullandığı ölçü birimi olan "cari faktör fiyatlarında beygir gücü" nden kaynaklanabileceğini belirtmiştir.

Daha sonra Leontief, Stern, Balassa, Bhagwati Agarwal, Askari, Corson tarafından bu konuda yapılan çalışmalardan, en önemlisi Leontief'in (51) çalışmasıdır. W.W.Leontief ilk kez input-output tekniğini kullanarak Heckscher-Ohlin teorisini test etmiştir. Input-output tekniğinin yardımıyla bir malın faktör bileşimi, o malın üretiminde kullanılan ara malların faktör bileşimi hesaplanarak bulunmaktadır :

A.B.D 'nin 1947 yılı input-output tablosunu kullanarak yaptığı araştırmada, A.B.D 'nin ithal ikamesi ve ihracatını incelemiştir. A.B.D 'nin ithal ikame sanayilerinin sermaye-yoğun, ihracatının ise emek-yoğun olduğunu bulmuştur. Böyle bir sonuca ulaşması, Heckscher-Ohlin teorisine tamamen ters düştüğünden ekonomi literatüründe "Leontief Paradoksu" olarak tanımlanmaktadır.

"Leontief Paradoksu" aşağıda kısaca çalışmalarından örnekler vereceğimiz bazı iktisatçıların eleştirilerine hedef olunca, Leontief (52) bunları yaptığı ikinci bir çalışma ile cevaplandırmıştır. Bu iktisatçı kendisi için önemli olan,

---

(51) W.W.LEONTIEF, "Domestic Production and Foreign Trade : The American Capital Position Reexamined", Proceedings of the American Philosophical Society, September, 1953, AER, Ed.By H.G.Johnson and R.E.Caves, Readings in the International Economics, Vol.XI, Homewood, Illinois,1968.

(52) W.W.LEONTIEF, "Factor Proportions and the structure of the American Trade : Further Theoretical and Emprical Analysis", RES, Volume 38 , November, 1956, s.386.

unsurun emegin üretkenligi olduğunu belirtmiştir. Çalışmasının A.B.D 'deki emegin üretkenliginin diğer ülkelere göre üç kat daha fazla olduğunu ortaya koyması nedeniyle herhangi bir gelişkinin olmayacağını vurgulamıştır. Yapılan bu açıklamaların ancak üretim fonksiyonlarını, üretim faktörlerinin özdeş ve homojen olması, faktör yoğunluğunun tersine dönmemesi halinde geçerli olacağını belirtmekte fayda vardır.

Bazen özüne, bazen yöntemine yönelik yapılan eleştirinin niteliğindeki çalışmalarını kısaca incelemeye çalışalım :

J.L.Ford (53), yaptığı çalışmada, olaya mutlak ithalat açısından değil, ithal ikamesi açısından yaklaşıldığını belirtmiştir. Bunun böyle olması zorunludur. Aksi takdirde herhangi bir ülke ithal ettiği bir malı yurt içinde üretmek istediğinde hangi faktörlerde nispi olarak zenginse, o faktör yoğun olarak kullanılacaktır. Dolayısıyla Heckscher-Ohlin teorisine ters düşülmeyecektir. E.Hoffmeyer (54) ise, Leontief'in tabii kaynakları ele almadığını, oysa A.B.D'nin ithal ettiği malların önemli bir kısmının tabii kaynak kullanımına dayandığını belirtmiştir. Leontief'in araştırmasına benzer bir çalışmayı, R.Bharadwaj (55), Hindistan ve A.B.D arasında-ki ticaretle ilgili olarak yapmıştır. Hindistanın ithalatının emek yoğun, ihracatının ise, sermaye yoğun olduğu sonucuna varmıştır. Leontief'e yöneltilen eleştiriler aynen Bharadwaj'a

(53) Bkz. : FORD, S.458-476.

(54) E.HOFMEYER, "The Leontief Critically-Examined", The Manchester School of Economics, 1958, s.160-179.

(55) R.BHARADWAJ, "Factor Proportions and the structure of Indian-U.S. Trade" Indian E.J, Oct, 1962, Vol.X.,s.105-117.

da yapılmıştır. Masahiro Tatemoto ve S. Ichimura'nın (56), Japonya için yaptıkları çalışmanın sonucu da Japonyanın ihracatının sermaye yoğun, ithalatının ise emek yoğun olduğu şeklindedir. Yalnız, burada, Japonya'nın ihracatının yaklaşık % 75 inin gelişmiş ülkelere yönelik olması olayı paradoks olmaktan çıkarmaktadır. Japonyanın ekonomik gelişme bakımından A.B.D ile gelişmekte olan ülkelerin arasında olması da bulguların Hecksher-Ohlin teoremine uygunluğunu sağlamaktadır. Swerling (57), 1947 yılının II. Dünya Savaşının hemen sonrasına rastlamasının kişileri yanıltıcı sonuçlara ulaştırabileceğini, zira o yılda A.B.D 'nin Avrupa'ya normal sını mal ihracatının olmadığını belirtmiştir. Buchanan (58), Leontief'in sermaye ölçümünün hatalı olduğunu belirtmiştir. Vanek (59) ise tabii kaynakların, emek ve sermayeden sonra üçüncü üretim faktörü olarak analize katılması gerektiğini, böyle olunca da A.B.D 'nin emek ve sermaye yoğun bir ülke olmasına rağmen tabii kaynaklar açısından fakir bir ülke olduğu sonucuna varılacağını belirtmiştir.

Yapılan ampirik çalışmalar, mal ticaretinin faktör fiyatlarını eşitleyici etkisinin aleyhinde veya lehinde inandı-

-
- (56) M.TATEMOTO and S. ICHIMURA, "Factor proportions and Foreign Trade : The Case of Japan", Review of Economics and Statistics, Nov., 1959, s.442-446.
- (57) B.C.SWERLING, "Capital Shortage and labour surplus in the United States" RES, Vol.3. August, 1954, s.286.
- (58) N.S.BUCHANAN, "Lines on the Leontief Paradox", EJ, Vol.8. November, 1955, s.791.
- (59) J.VANEK, "The natural Resource Content of Foreign Trade" RES, September, 1959 ; J.VANEK, "The Nature Resource Content of U.S.Foreign Trade, 1870-1955", Harvard University Press, 1963.

rici deliller sağlamamıştır. Fakat şu tartışılabilir, benzer çevre koşullarına ve üretim fonksiyonlarına sahip ve üretim faktörlerinin kalitesinde ufak farklılıkların olduğu ülkeler arasındaki ticaret üretim faktörlerinin fiyatlarındaki eşitsizliği azaltıcı yönde etki eder. Ortak pazar ve günümüz entegrasyon olaylarında mal hareketlerinin faktör fiyatlarını eşitleyici etkisi gerçekleşmektedir. Ticaretin serbestleştirilmesi, faktör fiyatlarındaki farklılığı da azaltarak üretimin etkinliğine katkıda bulunur.

Bu analiz, statik karakterdedir. Geçerliliği değişmeyen teknoloji ve talep koşullarına bağlıdır. Teknolojik değişme, yeni malların yaratılması gibi, dinamik değişkenler olaya katılırsa, elde edilen sonuçların ciddi değişikliğe ihtiyacı olacaktır. Statik ve dinamik problemler kesin bir şekilde ayırt edilmelidir. Ceteris paribus varsayımı altında problemlerden bir tanesi, ticaretin faktör fiyatlarındaki eşitliği sağlamaya katkısının olup olmadığıdır, diğeri ise teknolojik gelişme ve diğer dinamik değişmelerin faktör fiyatlarını nasıl etkileyeceğidir. Gunnar Myrdal (60) ticaretin faktör fiyatlarını eşitleme yerine farkı artırdığını vurgulamıştır, Dinamik konuda mal ticareti, faktör fiyatlarını etkileyen değişkenlerden sadece bir tanesidir. Balassa (61), A.B.D.'de ve diğer gelişmiş ekonomilerde son yüzyılda reel ücretler üzerinde yapılan ampirik çalışmaların Myrdal'inkinden farklı

---

(60) Gunnar MRYDAL, Economic Theory and Underdeveloped Regions, London, Duckworth, 1957, chapter XI.

(61) Bkz.:BALASSA, The Theory of ..., s. 83.

bir sonuca ulaştırdığını belirtmiştir. Diğer Şeyler eşit olduğunda, gümrük birliğinde ticaret, faktör fiyatları arasındaki farkı azaltır ve birlik yesi ülkeler arasında üretim koşullarının çok büyük farklılıklar göstermemesini sağlar.

2. Gümrük Birliklerinin Dinamik Etkileri

Buraya kadar statik açıdan incelediğimiz gümrük teorisi, ekonomik birleşmeye giden ye ülkelerin kalkınmaları ile ilgili gelişmeleri açıklamaktan uzaktır. Bu nedenle teoriye dinamik bir yaklaşım getirmeye çalışacağız. Bilindiği gibi ekonominin mal ve hizmet üretim potansiyelinin göstergesi, ele alınan ülkenin üretim imkanları egridir. İşte bu egrinin kuzeydoğuya doğru hareketi bu ülkenin kalkınmakta olduğunu gösterir ve bu hareket üretim faktörlerinin miktar ve kalitesi ile teknolojideki gelişmelerle yakından ilişkilidir.

A) lek Ekonomileri

Statik gümrük teorisinde ölçek ekonomileri ihmal edilmiştir. Olaya dinamik açıdan bakıldığında, birleşmeyle piyasa olanakları genişleyecek, birleşmeye giden ekonomiler böylece ölçek ekonomilerinden yararlanabileceklerdir. Ölçek ekonomileri, bir firma veya sanayi dalında i veya diş çevreden kaynaklanan yapısal değişmeler sonucu prodktiviteleri arttırarak veya maliyetleri düşürerek sağlanan kazanç ola-

rak tanımlanabilir. C.PRATTEN (62) ölçek ekonomilerinden yararlanmanın başlıca üç nedene bağlanabileceğini belirtmiş ve bunları şu şekilde sıralamıştır : a) Üretimde kullanılan girdilerin bölünemez olmaları, b) Çıktı miktarının artması ölçüsünde ihtisaslaşma ve işbölümünün de artması, c) Sadece büyük ölçekli firmaların geliştirilmiş üretim tekniklerinden yararlanmaları.

Ölçek ekonomileri bizi iki kavrama götürmektedir. a) İçsel ekonomiler b) Dışsal ekonomiler.

a) İçsel Ekonomiler

Bir firmanın veya sanayi dalının iç yapısındaki değişimler sonucu o firma veya sanayi dalının sağladığı yararlar "içsel ekonomiler" olarak tanımlanmaktadır.

Yani içsel ekonomiler,

- a) Firmaların üretimlerini artırmak suretiyle büyümeleri
- b) Bu nedenle emek ve sermaye donatımlarını daha verimli bir şekilde kullanmaları.
- c) Gerek pazarlama gerek yönetim maliyetlerini azaltmaları demektir.

Sinai üretimde bulunan bir firma hammadde, enerji, emek ve sermaye olmak üzere dört önemli girdi kullanır. Marshall (63), içsel ekonomilerin, bu girdilerden enerji hariç diğerlerinden herhangi birinin birim çıktı başına kullanı-

---

(62) C.F.PRATTEN, Economies of scale in Manufacturing Industry, Cambridge University Press, Cambridge, 1971, s.8.

(63) A.MARSHALL, Principles of Economics, 8. ed., London, Macmillan, Student ed., 1969, s.221-235.

mındaki bir azalmayla ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. Büyük ölçekli firmalarda girdiler büyük miktarlarda satın alındığından hem daha ucuza alınır hem de daha ucuza taşıtılabılır. Böylece bu firmalar içsel ekonomiler sağlayabilmektedir.

Scitovsky'e (64), göre teknolojik seviyesi yüksek ve daha etkin metodlar ancak "optimum tesis ölçeği"nin büyütülmesi ile gerçekleştirilebilmektedir.

içsel ekonomiler, birim çıktı başına girdi miktarını azaltan tasarruflar olarak tanımlanan "reel içsel ekonomiler" ve produktiviteyi artıran faktörlerin parasal yönden değerlendirildiği "parasal içsel ekonomiler" olmak üzere ikiye ayrılır. Reel içsel ekonomiler, ekonominin bütünü açısından geçerli olmasına karşılık, parasal içsel ekonomiler sadece bu tasarruflardan yararlanan firma için geçerlidir.

Piyasadaki mevcut firmaların içsel ekonomilerden yararlanabilmeleri ve optimum ölçekte kurulabilmeleri ancak ülke ekonomileri uygunsa söz konusudur. Aksi takdirde Scitovsky (65) nin de belirttiği gibi ekonomi eğer optimum tesisin çıktısını emecek bir talep gücüne sahip değilse, girişimci ya optimum altı tesislerde çalışacak, ya da tam kapasite ile çalışmayacağı bilinse de talebin ilerde artacağı ümidi ile optimum tesisler kurulacak, dolayısıyla yüksek maliyetle çalış-

---

(64) Bkz.: SCITOVSKY, Economic Theory...,s.112.

(65) Tibor SCITOVSKY, "International Trade and Economic Integration as a means of Overcoming the Disadvantages of a small nation", Economic Consequences of the size of nations.

şılacaktır.

Ekonomik birleşmeye giden üye ülkelerin dil, din geleneklerindeki farklılıklar, tüketici zevk ve tercihlerinde farklılıklara neden olacaktır. Zevk ve tercihlerde bu farklılıklar geniş bir tüketici kitlesi de söz konusu olsa herhangi bir talep artışına yol açmayabilecektir.

Ekonomik birleşme, geniş ulaşım olanığı sağlıyorsa, taşıma giderlerini düşürüyorsa daha geniş bir piyasaya üretim yapan firmaların içsel ekonomilerden yararlanma olanığı artacaktır.

b) Dışsal Ekonomiler

Marshall (66), dışsal ekonomileri sanayinin genel gelişme düzeyine bağlı olarak firmanın dışından sağlanan ekonomiler olarak tanımlamıştır. Burada sadece ele firmaların içinde bulunduğu sanayi kolu kasdetilmiştir. Çünkü Marshall (67) ölçek ekonomilerin genellikle birbirleri ile karşılıklı ilişki içinde olan sanayilerin etkileşimiyle ortaya çıkacağını belirtmiştir.

Scitovsky (68), dışsal ekonomiyi bir üreticinin diğer üreticiye yapmış olduğu karşılıksız yarar veya zararlar olarak tanımlamıştır. Yine Scitovsky, ele alınan makalesinde tam rekabetin ekonomide optimumu sağlamadaki yetersizliği nedeniyle

---

(66) Bkz.: MARSHALL-a.g.e.,s.221.

(67) Alfred MARSHALL, Industry and Trade, London ,Macmillan, 1923,s.188.

(68) Tibor SCITOVSKY, "Two Concept of External Economies" JPE, April, 1954,s.295.

dışsal ekonomilerin özel kar ile sosyal fayda arasında farklılığa yol açtığını belirtmiştir.

Marshall (69), dışsal ekonomiyi statik denge yöntemi içinde incelediğinden bir takım sıkıntıların olağan olduğunu, fakat dinamik hayati anlamada ilk adım olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Allyn Young, Rosenstein-Rodan ve Ragner Nurkse, dışsal ekonomileri dinamik açıdan incelemeye başlamışlardır. Dengeli büyüme doktrini çerçevesinde ele alındığında dışsal ekonomiler geliştirmekte olan ülkelerin üretim ve ticaret modellerinin belirlenmesinde, dinamik bir faktör olarak ele alınmaktadır (70).

Dışsal ekonomiler genellikle firmanın yarattığı içsel ekonomilerden etkilenir. Herhangi bir sanayi kolunda gerçekleşen ölçek ekonomileri, bu sanayinin ürettiği mal veya malları girdi olarak kullanan diğer sanayi kolları için dışsal ekonomi yaratacaktır. Diğer sanayi kollarında yaratılan dışsal ekonomiler (71);

(a) Girdi fiyatlarını ucuzlatabilir. (Parasal dışsal ekonomiler)

(b) Yeni üretim teknikleri bulunup uygulamaya sokulabilir. (Teknolojik dışsal ekonomiler)

Burada çok kısa örneklerle bu iki dışsal ekonomiyi açık-

---

(69) Alfred MARSHALL, "Distribution and Exchange" A. Marshall, Principles of Economics, Ninth edition with annotations by C.W.GUILLEBAUD, vol.II. London, Macmillan, 1961, s.69

(70) Erol MANİSALI, Dışsal Ekonomiler ve İktisadi Gelişme, Sermet Matbaası, İstanbul 1971, s.6.

(71) J.VINER, "Cost Curves and Supply Curves", G.J. Stigler ve K.E.Boulding (eds.) Readings in Price Theory, s.217-218

lamaya çalışacağız :

(a) A endüstrisi, B endüstrisinin çıktısını girdi olarak kullansın. Eger piyasanın gelişmesi nedeniyle A endüstrisinin çıktısına olan talep artarsa B endüstrisinin çıktısına olan talep de artacaktır. B endüstrisi, eger içsel ekonomilerden yararlanabiliyorsa çıktı fiyatlarında düşme sağlanacaktır. A endüstrisi bu ucuzlayan çıktıyı girdi olarak kullandığı için kendi çıktısının da fiyatı düşecektir. A endüstrisinin sağladığı bu tasarruflar "parasal dışsal ekonomiler" olarak tanımlanmaktadır. A endüstrisince girdi olarak kullanılan B endüstrisinin mallarının girdilerinde bir azalma oluyorsa B endüstrisinin çıktı fiyatları artacak ve A endüstrisi için "eksi dışsal ekonomiler" yaratılacaktır.

Scitovsky (72), eger bir üreticinin karı diğerlerinin hareketlerinden etkileniyorsa, dışsal ekonomi söz konusudur demektedir.

Viner (73), ekonomik birleşmeye gidilmesiyle üye ülkelerin birinde talebi artan endüstriyel malların diğer üye ülkelerden sağlanarak fiyat artışlarının önlenebileceğini belirtmiştir. Ancak tüm üretim birimlerine aynı anda talep arttığında dışsal tasarruflar ve fiyat artışları gerçekleşmektedir.

(b) İlk kez J.Viner tarafından kullanılan teknolojik dışsal ekonomiler kendi içinde ikiye ayrılmaktadır :

---

(72) Bkz.: SCITOVSKY, "Two concept...", s.299

(73) Bkz.: VINER, The Customs ..., s.47.

i) Meade'e (74) göre, bir firmanın çıktısı eger sadece kendi kullandığı üretim faktörlerine değil de, bir başka firmanın çıktısı ve kullandığı üretim faktörlerine de bağlıysa "teknolojik dışsal ekonomiler" söz konusudur. Genel denge teorisi içinde üreticiler arasındaki doğrudan üretim ilişkilerine bağlıdırlar. Meade'in tanımladığı şekli ile teknolojik dışsal ekonomiler, ekonomik hayattaki anlamı sınırlı, statik piyasa dışı ekonomilerdir. Scitovsky ise bu tanıma üreticiler arasındaki piyasa mekanizması aracılığıyla karşılıklı bağlantıyı da sokarak daha geniş kapsamda ele almıştır.

ii) Bu gruba giren teknolojik dışsal ekonomiler, zaman içindeki değişmelere bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik nitelikteki ekonomilerdir. Bu tür dışsal ekonomiler, son teknolojik gelişmeler, yönetimdeki yenilikler, kalifiye işçi ve yöneticilerin yaratılması ile ortaya çıkarlar. Her ne kadar piyasa mekanizmasının işleyişinin dışında kalan dışsal ekonomiler olarak da tanımlansa aslında piyasanın işleyişiyle yakından ilişkilidir. P.N.Rosenstein-Rodan (75) demiryolu, karayolu, kanal hidroelektrik santralleri v.b. temel sanayinin ve alt yapının kurulmasıyla maliyetlerde önemli azalmanın sağlanacağını ve bu tip sosyal sabit sermaye yatırımlarının daha sonra kurulacak sanayiler için birer dışsal ekonomi sayılacağını belirtmiştir.

---

(74) J.E.MEADE : "External Economies and Diseconomies in a competitive Situations", EJ, March 1952, s.54-67 (Readings in Welfare Economics içinde s.185-198).

(75) P.N.Rosenstein-RODAN, "Problems of Industrialization of Eastern and Southern Europe", EJ, June-September ,1943 (The Economics of Undevelopment içinde s.252)

Ortodoks iktisat teorisinde, tüm üreticilerin mevcut teknik metodlar içinde üretim kapasitesine göre en düşük reel maliyeti sağlayan metodu kullandıkları kabul edilir (76). Değişik teşebbüsler tarafından tercih edilen en karlı üretim metodu, aynı zamanda da etkin olanıdır.

Scitovsky (77), girdi ve çıktı fiyatlarının sabit olması ve üretilen malların tamamının satılabilmesi nedeniyle maliyeti düşürme yönünde yapılan her yeniliğin, karı artıracaklarını vurgulamıştır. Bir veya birkaç optimum ölçekte (78) çalışan firmanın çıktısını emebilecek genişlikte olan herhangi bir piyasa, eğer bunun rekabetteki yetersizlik nedeniyle gerçekleştirilemiyorsa, "teknolojik optimum" a ulaşıldığı halde "ekonomik optimum" a ulaşılamamakta denilmektedir. Yani burada piyasanın uygun büyüklükte olması gerekli, fakat üretimden etkin şekilde yararlanılması için yeterli koşul olmamaktadır. Yeterli koşul, müteşebbisleri en etkin üretim metodlarıyla birbirlerinin piyasalarını kapsamaya itecek yoğunluktaki rekabettir.

Gerçek hayatta karşılaşılması güç olan tam rekabet koşullarında en etkin üretim metodunun kullanılması müteşebbis

---

(76) H.G.JOHNSON, Money, Trade and Economic Growth, London, 1964, s.59-60.

(77) Bkz.SCITOVSKY, Economic Theory ... , s.112-113.

(78) Optimum ölçek, o anda geçerli olan üretim teknolojisi tarafından belirlenen "teknolojik optimum" ile ekonominin bağlı bulunduğu ekonomik yönetim ve organizasyon, mali ve hukuksal faktörlerce belirlenen "ekonomik optimum" da oluşmaktadır.

Bu konuda geniş bilgi için bkz.:SCITOVSKY, "International Trade ..." s.282-290.

için karlı olurken bu koşulların yokluğunda karlı olmayabilecektir. Bu nedenle Scitovsky'e (79), göre müteşebbisler mevcut olan durumlarda kalmayı bazen etkin üretim metodunu uygulayarak elde edecekleri yüksek karlara tercih etmektedirler.

Ekonomik birleşmeye gidilmesi, piyasanın genişlemesine, üye ülkelerde yeni rakiplerin ortaya çıkmasına yol açacağından bir anda güven ve belirlilik ortamını ortadan kaldıracıdır. Müteşebbisler eğer üye ülkede bulunan yeni rakipleri optimum tesislerle çalışıyor, en son teknolojik yenilikleri uygulayabiliyorsa kendileri de en etkin üretim metodunu uygulamaya yöneleceklerdir.

Ekonomik birleşmeye gidilmesiyle artan rekabet ortamı, yalnızca tek bir mal için değil, mal grupları için de söz konusudur. Yine ekonomik birleşmeye giden bir ülke, bir takım malları diğer üye ülkelerden ithal etmeye başlamaktadır. İthal edilen bu malların yurt içinde üretilen ikame malları söz konusu olduğundan bu ikame malların kalitesini yükseltici ve maliyetini düşürücü önlemleri almaya yönelinmektedir (80).

Ekonomik birleşmelerin, rekabet derecesini hiçbir zaman tam rekabete ulaşacak şekilde arttırması söz konusu değildir. Rekabet derecesinin artması ancak etkin üretim metodlarına geçmeye teşvik veya zorlama şeklinde olmaktadır. Rekabet derecesindeki artış birleşmeye gitmeden önce bazı malların

---

(79) Bkz.: SCITOVSKY, Economic Theory... s.123.

(80) Bkz.: BALASSA, The Theory of ... s.166.

değişik ülkelerde farklı maliyetlerle üretilmesine ve de müteşebbislerin artan rekabetin yaratacağı güvensiz ve belirsiz ortamla ilgili olarak bölgesel de olsa rekabet bozucu uygulamalarda bulunmamalarına bağlıdır (81).

Sonuç olarak, müteşebbisler bazı belirsizlikler ve güvensizlik söz konusu olsa da ekonomik birleşmeye gidilmesiyle içsel ve dışsal ekonomilerden yararlanmakta, etkin üretim metodlarıyla üretimde artış sağlamak ve de maksimum refaha ulaşmaya yönelmektedirler.

---

(81) Bkz.: BALASSA, The Theory of ... s.167

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE EKONOMİSİNE VE

TÜRKİYE - AT İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

I- CUMHURİYET DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE

TÜRKİYE EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

1) Planlı Kalkınma Dönemi Öncesi

Kurtuluş savaşından 1922 yılında çıkan Türkiye, Cumhuriyetin kurulmasına kadar savaş yaralarını sarmaya çalışmıştır. 1923'de Cumhuriyetin kuruluşundan başlayarak geçen ilk on yılda genel ekonomi politikasının, iktisat kongresinde alınan kararlar ve Lozan'da belirlenen sınırlamalar çerçevesinde geliştiği söylenebilir (1).

Tarımsal üretimin artırılması için özellikle vergi, kredi, toprak mülkiyeti konularında hükümet önemli sayılabilecek önlemler almış, ancak 1930'lu yıllara kadar tarımsal üretim yapısında köklü bir değişim olmamıştır. Yine sinai gelişmenin sağlanması için 1923 İktisat Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda özellikle özel sanayinin geliştirilmesi için önlemler alınmışsa da Cumhuriyetin ilk on yılında özel sanayinin gelişimi konusunda da önemli bir ilerleme sağ-

---

(1) Yakup KEPENEK, Gelişimi, Üretim Yapısı ve sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Savaş Yayınları, Ankara, 1984, s.41.

lanamamıştır (2).

Özel kesimin teşvikiyle sanayileşme konusunda bir gelişme sağlanamaması ve dünya ekonomik bunalımının da etkisiyle Türkiye, 1930'lu yılların başında devletçilik politikası uygulamasına geçmiştir. Yine bu dönemde kalkınması için plan yapıp uygulayan ilk kapitalist ülke, Türkiye olmuştur. Bunda başta A.B.D olmak üzere, Almanya, İtalya, Fransa gibi kapitalist ülkelerin piyasa mekanizmasının işleyişinden kuşkuya düşerek bunalımdan çıkmak için devletin daha etkin rol oynamasını benimsemelerinin, diğer yandan Sovyet Rusya'nın planlı bir ekonomi politikası ile hızlı bir sanayileşme sağlamasının ve ekonomik bunalımdan etkilenmemesinin rolü olmuştur (3).

Yalnız burada Türkiye'nin devletçilikten ne anladığını vurgulamakta yarar vardır. 1935 yılı İzmir Fuarı açılışında yaptığı konuşmada Atatürk bunu şöyle açıklamıştır: "Türkiye'nin uyguladığı devletçilik sistemi, 19. yüzyıldan beri sosyalizm teorisyenlerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur; fertlerin özel teşebbüslerini ve şahsi

(2) Bkz.: KEPENEK, a.g.e., s.41-42-43; Halil DİRİMTEKİN, Türkiye Ekonomisi, Eskişehir, 1988, s.56.

(3) İlhan TEKELİ / Selim İLKİN, Uygulamaya geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, ODTÜ Yayınları, Ankara 1982, s.143; İlhan ULUDAĞ / Vildan SERİN, Dış Şoklara karşı Dünya'da ve Türkiye'de Geliştirilen İstikrar Politikaları, İstanbul, 1987, s.82; KEPENEK, a.g.e., s.63-64; Korkut BORATAV, Türkiye'de Devletçilik, Gerçek Yayınevi İstanbul, 1974, s.139-140; Cahit TALAS, Ekonomik Sistemler, Ankara, 1977 s.350,355.

faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve bir çok şeylerin yapılmadığını gözönünde tutmak, memleketin iktisadiyatını devletin eline almak" (4). Dolayısıyla Türkiye'de uygulanan sanayi planlarının Sovyet Rusya planları ile herhangi bir benzerliği yoktur. Türk plancılığı doktriner değil, pragmatik niteliktedir (5). Devletçilik, o dönemin kendine özgü koşullarının zorlanması ile ortaya çıkmıştır (6).

O sıralar Türkiye, un, şeker, dokuma gibi tüketim mallarını ihtiyaçlarını dahi dışarıdan sağlayan bir ülke niteliğini taşıyordu. Bu nedenle 1934'te uygulanmaya başlayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında tüm ağırlık ithal ikameci uygulamada, tüketim mallarına verilmiş, bundan sonra ara ve yatırım mallarına geçiş öngörülmüştür. Bu planda da ithal edilen temel tüketim mallarının yerli ham maddeye dayalı yerli üretimini sağlamak esas amaç olmuştur. Bu amaç çerçevesinde dokuma, maden, ağırsanayi, selüloz, seramik, şişe, cam, porselen ve kimya sanayinde 16 fabrikanın kurulduğunu görüyoruz. Türkiye, bu planla dünya iş bölümündeki tarımcı ülke rolünü değiştirmek istemiş ve dünya ekonomik bunalımını sanayileşmek için yaratılan bir fırsat kabul etmiştir (7).

(4) Muzaffer UYGUNER, "50 Yılda Türk Sanayi", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, 50. yıl, No:32, 1973, s.22.

(5) Bkz.: BORATAV, a.g.e., s.135.

(6) Bkz.: KEPENEK, a.g.e. 61.

(7) Yahya S.TEZEL. "1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri" Atatürk döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, İ.T.İ.A. Mez. Cem. Yay., 1977, s.225-227; AFET İNAN, "Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933", Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1972, s.9-10; BORATAV, a.g.e., s.233-234.

Bu dönemdeki dış ticaret politikasının başlıca amacının, dış ticaret açığından kaçınmak olduğunu görüyoruz. Bu politika sonucu 1938 yılı hariç, dış ticaret sürekli fazla vermiştir (8). Başta Almanya olmak üzere birçok ülkeye yapılan kliring anlaşmaları çerçevesinde Türkiye, mallarını ihraç ettiği ülkelerden ihtiyacı olan malları ithal etmiş, eğer bir malın yerli üretimi yapılıyorsa bunun ithalatını sınırlandırmış, diğer taraftan ikili anlaşmalara konu olan malların ithalatını serbest bırakmıştır. Dış Ticaret Ofisince (1934) yürütülen bu düzenlemeler savaş boyunca sürdürülmüştür (9). Türkiye'nin dış ticaretinde 1944 yılına kadar Almanya'nın hakimiyeti sürmüştür (10).

1936'dan sonra girilen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planıyla ilgili çalışmalarda ara ve yatırım malları üretimine öncelik verilmiştir. Bunun yanısıra maden ve hammaddelerin ihracatının kısmen de olsa işlenerek gerçekleştirilmesi, madencilik ve elektrik enerjisi üretimine öncelik verilmesi öngörülmüştür (11). II. Dünya Savaşının başlaması nedeniyle bu planın madencilik dışındaki bölümleri uygulamaya konulamamış, bu da sanayileşme sürecinde günümüze kadar yansıyan sorunların çözümlenememesinde önemli ölçüde etkili olmuştur (12).

---

(8) Bkz.: KEPENEK, a.g.e., s.79-80.

(9) Yahya S. TEZEL, Cumhuriyet döneminin İktisadi Tarihi, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.161.

(10) W.HALE, The political and Economic Development of Modern Turkey, Croom Helm, London, 1981, s.73.

(11) Bkz.: BORATAV, a.g.e., s.239.

(12) Ergül HAN, Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi, Eskişehir, 1978, s.52.

Türkiye II. Dünya Savaşına fiilen katılmamıştır, ancak savaş ekonomisi koşullarında yaşamıştır. Çünkü savaş nedeniyle faal nüfusun önemli bir bölümü silah altına alınmış ve savunma giderleri artmıştır. Hammadde ve yatırım malı ithalatı güçleşmiş, bu durum ithalattan alınan vergi ve resimleri düşürdüğünden kamu gelirlerini önemli ölçüde azaltmıştır. Tarım kesiminde üretim düşüşleri görülmüş, buna bağlı olarak bazı tüketim maddeleri vesikaya bağlanmıştır. İhracat azalmıştır (13).

1947'de hazırlanan fakat uygulamaya konulmayan iktisat planı ilk planlara göre daha dengeli bir büyüme öngörmektedir (14).

1948'de İstanbul'da toplanan iktisat kongresinde de bu plan çerçevesinde kalınmıştır. Özel sektöre ağırlık verilmesi onun yetersiz kaldığı alanlarda ve alt yapı konusunda devletin yer alması öngörülmüştür (15).

Boratav'ın deyimiyle yaşanan dört başı mamur bir enflasyon ortamında alınan bir takım polisiye önlemlerle bu kez karaborsa, spekülasyon ve vurgun ortamı yaratılmıştır. İşte böyle bir dönemde Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinde stratejik önem taşıyan bir sermaye birikiminin (özellikle ticaret sermayesi) sağlandığı görülmektedir. Bu süreç içinde kırsal

(13) BORATAV, a.g.e., s.291-292, ULUDAĞ-SERİN, a.g.e., s.84-85; DIRİMTEKİN, a.g.e., s.57.

(14) Bu planla ilgili geniş bilgi için bkz.: İlhan TEKELİ / Selim İLKİN, Savaş sonrası ortamında 1947 Türkiye İktisadi Planı, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1981; Korkut Boratav, a.g.e., s.360-361.

(15) Z.Y.HERSHLAG, Turkey, The Challenge of Growth, Leiden, EJ, Briel, 1968, s.136.

kesim pazara açılmış, hızlı bir kentleşme ve buna bağlı olarak yeni birikim olanakları yaratılmıştır. Tüm bu nedenlere bağlı olarak ekonominin gündemine liberalizm ve yeniden dışa açılma görüşü gelmiştir (16). 1950 yılında siyasi iktidarın da değişmesiyle devletçiliğin önemi azalmıştır. Ancak buna rağmen, bu devrede özel sınıai kuruluşlar yanında devletin sınıai kuruluşları da gelişme göstermiştir. Bu arada tarım alanına da önem verilmiş özellikle 1954 yılına kadar tarım kesimine büyük ölçüde kredi kolaylıkları ve imkanları sağlanmış, tarım ürünleri fiyatları devletçe desteklenmiş, Marshall yardımından faydalanılarak tarımın makinalaşmasına, sulama, enerji, karayolları, çimento ve şeker sanayi alanlarına da büyük yatırımlar yapılmıştır. Ancak devlet yatırım harcamalarındaki büyük artışın özellikle 1953 yılından sonra, daha çok açık finansmanla karşılanması ve bu yıldan itibaren hava şartlarının kötü olması yüzünden tarım üretiminin iyi olmaması sonucunda meydana gelen enflasyonist baskı dış ticaret dengesinin de bozulmasına sebep olmuştur (17). Bu gelişmeler sonucu 4 Ağustos 1958 de yürürlüğe giren bir dizi önlem alınmıştır. TL'nin devalüasyonu, kredi hacminin 30 Haziran 1958'deki düzeyinde dondurulması ve emisyonadaki artışın durdurulmasını öngören bu kararlarla dış ödemelerin yürütülmesini mümkün kılacak krediler sağlanmaya çalışılmıştır (18).

---

(16) BORATAV, a.g.e., s.292; ULUDAĞ, SERİN a.g.e., s.84-85; KEPENEK a.g.e., s.91. DİRİMTEKİN, a.g.e., s.57.

(17) Necdet SERİN, Türkiye'nin Sanayileşmesi, Ank.Üni.SBF. Yay.no : 167-149, Ankara, 1963, s.120-123.

(18) Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi Akbank yayını, (1923-1978) İstanbul, 1980, s.93; DİRİMTEKİN, a.g.e., s.118.

2. Planlı Kalkınma Dönemi

1960 yılından sonra da bilindiği gibi plan uygulamasına geçilmiş, ülkenin ekonomik ve sosyal gelişimi 1963 yılından itibaren uygulanan beş yıllık planlar çerçevesinde hızlandırılmaya çalışılmıştır. Planların en belirgin ortak özelliği sanayileşmeye öncelik vermeleri olmuştur. 1970'li yılların sonlarına doğru giderek ağırlaşan Dünya ekonomik bunalımının etkisiyle plan uygulamasının bir yana bırakılmasına kadar, planlardaki hedeflere önemli ölçüde yaklaşıldığı söylenebilir. Dünya ekonomik bunalımı ve petrol krizinin de katkılarıyla artan güçlükler 1970'lerin sonunda ekonomiyi iç ve dış koşullar açısından tam bir tıkanma noktasına getirmiştir (19). Sonuç olarak 1970'li yılların sonlarında Türkiye Ekonomisinde kronikleşen enflasyon ve dış açıklar ekonominin temel yapısal sorunları olarak görünmektedir. Genel olarak bütün Azgelişmiş Ülkeleri etkileyen dış açık sorunu, yalnız bu ülkelerin uyguladıkları ekonomik politikalarla değil, dünya ekonomisi koşullarındaki dış ekonomik dengesizlikleri kuvvetlendirici gelişmelerle ilişkilidir. Ancak buna rağmen çözüm Azgelişmiş Ülkelerin uygulayacağı ekonomik politikalarda aranmaktadır. Gerçekten Azgelişmiş Ülkelere dış kaynak akımını önemli ölçüde etkileyen IMF ve Dünya Bankası, dış açıkların finansmanı için önkoşul olarak Azgelişmiş Ülkelerde kalkınma politikalarının dışa dönük düzenlenmesi gereğini i-

---

(19) Taner Berksoy, "1980'lerde Dış Ekonomik İlişkiler", Birakınız Yapsınlar Birakınız Geçsinler, Türkiye Ekonomisi (1980-1985), Ankara, 1985, s.131.

leri sürmektedirler (20). Ülkemizde 1980 sonrası uygulanan iktisat politikalarının bu bağlamda değerlendirilmesi gerekir.

Ekonomide istikrar sağlama ve ekonomik yapıyı ihracata yönelik olarak değiştirme amacı taşıdığı vurgulanan ve 1980 yılı başlarında yürürlüğe giren istikrar önlemleri daha sonraki tarihlerde yeni kararlarla da desteklenmiştir.

1980 yılı başında uygulamaya konulan iktidar önlemleri çerçevesinde alınan kararların başlıcaları şunlardır : (21).

- Ana strateji olarak ihracatın hızla artması
- Esnek döviz kuru uygulaması
- Enflasyonun kontrol altına alınması
- Moneter para ve kredi politikasının ciddi şekilde uygulanması
- Gerçekçi faiz politikası uygulanması
- Özel yabancı sermayenin teşvik edilmesi
- İstihdam artırıcı yatırımların hızlandırılması
- Yeni yatırımlar yerine mevcut kapasitenin tam kullanımına öncelik verilmesi
- Mikro seviyede müdahalelerde bulunma yerine, makro seviyede tutarlı kararlar alarak ekonominin doğal kanunlarının içinde geliştirilmesi
- Ekonomik idarede karar bütünlüğü sağlamak üzere çeşit-

---

(20) Gülten DEMİR, "Yapısal Değişme Üzerine," An.Uni.İ.İ.B.F. dergisi S.2, C. 5 (Kasım 1987), s.164.

(21) T.C. DPT, Ekonomik İstikrar Tedbirleri, Uygulama Neticeleri, Ya.No: DPT. 1736, Kasım, 1980, s.13-18.

- li kuruluşların kurulması
- İmalat sanayi ve ihracatta özel sektörün potansiyelinden ve dinamizminden azami ölçüde yararlanılması
  - Kamu sektörünün açık finansmanının süreç içinde tamamen ortadan kaldırılması
  - KİT'lerin uygulayacağı fiatlarda ayarlamalar yapılması

IMF ve Dünya Bankası önerileri doğrultusunda (22) alınan bu kararlarla daha önce belirttiğimiz gibi enflasyonun önlenmesi ve ihracata dönük bir sinai yapı kurulması temel amaç olarak alınmıştır. Türkiye ekonomisinde kararların amaçladığı yönde bir gelişmenin sağlanıp sağlanmadığı konusunun tartışılması çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır (23). Bununla birlikte enflasyonla mücadele konusunda, kararların başarı sağlamaktan çok uzak kaldığını belirtmeliyiz. Gerçekten enflasyon oranına ilişkin veriler bunu açıkça ortaya koymakta, karar alıcılar da bu konuda başarı sağlanmadığını ifade etmektedirler. Enflasyonun çok yüksek olduğu 1980 yılı dışarıda bırakılsa bile 1980 den önceki 7 yılda yıllık ortalama enflasyon oranı % 30.9, 1980 sonrası 7 yılda enflasyon oranı yıllık ortalama % 38.60 olarak gerçekleşmiştir.

---

(22) IMF, Survey, çeşitli aylar.

(23) Bu konuda bkz.: DEMİR, a.g.e., Taner BERKSOY, "Türkiye Ekonomisi ve Geleceği", İktisat Dergisi, Özel Sayı, Ağustos-Eylül 1984.

BÖLÜM II - TABLO I

1973 - 1988 Yılları Arasında Enflasyon Oranları

1973	20.5
1974	29.9
1975	10.1
1976	15.6
1977	24.1
1978	52.6
1979	63.9
1980	107.2
1981	36.8
1982	25.2
1983	30.6
1984	52.0
1985	40.0
1986	26.7
1987	59.2
1988	84.0

KAYNAK: H. D. T. M.

Yapısal değişime gelince, 1980 sonrasında ihracat rakamları yükselmiş olmakla beraber bunun gerisindeki durum çok tartışmalıdır. En azından ihracat artışı, sanayi üretimindeki artışlarla birlikte ortaya çıkmamıştır. Ayrıca toplam yatırımlar içinde imalat sanayi yatırımlarının payı azalmıştır (24). Bu durumda ekonomide ihracata yönelik üretim yapan sanayi kollarının kurulduğunu söylemek güçtür.

Bu dönemde ihracatın bazı temel niteliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür (25).

(1) ihracat, kur değişmelerine özellikle subvansiyonlara aşırı duyarlı olmuştur. Üretimde herhangi bir düzenlemeye gidilmeden, salt subvansiyonlarla ihracatın yönlendirilmesi, ihracat artışlarının subvansiyon olanakları ile sınırlı kal-

---

(24) Bkz.: DEMİR a.g.e., s.137.

(25) Taner BERKSOY, "1980'lerde Dış...", s.149-150.

ması durumunu ortaya çıkarmıştır.

(2) Bu dönemde ihracat artışı, yurt içi talebin daraldığı bir ortamda, özendirici zorlamalarla gerçekleştirilmiştir. Yurt içi talepteki daralma ise gelir dağılımındaki ciddi ölçülerdeki bozulmalarla sağlanmıştır. Bu nedenle gelir dağılımındaki bozulma katlanabilirlik sınırını aştığında içtalebi daraltarak ihracat artışı sağlama olanağı ortadan kalkacaktır.

(3) GSMH içinde ihracatın payının belli bir sınırın üzerine çıkması olası değildir. Bu durum GSMH'nin yapısından kaynaklanmaktadır. Çünkü Türkiye'de GSMH % 50 den fazlası ticarete konu olmayan malların üretildiği hizmetler kesiminde yaratılmaktadır. Böyle bir durumda GSMH'nin % 12-15 düzeyinde ihracat yapılabilmesi için, ticarete konu olan malların üretildiği tarım ve sanayi kesimlerinin üretiminin % 25-30 unun yurt dışına yöneltilmesi gerekir. Dolayısıyla ihracatla oransal olarak ulaşılan belli bir büyüklükten sonra, ihracat artışları, üretimin yıllık artış oranı tarafından kontrol edilen bir değişken haline gelecektir.

(4) ihracat artışında süreklilik sağlayacak birbirini tamamlayan iki süreç söz konusudur (26). :Üretim süreci; ticaret ve pazarlama süreci. Uluslararası pazarlarda maliyet-fiyat-kalite açısından rekabete girecek malların ihracata yönlendirilebilecek boyut ve süreklilikte üretilmesi şarttır-

---

(26) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Taner BERKSOY, "ihracata Çözüm Üretimdedir", İktisat Dergisi, Subat 1984.

ki bu aynı zamanda kalıcı ihracat performansının zorunlu bir ön koşuludur. Yine ihraç edilebilir nitelikteki malların yurt dışında tanıtım ve pazarlaması üretim sürecini tamamlayan bir aşamadır. 1980 sonrası uygulanmasında üretim sürecinin düzenlenmesi, tamamiyle ihmal edilmiş, ticaret ve pazarlama aşamasına ağırlık verilmiştir. Oysa istikrar programının temel taşlarından birisi olan ihracatın uzun dönemli kalıcı bir trende oturtulabilmesi ancak verimlilik düzeyi yüksek üretim artışlarıyla sağlanabilir. Bu durum da bize bu programın kendi amaçlarını dahi yerine getirmekte başarısız olduğunu göstermektedir (27).

Yine konumuzla ilişkisi nedeniyle bu bölümde imalat sanayindeki gelişmelerle, ithalat ve ihracatın gelişmesine kısaca değinilecektir.

A- İmalat Sanayindeki Gelişmeler

İmalat sanayi üretimi, artış oranı değişmekle birlikte her yıl için genel olarak artma eğilimindedir. 1978 ve 1983 yılları imalat sanayi üretiminin bir yıl öncesine göre düştüğü yıllar olmuştur. 1977 yılına kadar imalat sanayi üretiminde istikrarlı bir artış gözlenirken, bu yıldan sonra imalat sanayi üretiminde daha istikrarsız bir gelişme görülmüştür (28).

İmalat sanayi üretiminin bileşimindeki gelişmeler aşağı-

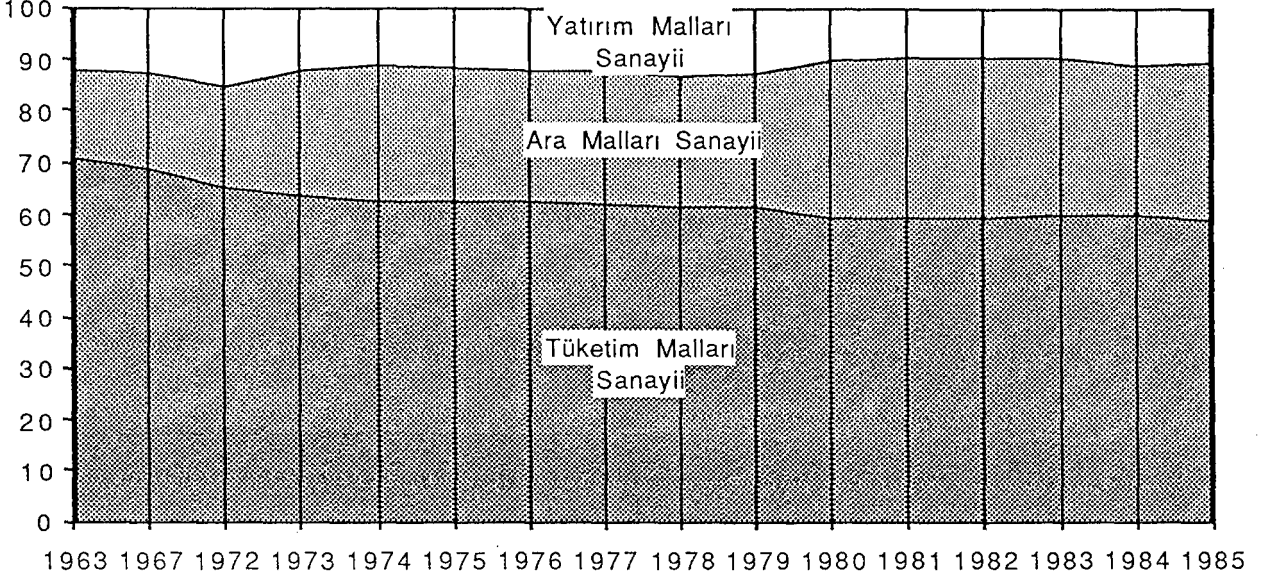
---

(27) Ayrıntılı bilgi için bkz.: BERKSOY, "Türkiye Ekonomisi...".

(28) D.I.E. Yıllıkları.

daki grafikte gösterilmiştir :

BÖLÜM II - GRAFİK 1

1980 sonrasında göze çarpan değişim, yatırım malları sanayi üretiminin toplam sanayi üretimi içindeki payının 1984 yılındaki artışı dışında düşme eğilimine girmesidir.

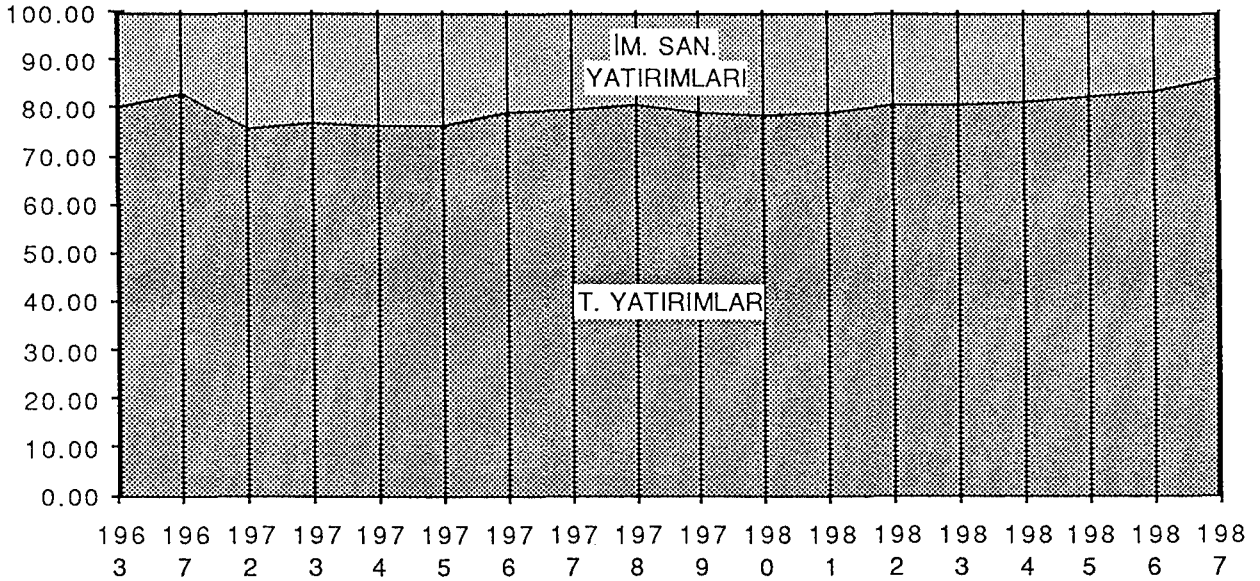
İmalat sanayinde yapılan yatırımların gelişimine bakıldığında ise 1980 sonrasında, bu açıdan en önemli gelişme, toplam yatırımlar içinde imalat sanayine yapılan yatırımların payındaki azalmalar olmuştur. Bu sektöre yapılan yatırımlar 1987 yılında yaklaşık 1977 yılı düzeyindedir (29).

Aşağıda verilen grafikte bu durum izlenebilir :

(29) D.İ.E. Yıllıklar.

BÖLÜM II - GRAFİK 2

TOPLAM YATIRIMLARDA İMALAT SANAYİ YATIRIMLARININ PAYI

1980 yılında imalat sanayi yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı % 27 olmuş, 1987 yılında ise bu oran % 15'e düşmüştür. Toplam yatırımların kamu-özel sektör ayırımına göre incelenmesi halinde kamu kesiminin yatırım payının önemli ölçüde düştüğü görülmektedir. 1980 yılında kamu kesiminin yaklaşık % 60 olan payı 1987 yılında % 20 lere kadar düşmüştür.

İmalat sanayi istihdamındaki gelişmelere baktığımızda bu kesimin toplam istihdam içinde % 10 olan payının 1980 sonrasında küçük bir artışla % 12 ye çıktığı görülmektedir. İstihdam konusunda değinilmesi gereken önemli bir konu da ortalama ücretlerin gelişimi olmaktadır. SSK verilerine göre alınan ortalama ücretlerin, toptan eşya fiyatları endeksine dayanılarak deflate edilmesi sonucunda 1973-79 arası dönemde orta-

lama gerçek ücretlerin yılda % 2 oranında arttığı, 1980-86 arası dönemde ise yılda % 5 oranında azaldığı görülmektedir (30).

B) İhracat ve İthalattaki Gelişmeler

İhracatın ve ithalatımızın 1973-1987 yılları arasındaki gelişimi aşağıda tablo halinde gösterilmiştir.

Bundan da izlenebileceği gibi 1981 yılı ihracatın önemli ölçüde arttığı bir yıl olmuştur. Bunu izleyen yıllarda 1982-1984 ve 1987 yıllarında ihracat bir önceki yıla göre artış gösterirken anılan bu yılları dışındaki yıllarda yaklaşık bir önceki yıl düzeyinde kalmıştır.

BÖLÜM II - TABLO II

İhracat ve İthalatın Gelişimi (1000 \$)

<u>Yıllar</u>	<u>İhracat Değeri</u>	<u>İthalat Değeri</u>
1973	1,317,083	2,036,284
1974	1,532,182	3,719,715
1975	1,401,075	4,738,559
1976	1,960,214	5,128,647
1977	1,753,026	5,796,278
1978	2,288,163	4,599,024
1979	2,261,157	5,069,432
1980	2,910,122	7,909,444
1981	4,702,934	8,933,366
1982	5,754,973	8,842,665
1983	5,727,833	9,235,001
1984	7,133,602	10,756,992
1985	7,958,008	11,343,375
1986	7,456,724	11,104,778
1987	10,190,047	14,157,805
1988	11,846,000	13,646,000

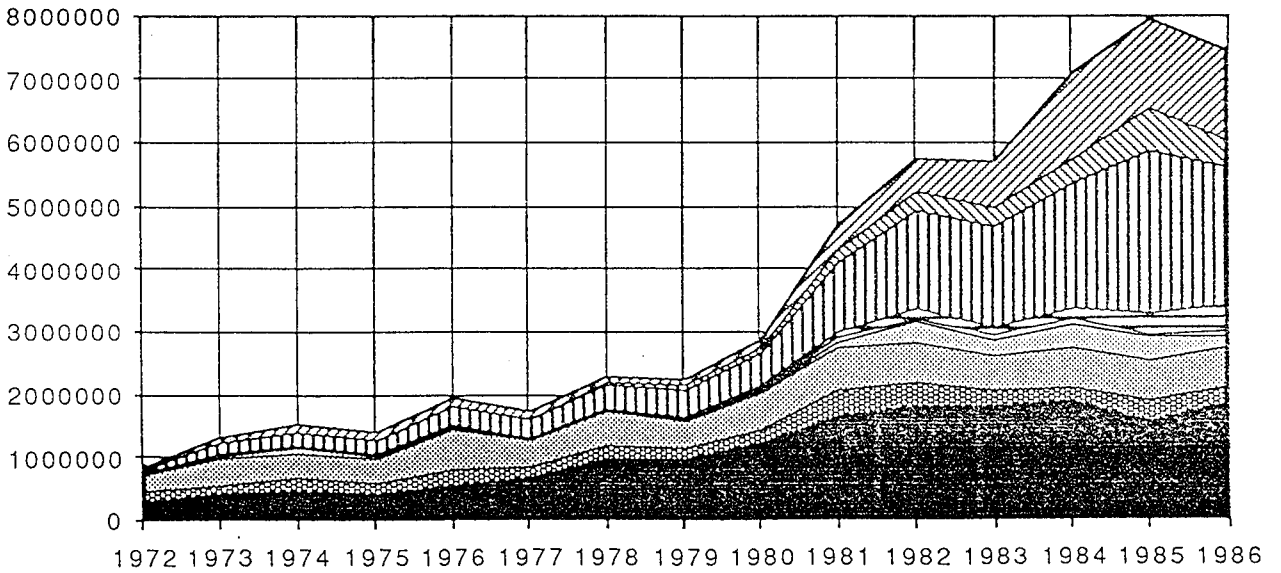
Kaynak : DİE yıllıkları, TCMB

(30) Bkz.: DEMİR, a.g.e., s.152; Bu konuda yapılan diğer çalışmalar için bkz.: Y. KOC, 24 Ocak Kararları ve Çalışma Yaşamındaki Gelişmeler, Yol-iş Yayınları, Ankara, 1982; M. SÖNMEZ, Özal Ekonomisi ve İşçi Hakları, Belge Yayınları, İstanbul, 1984.

İthalatın gelişmesine baktığımızda ithalatta da genel olarak yıldan yıla artış olduğu görülmektedir.

İhracatın Bileşimindeki gelişmelere gelince, 1981-1982 yıllarında ihracat artarken genel olarak bütün alt sektörlerin ihracatında bir artış söz konusudur. Ancak bu dönemde en önemli artışın "içerdigi ilkel maddelere göre sınıflanmış mamul maddeler" ile "çeşitli mamul eşya" alt grubunda olduğu grafikten izlenmektedir.

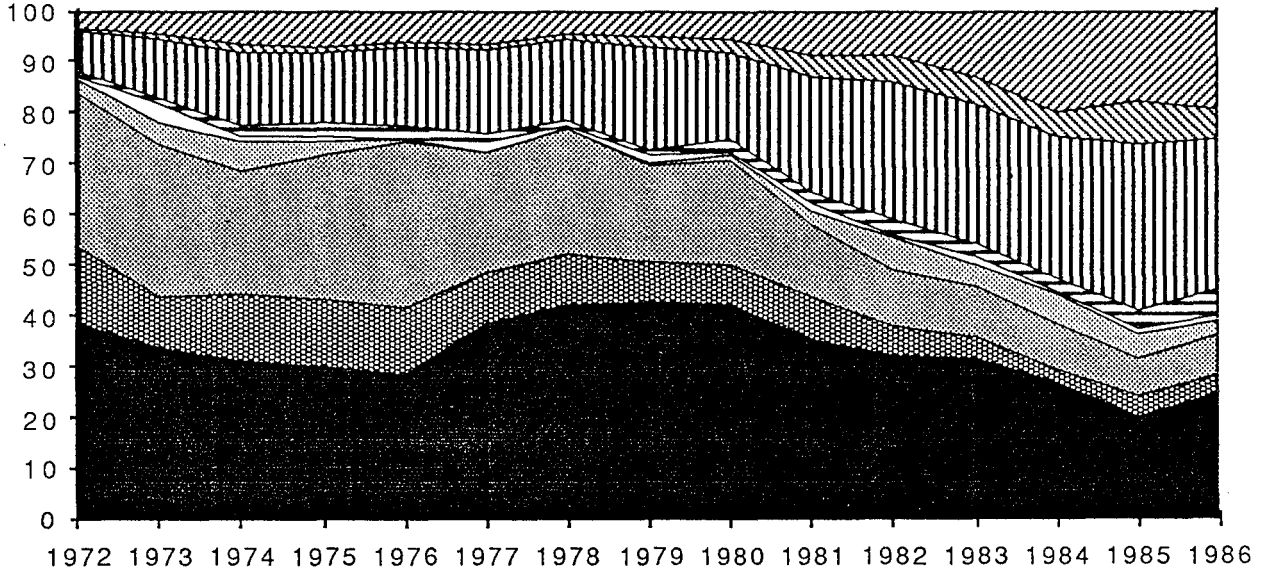
BÖLÜM II - GRAFIK 3

▨ Çeşitli Mamul Eşya	▨ Akaryakıt Hariç Yenilmeyen Maddeler	▨ Kimyasal Ürünler
▨ Makinalar ve Ulaştırma Araçları	▨ İçki -Tütün	▨ Hayvani veya Nebati Menşeli Katı ve Sıvı Yağlar
▨ İçerdigi ilkel Maddelere Göre Sınıflanmış Mam. Mad.	▨ Gıda Maddeleri ve Canlı Hayvanlar	▨ Madeni Yakıtlar, Yağlar ve İlgili Ürünler

BÖLÜM II - GRAFİK 4

İHRACATIN BİLEŞİMİNDEKİ GELİŞMELER

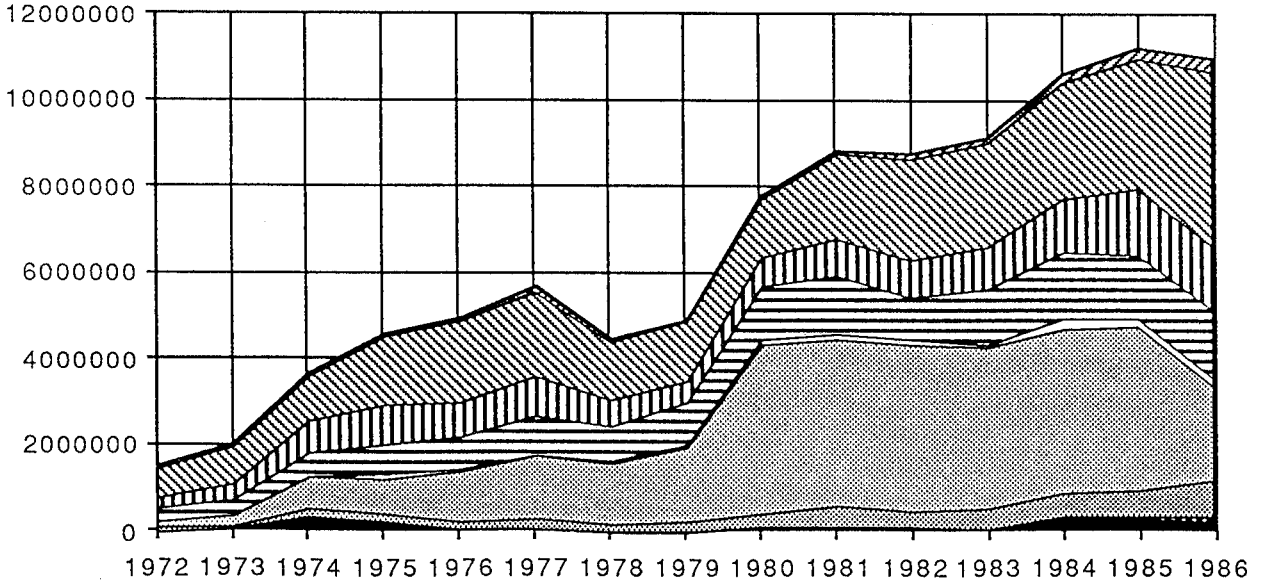
İhracatın Bileşimindeki gelişmeler üç alt döneme ayrılarak incelenebilir: 1962-1974 dönemi, 1980 sonrası dönem. 1962-74 arası dönemi Sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki % 5 olan payının 5 kat artarak % 25 lere çıktığı bir dönemdir. Bu yıldan sonra 1980 yılına kadar sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı yıllara göre artış ve azalışlar göstermiş bu pay % 20-30 civarında dalgalanmıştır. 1980 yılından sonra sanayi ürünlerinin toplam ihracattaki payı iki kat artarak % 50 nin biraz üzerine çıkmıştır. Görüldüğü gibi toplam ihracat içinde sanayi ürünleri ihracatının payında asıl önemli artış 1967-74 yılları arasında görülmüş, bu pay 6 yılda yaklaşık 5 kat artmıştır.

1967-74 arası dönemde sanayi ürünlerinin ihracattaki pa-

Yı 1962-1986 döneminin en büyük artışının gösterirken, gıda maddeleri, canlı hayvanlar, içki, tütün, akaryakıt hariç yenilmeyen maddeler aleyhine olarak önemli ölçüde artmıştır. 1980-85 dönemi ise ihracatın bileşiminde tekrar 1967-74 yılları arasındaki değişme eğiliminin görüldüğü bir dönem olmuştur. 1986 yılında ise gıda maddeleri ve canlı hayvanlar ihracatının toplam ihracattaki payı mamul maddeler ihracat payı aleyhine olmak üzere yeniden artış göstermiştir (31). Canlı hayvan ihracatındaki artış, inceleyeceğimiz deri sanayinin gelişimini son derece olumsuz yönde etkilemektedir. Bu konu izleyen bölümde geniş olarak incelenecektir.

BÖLÜM II - GRAFİK 5

İTHALATIN BİLEŞİMİNDEKİ GELİŞMELER

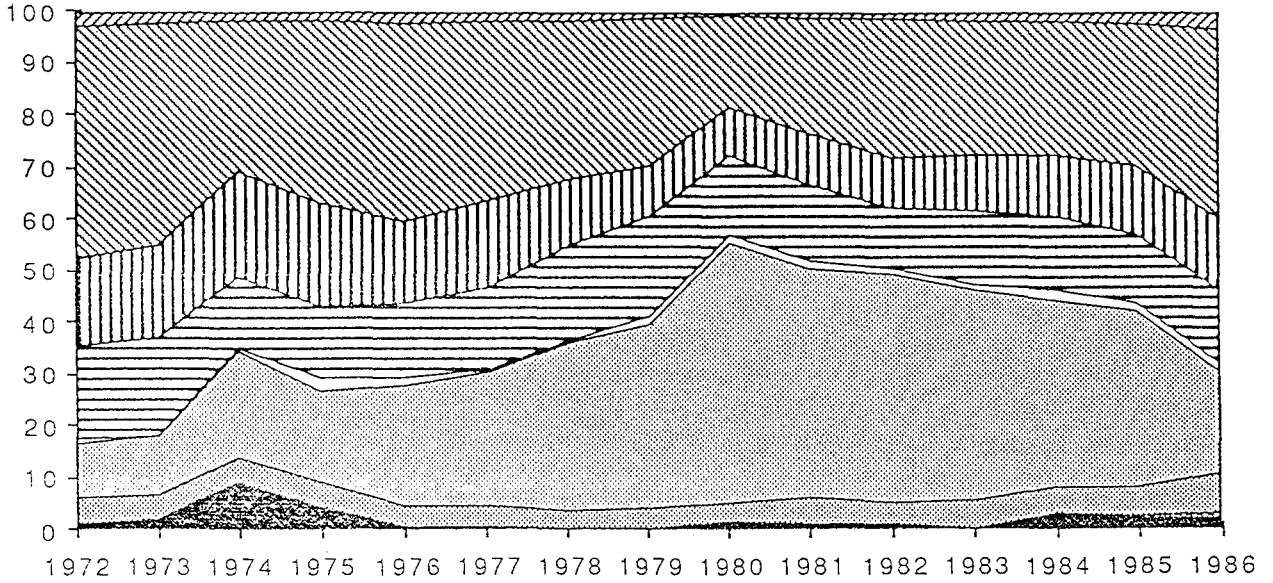
(31) DEMİR, a.g.e., s.100.

Aynı dönemde ithalatın gelişimine baktığımızda 1972-1986 arası dönemde ithalatın, artış hızı değişik olmakla birlikte genel olarak her yıl için arttığı görülmektedir.

Bölüm II GRAFIK 5 ve 6 'da ithalatın mal gruplarına göre bileşimindeki gelişmeler verilmiştir.

BÖLÜM II - GRAFIK 6

İTHALATIN BİLEŞİMİNDEKİ GELİŞMELER

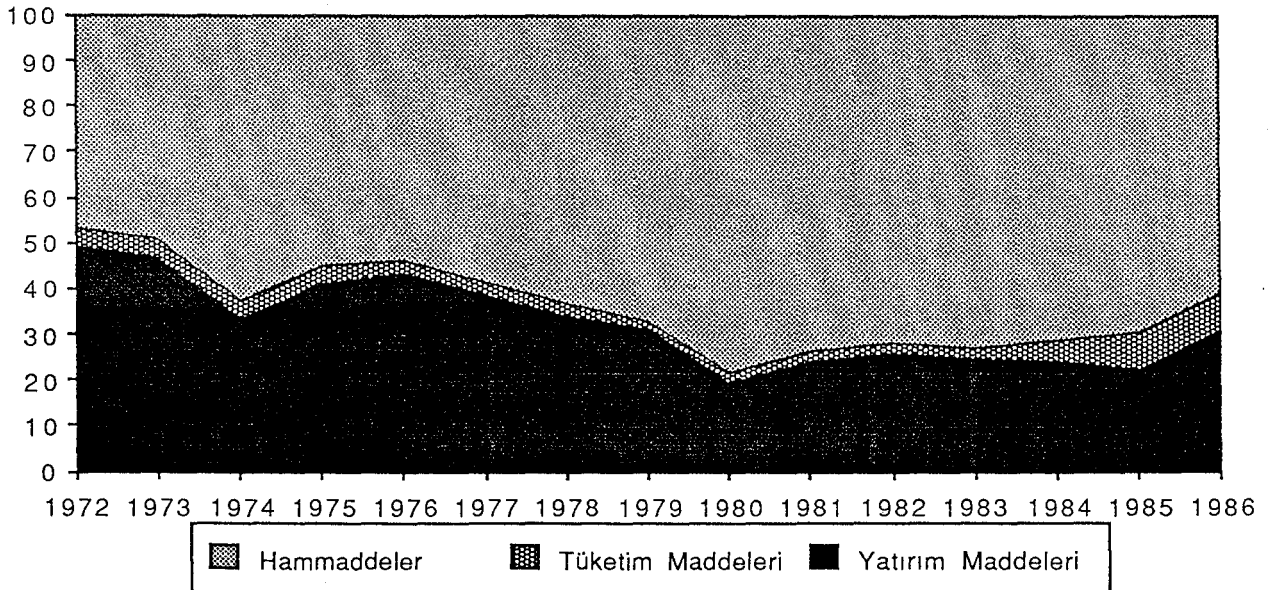
Bunların incelenmesinden de görülebileceği gibi 1972-1977 arası dönemde makinalar ve ulaştırma araçları ithalatı ile petrol ithalatının miktar olarak arttığı görülmektedir. 1978 yılında toplam ithalattaki azalma büyük ölçüde makinalar ve ulaştırma araçları ithalatı ile mamul maddeler ithalatındaki azalmayla ilişkilidir. 1974 ve 1980 yıllarında petrol itha-

İthalatın toplam ithalat içindeki payında önemli sıçramalar olduğu görülmektedir. 1980 yılında petrol ithalatına ayrılan kaynakların artması, makineler ve ulaştırma araçları ithalatı ile mamul maddeler ithalatına ayrılan kaynakların azalmasına neden olmuştur. Ancak 1974 yılından farklı olarak 1980 yılından sonra petrol ithalatına ayrılan kaynakların toplam ithalat içindeki payının giderek azalması sözkonusudur.

İthalatın bileşiminin Hammaddeler, Tüketim Maddeleri ve yatırım maddeleri ayrımına göre verildiği aşağıdaki grafikten de incelenebileceği gibi

BÖLÜM II - GRAFİK 7

İTHALATIN BİLEŞİMİNDEKİ GELİŞMELER

1974 ve 1980 yılları ithalatının bileşiminin yatırım malları

aleyhine ham maddeler lehine olmak üzere önemli ölçüde değiştiği yıllardır. Bu değişimde söz konusu yıllarda petrol fiyatlarındaki artışın etkili olduğu söylenebilir. Ancak 1980 sonrasında petrol ithalatına ayrılan kaynaklarına toplam ithalat içindeki payı düşmektedir. Buna rağmen yatırım malları ithalatının payı artmamıştır. Gerçekten 1962-1979 döneminde yatırım mallarının toplam ithalat içindeki payı % 30'ların altına düşmemiştir. 1980 sonrasında ise bu pay yaklaşık % 25 civarında kalmaktadır.

Yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki payının düşüşü ülke içinde yatırım malları üretiminin artışıyla birlikte ortaya çıkmış olması halinde ülkenin yatırım malları üreten bir ülke yolunda olduğunun bir göstergesi olarak düşünülebilir. Ancak toplam yatırımlar içinde imalat sanayine yapılan yatırımlar azalırken ve imalat sanayi ana sektörlerinin bileşimi ile ilgili grafikten de izlenebileceği gibi yatırım malları sanayinin, imalat sanayi üretimi içindeki payı % 15 ler civarındayken, yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki payının azalışını olumlu olarak görmek mümkün görünmemektedir.

1980 öncesi yaşanan döviz darboğazı nedeniyle ithalata getirilen önemli kısıtlamalar yerine 1980-1984 arasında liberalasyon, tahsisli ithal malları ve anlaşmalı ülkeler kontenjan listeleri şeklinde üç liste üzerinden yapılan ithalata bırakmıştır. Bu nedenle Berksoy'un deyimiyle istikrar programının ilk yıllarında ithalattaki liberalleşme, daha çok formalite-

leri azaltmak, damga resmi ve depozitler gibi ödemeleri düşürmek ve özellikle ithalat listeleri arasında daha liberal eğilimli listelere ağırlık vermek gibi kısmi düzenlemelerle sınırlı kalmıştır. Liberalleşme konusunda önemli adım 1984 yılında atılmış, önemli değişiklikler yapılmıştır. İthal yasak olan mallar, ithali izne tabi mallar, ithali serbest (libere) mallar, "fon ödemek suretiyle" ithal edilecek mallar şeklinde ithal mallar sınıflandırılmıştır. Libere mallar dışında kalan mallar, ithal yönetmeliğine ek olarak resmi gazetede listeler halinde yayınlanmaktadır. Bu listelerde yer almayan mallar libere mal sayılmaktadır (32). Oysa bundan önceki ithalat rejimlerinde ithali serbest olan mallar belirleniyor, bunun dışında kalan malların ithalatının yasak olduğu belirtiliyordu. Yine ithalat rejimine en dikkati çeken mal grubu, "fon ödemek suretiyle" ithal edilenlerdir. Bir kısmını daha önce ithaline izin verilmeyen lüks tüketim mallarının oluşturduğu bu mal grubunda tüketim malları çoğunluktadır. Burada yerli sanayinin dış rekabete açılabilmesi için uluslararası fiyat ve kalite standartlarına uydurulabilmesi ve daha önce karaborsadan sağlanan dövizlerle gayri resmi yollardan ithal edilen bu malların ithalinin gerçekleştirilerek resmi döviz gelirlerinde artış sağlanması amaçlanmıştır. İthalin libere edilmesiyle tüketim malları ithalatında sığrama görül-

---

(32) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Fikret ŞENSES, "An Assessment of Turkey's Liberalization Attempts since 1980 Against the Background of her Stabilization Program" ODTÜ Gelişme Dergisi, cilt : 10, s.3, 1983, s.271-321.

müştür. Mutlak değer olarak düşük düzeyde olmasına rağmen çok hızlı bir artış gösteren tüketim mallarının ithalatının, ülke içinde gelir ve talebin geriletildiği böylesi bir ortamda artış göstermesi, daha gevşek bir talep yönetiminde ithalatın liberasyonunun mutlak değer olarak da ödemeler bilançosuna önemli yükler getireceğini göstermektedir (33).

Buraya kadar Cumhuriyetten günümüze Türkiye ekonomisindeki gelişmelere genel bir çerçeve de değinilmiştir. Bundan sonra Türkiye Ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi açısından büyük önem arz eden Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu ilişkileri genel olarak incelenmeye çalışılacaktır.

---

(33) Bkz.: BERKSOY, "1980'lerde ...", s.141.

II- TÜRKİYE AVRUPA TOPLULUĞU İLİŞKİLERİNE

GENEL BİR BAKIŞ

1. II. Dünya Savaşı Sonrası Dünyadaki Ekonomik Örgütlenmeler

Günümüzde etkin bir ekonomik güç haline gelen ve bu ekonomik gücü sürekli artan Avrupa Ekonomik Topluluğu, Gümrük Birliği, Ortak Pazar aşamalarının ötesinde kısmen Ekonomik Birlik aşamasına ulaşmıştır (34).

II. Dünya Savaşı sırasında başlayan Batı Avrupa'nın ekonomik ve siyasi bütünleşmesine yönelik girişimler, savaş bitiminde daha bir yaygınlık kazanmıştır. Fransız Dışişleri Bakanı Maurice Schuman, Jean Monnet ile birlikte ABD benzeri bir Avrupa Birleşik Devletleri öngörüyordu. Bu fikri en fazla destekleyen taraflardan birisi de ABD olmuştur. Zira savaş sonrası Doğu Avrupa, Sosyalist sisteminin egemenliği altına girmişti. Gerekli önlemlerin alınmaması halinde Sosyalizmin Batı Avrupa'ya da yayılması kaçınılmazdı. O sırada Batı Avrupa ülkelerinin bir çoğunda ekonomik çöküntünün yanı sıra siyasi ve sosyal bunalımlar yaşanıyordu. Bu ortam Batı Avrupa'yı ABD-SSCB arasındaki soğuk savaşın odak noktası haline getirmişti. Batı Avrupa'nın birliği yönündeki ilk adım 1948 yılında kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütüyle atılmış oluyordu. Bu örgütün amaçları : Avrupa'nın onarım planlarının koordinasyonunu sağlamak, Marshall yardımlarının dağılımını gerçekleştirmek, Avrupa ülkeleri arasındaki ticari en-

---

(34) Bkz.: Bölüm I - Tablo I, Ayrıca ayrıntılı bilgiler için bkz.: A, MATHEWS, "The Economic Consequences of EEC Membership for Ireland", Coombes, 1983, s.112.

gelleri kaldırmak olarak sayılabilir.

İşte 1948 yılında bu örgütün kurulmasından sonra yine Monnet ve Schuman'ın girişimleri sonucu 1951 'de imzalanıp 1952'de yürürlüğe giren Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Anlaşması ekonomik ve siyasi bütünleşme yönünde atılan ikinci adım olarak kabul edilmektedir. Bu topluluğa katılan ülkeler: Fransa, Almanya, Belçika, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda'dır. Avrupa Kömür Çelik Topluluğu anlaşması ile Fransa ve Almanya arasında kömür ve çeliğin barışçı amaçlarla kullanımını sağlıyordu. Bu amaçla kömür ve çelik üretimi belli bir ortak organın denetimine verilerek bu maddelerin savaş araçları üretimine kaynaklık etmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Söz konusu edilen bu altı Avrupa ülkesi, kömür ve çelik üretiminde mevcut engelleri ortadan kaldırarak üçüncü ülkelere karşı ortak bir pazarın oluşturulmasına çalışmışlardır (35).

Kömür-Çelik topluluğunun başarısı üzerine altı Avrupa ülkesi, 1955'de Messina'da toplanan bir konferansta, bu modelin tüm ekonomik alanları kapsayan daha geniş bir birliğe uygulanmasını istemişlerdir. Bu yönde yapılan çalışmalar sonucu bu kez de atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanımını hedefleyen "Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu" ve altı ülke arasında ortak pazar oluşturan "Avrupa Ekonomik Topluluğu" kurulmuş-

---

(35) A.S.YUKSEL, Türkiye İlişkileri açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu, 2.B., İstanbul, 1979, s.42-43; Orhan Oğuz, Ortak Pazar, İstanbul, 1966, s.18-30; Cem ALPAR / Tuba Ongun, Dünya Ekonomisi ve uluslararası Ekonomik Kuruluşlar" Az gelişmiş Ülkeler Yönünden Değerlendirme, Evrim Basım Yayım, 3.B., İstanbul, 1988, s.197-198; Robert H. BALLANCE v.d (Çev. Canan BALKIR, Arif ERSOY) Uluslararası Ekonomi ve Sınai Kalkınma, İstanbul 1985, s.51-55.

tur (36).

1957 martında Roma'da imzalanan, 1958 yılında yürürlüğe giren bu anlaşmaların da temelinde barış yatmakta ve politik veya askeri içerikli entegrasyonun ancak ekonomik entegrasyonla birlikte sağlanabileceği düşüncesi bulunmaktadır.

1958 yılında topluluğun ekonomik gücü ABD'nin üçte birine ulaşmış bu oran 1970 yılında hemen hemen yarıya çıkmıştır. Dünyada üçüncü bir ekonomik güç olarak doğan topluluk, bu hızlı gelişme sonucu programlanandan 1,5 yıl önce 1 Temmuz 1968'de gümrük birliğini gerçekleştirmiştir (37). Bu tarihte dış ülkelere ortak gümrük tarifesi uygulamasına geçilmiş, AET içi ticareti kısıtlayıcı faktörler kaldırmıştır.

1960'larda AET'nin hızla gelişerek ABD'nin karşısında kapitalist dünyanın ikinci güç merkezi olarak belirmesi, ABD-AET arasında bazı sorunların çıkmasına neden olmuştur. AET'nin bazı ülkelere uyguladığı tercihli gümrük tarifeleri ve bunlara karşılık tercihli gümrük tarifelerinden yararlanması nedeniyle ABD, pazar kaybetmeye başlamıştır. ABD bu durum karşısında Avrupa'daki doğrudan yatırımlarını arttırarak, AET'nin gümrük engellerini aşmış, zararını en aza indirmeyi başarmıştır. Yaptığı yatırımların yüksek teknoloji gerektiren sanayilere yönelik olması, ABD'de bilim yoğun sanayilere ağırlık verilmesine yol açmıştır. Diğer taraftan yine bu yıllarda (1960'lar) faiz farklılıkları v.b. nedenlere bağlı olarak

---

(36) J. HARVEY, Modern Economics, Fourth Edition, Hong Kong 1985, s.482-483.

(37) ALPAR ONGUN, s.200.

ABD'den AET'ye kısa vadeli sermaye transferlerinin arttığını görüyoruz. Bilindiği üzere sermaye ihracı ancak uzun vadede ana ülkeye sağladığı kar transferleriyle dış ödemeler dengesi üzerinde olumlu etki yaratabilir. Kısa vadede ise ülkeden sermaye çıkışı ödemeler dengesini olumsuz yönde etkiler. ABD'nin kısa vadeli sermaye ihracı dış ödemeler dengesinde kronikleşen ve büyüyen açılarının oluşumunda etkili olmuştur (38). 1944 yılında uygulamaya konulan Bretton Woods sistemi, 1968, 1971 ve 1973 dolar krizleri (39) sonucu çökünce, 1973'den itibaren serbest dalgalı döviz kuru sistemi uygulanmasına başlanmıştır. Bu yeni sistem uluslararası ödemeler dengesi üzerindeki kısıtlamaları kaldıran, böylece keynesçi politikaları daha esnek bir hale getiren bir sistem olarak tanıtılmıştır. Çünkü dolar artık değeri değişmeyen, dünya ticareti için likidite sağlayan bir döviz olmaktan çıkmış, dünya çapında enflasyon üreten spekülasyon amaçları için kullanılan bir kaynak haline gelmiştir (40).

Dalgalı döviz kuru, Friedman, Meade, Haberler, Johnson, Mundell, Michaely gibi bir çok önemli iktisatçı tarafından savunulurken, merkez bankacıları, maliye bakanlığı bürokrat-

-
- (38) Robert H. BALLANCE v.d., s.57-59; ALPAR, ONGUN, s.201-203
Immanuel WALLERSTEIN (Çev. Orhan ESEN) "Kapitalist Dünya Sisteminin Yükselişi ve Geleceği Karşılaştırılması
Analiz için Temel Kavramlar", Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar İçinde, İstanbul, 1983, s.104.
- (39) Bu konuda bkz. Vildan Serin, Para Politikası (Tarihi-teorik Gelişmeler ve Türkiye uygulaması), İstanbul, 1987, s.137-146.
- (40) Harry MAGDOFF (Çev. Umit KIVANÇ), "Uluslararası Ekonomik Sıkıntı ve Üçüncü Dünya", Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar İçinde, s.122.

ları, yatırımcılar gibi uygulayıcılar tarafından benimsenmemiştir. Sözü edilen bu iktisatçılara göre eğer A.B.D.'nin dış açıkla karşılaştığı dönemde, A.B.D. dışındaki ülkeler serbest dalgalı döviz kuru sistemi uygulamasına geçmiş olsalardı, A.B.D.'deki aşırı para arzı artışından kaynaklanan uluslararası enflasyon, A.B.D. sınırlarında kalmış olacaktı (41). Oysa bu gerçekleşmediğinden 1970 yılı tüm büyük kapitalist ülkeler toptan eşya fiyatlarında görülmeye başlanan ve yıllık % 10'lara varan artış 1973'te OPEC'in petrol fiyatlarına yapmış olduğu yüksek oranlı zamlar sonucu daha da hızlanmıştır (42). II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında kapitalist ülkeler, genel olarak ana enerji kaynaklarını kömürden petrole dönüştürmeleri ve sanayilerinin önemli ölçüde petrole bağımlı olması yüzünden petrol fiyatlarındaki bu artıştan çok etkilenmişlerdir (43). 1973 yılı sonunda para ve sermaye piyasalarında beliren huzursuzluklar enflasyonu frenlemek üzere kredi mekanizmalarının çok sıkı hale getirilmesi, faiz hadlerinin yükseltilmesi, üretimin ve uluslararası ticaret hacminin daralması, işsizliğin artması kapitalist sistemi, II.Dünya Savaşından sonra en uzun ve en büyük bunalımla karşılaştırmıştır. Keynesci ekonomik politikaya güven böylesi bir

---

(41) Serbest Dalgalı döviz kurunun işleyişiyle ilgili bkz. : Erol İYİBOZKURT, Uluslararası İktisat Teorisi, Bursa, 1985, s.303-311; Halil SEYİDOĞLU, Uluslararası İktisat Teorisi, Politika ve Uygulama, 6.Baskı, İstanbul, 1988, s.600-606; ULUDAG, SERİN, s.74.

(42) Makoto ITOH, "Dünya Kapitalizminin Enflasyonel Bunalımı" Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar İçinde, s.153.

(43) ITOH, a.g.e., s.162.

ortamda azalmıştır (44).

Avrupa Ekonomik Topluluğu bu sorunların hemen öncesi 1.1.1973 tarihinde İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın katılımıyla dokuz üyeli hale gelmiştir.

Kapitalist dünya ekonomisi, 1973-1975 yılları arasındaki gerileme döneminden sonra "iyileşme" dönemine girmiştir. Yalnız bu öyle bir iyileşme dönemi ki yatırımlarda durgunluk devam ediyordu. Bir yanda işsizlik artarken, diğer yanda da enflasyonun hızı durdurulamıyordu. Yani stagflasyon biçimine bürünmüş, ağır aksak giden bir iyileşme yaşanıyordu (45). Dolara olan bağımlılık ve 1969 yılından sonra fiyatı serbest bırakılan altının göreceli değerindeki artışlar gerek 1973/1974 ve gerekse 1979/1980 yılları arasında yaşanan petrol şokuna kaynaklık etmiştir. Petrol fiyatlarındaki artış, bu nedenlerin yanısıra Mısır, İsrail arasında çıkan savaşın yarattığı uygun ortamdaki çıkar sağlamak isteyen OPEC üyesi ülkelerin davranışlarından da etkilenmiştir (46).

Dünya konjunkturündeki bu gelişmeler sırasında AET 1981 yılında Yunanistan'ı üyeleri arasına almıştır. 1986 yılında ise Portekiz ve İspanya'nın katılımı ile oniki üyeli hale gelmiştir. Kurulduğunda nüfusu 165 milyon iken, şimdi 320

---

(44) Keynesyen görüşün ekonomik bunalımlar çerçevesinde incelenmesiyle ilgili geniş bilgi için bkz.: Enver ÖZCAN, Ekonomik Bunalımlar, Ankara 1981, s.80-126.

(45) Andre Gunder FRANK (Çev. Ümit KIVANÇ), "Dünya Sistemi Bunalımında", Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar içinde s.140.

(46) Elmar ALTVATER (Çev. Yılmaz Öner), "Dünya Piyasasındaki Bunalım Eğilimleri Üzerine Düşünceler", Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar içinde, s.182-183.

milyonu aşan, yine kurulduğunda fert başına geliri 714 dolar-ken, günümüzde 7000 dolara yaklaşan çok büyük pazar haline gelmiştir.

2. Ekonomik İlişkiler Açısından Türkiye'nin Batıya Yaklaşması

Bu arada Türkiye ise bilindiği üzere özellikle II. Dünya Savaşından sonra kapitalist ve sosyalist blok diye ikiye ayrılan dünyada tercihini Kapitalist blok lehine kullanmıştır. Bu tercihte politik ve ekonomik açıdan Türkiye'nin kendisini bu bloğun (kapitalist blok) prensiplerine daha uygun görmesi- nin etkili olduğu söylenebilir.

Batıyla çok sıkı politik, askeri ilişkilerinin olması ve benzer ihracat yapısına sahip dünya piyasalarındaki başlıca rakibi Yunanistan'ın AET'ye girmek için girişimlerde bulunması, Türkiye'yi AET'ye girmeye iten başlıca nedenlerdir. Türkiye, 12 Eylül 1963'te Ankara'da imzalanan Ankara Anlaşmasıyla AET'nin ortak üyesi olmuştur.

Buna göre Ankara Anlaşması bir "ortaklık anlaşması"dır; amacı ortaklığın hazırlık, geçiş ve son dönem şeklinde belirlenen aşamalardan sonra bir gümrük birliğinin kurulmasıdır (47). Roma Anlaşmasının 238. maddesine dayanan Ankara Anlaşmasının 28. maddesiyle ortaklık statüsünden tam üyelik statüsüne geçiş hükme bağlanmıştır. Bu maddeye göre Türkiye tam

---

(47) Türkçe ve Fransızca anlaşma metinleri için bkz: Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Anlaşması ve Ekleri, Türkiye Tic.Od.San.Od.Tic.Bor.Birliği, Ankara, 1973 ; Ankara Anlaşması md.2,3,4,5.

Üyelige geçiş için Roma Anlaşmasından doğan yükümlülüklerin tümünü yerine getirebileceğini belirtirse, akit taraflar Türkiye'nin topluluğa katılması olanağını incelerler.

Toplulukla, Türkiye arasında ortaklık rejimini yürütmek üzere şu organlar görev yapmaktadır (48).

Ortaklık Konseyi : Ortak üyeligin bütün sorunlarıyla ilgili kurallar koymaya yetkili, asıl karar alma merciidir. Tarafların eşitliği ilkesine dayanmaktadır. Uluslarüstü bir niteliği yoktur. Yalnız konsey, ilgili üye ülkeler için geçerliliği kesin olan bazı kararlar alma yetkisine sahiptir. Ankara Anlaşmasının 22/1 maddesine göre taraflar, "verilmiş kararların yerine getirilmesinin gerektirdiği tedbirleri almakla yükümlüdürler". Konsey kararlarının ancak oybirliğiyle alınabilmesi, ortak üyenin kendisiyle ilgili kararlarda veto hakkına sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla gerek Türkiye, gerek diğer ortak üyeler, gerek AT üyeleri kendi istekleri dışında herhangi bir tedbirin uygulanmasına zorlanamazlar. Konsey üyeleri, Türk hükümeti, Topluluğa tam üye olan ülkelerin hükümet temsilcileriyle AT, Konsey ve Komisyon temsilcilerinden oluşmaktadır (Ankara Anlaşması md.23) Topluluk ve Türkiye birer oy sahibidirler.

Ortaklık Komitesi : Komite, Konseye yardımcı teknisyenler düzeyinde destek olan bir organdır. Uygulamada tüm teknik hazırlıkları komite gerçekleştirmekte, hazırladıkları rapor ve kararları konsey toplantısına sunmaktadır. Konsey, Ankara An-

---

(48) Ayrıntılı bilgi için bkz: YÜKSEL, a.g.e., 74-81.

laşmasının 24/3 maddesine göre belirlenen şart ve sınırlar çerçevesinde bazı yetkilerini komiteye devredebilir.

Karma Parlamento Komisyonu : Avrupa Parlamentosu ile T.B.M.M. arasındaki işbirliğini sağlayan bir organdır. Konsey tarafından kendisine sunulan yıllık faaliyet raporunun görüşülmesi ve ortak üyeligin "demokratik " gelişiminin denetlenmesiyle görevlidir. Karar alma yetkisi bulunmayan komisyon, tavsiye kararları alabilir (Ankara Anlaşması m.27). Daha önce de belirttiğimiz gibi Ankara Anlaşmasının 2. maddesi, Hazırlık Dönemi, Geçiş Dönemi ve Son Dönem olarak belirlenen üç aşama sonunda bir gümrük birliğini öngörmektedir. Kısa başlıklarla bu dönemleri incelemeye çalışalım :

Hazırlık Dönemi :

Türkiye ekonomisiyle AET üyesi ekonomiler arasında gelişme düzeyinin çok farklı olması (49) gümrük birliğinden önce bir hazırlık dönemini gerekli kılmıştır. Uzatılmadığı takdirde beş yıl olarak planlanan bu dönem gerçekte 1964-1972 arasındaki sekiz yılı kapsamıştır. Bu süre en fazla 11 yıl olmak üzere uzatılabilir. Hazırlık döneminde Türkiye AET'ye karşı herhangi bir ödün vermekle yükümlü kılınmamıştır. Bu dönemde dört geleneksel tarım ürününün AET'ye ihracatını geliştirmeye yönelik önlemler alınmıştır (50). Sağlanan finan-

(49) Bu konuda bilgi için bkz: KARLUK s.120-125.

(50) Dört geleneksel ihracat ürününe sağlanan ihracat kolaylıkları, kontenjanlar ve uygulamadaki durumları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; Ridvan KARLUK, Türkiye'nin AET ile Olan Ortaklık İlişkileri ve Türk Dış Ticareti İçinde Topluluğun Yeri, Eskişehir, 1974, s.11.

sal destekle (175 milyon ECU'luk yardım) Türk ekonomisinin geçiş dönemi koşullarına hazırlanması hedeflenmiştir. Avrupa Ekonomik Topluluğu, Türkiye'nin Ankara Anlaşmasının 4. maddesine dayanarak 1967 Mayısında yapmış olduğu geçiş dönemine girmek yolundaki isteğini sürenin henüz dolmaması nedeniyle reddetmiştir. Bundan sonra gerçekleştirilen çeşitli görüşmelerden sonra 23 Kasım 1970'te Brüksel'de geçiş dönemi koşullarını belirleyen Katma Protokol imzalanmıştır. Katma Protokol'un AET üyesi ülkelerin parlamentolarınca onaylanmasının uzun süreceği inancıyla ticari hükümlerin işlerliğini sağlayacak bir geçici anlaşma, 1971 yılının son aylarında yürürlüğe konmuştur. 1.1.1973 tarihinde geçici anlaşmanın yürürlükten kaldırılıp Katma Protokol'un yürürlüğe konmasıyla, hazırlık dönemi sona ermiştir.

Ankara Anlaşması ile hazırlık döneminde temel amaç olarak Türkiye'nin sanayileşmesinin hızlandırılarak, yapısal değişimine katkıda bulunulması benimsenmişse de, bu, gerçekleştirilememiştir. Çünkü Türkiye açısından büyük önem arzeden sanayi ürünleri dalında önemli sayılabilecek ticaret ödünlere sağlanamamıştır (51).

Hazırlık dönemi, bir yanda genel dünya ticaretinde artışların, diğer yandan da AET üyesi ülkelerde yüksek konjektürün yaşandığı bir döneme rastlamıştır. Türkiye bu yüksek

---

(51) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan ESKİ, Gelişen Ülkeler İçin Tek Yönlü Ticaret Kolaylıkları Sistemi ve AET Ürünlerinin Dış Satımlarımıza Etkileri, İzmir, 1982, s.150-152; Gülten KAZGAN, Ortak Pazar ve Türkiye, 2.B., Gerçek Yayınevi, İst. 1973, s.89.

konjoktürden özellikle Batı Almanya'ya emek ihraç ederek, işçi dövizini girişlerinde artış sağlama yoluyla faydalanmak istemiştir (52).

Ayrıca bu dönemde Türkiye'nin dış ticaretinde AET'nin payı artmıştır. Türkiye'nin toplam ihracatı içinde AET'nin payı 1964 yılında % 33,5 iken 1972 yılında % 39,2 'ye çıkmıştır. Aynı dönemde Türkiye'nin toplam ithalati içinde AET'nin payı ise 1964 yılında % 28,7 iken 1972 yılında % 41,8 lere yükselmiştir. Görüldüğü üzere, hazırlık döneminde Türkiye'nin dış ticaret açığı büyümüştür (53). Türkiye'nin AET'ye karşı herhangi bir ödün vermekle yükümlü kılınmadığı, böyle bir dönemde AET karşısında dış ticaret açığı verilmesi dikkat çekicidir.

Geçiş Dönemi (Gümrük Birliği)

Geçiş döneminin hukuken başladığı yıl, Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği 1973 yılı başıdır. Katma Protokol, istisnalar dışında 12 yıl sürecek olan Geçiş Döneminde Türkiye AET arasında giderek gelişen ve sadece sanayi ürünlerini kapsayan bir gümrük birliğini öngörmektedir. Ankara Anlaşmasının 26. maddesi, Katma Protokolün ise 33. maddesi uyarınca tarım ürünlerinde gümrük birliğini gerçekleştirilmesi 22. yıl sonuna bırakılmıştır. Avrupa Kömür Çelik Topluluğunun yetki alanına giren maddeler gümrük birliği dışında bırakılmakla birlikte gelecek yıllarda kömür ve çeliğin özel bir rejimden yararlan-

(52) Fikret SENSES, Türkiye'nin AET'ye Üvelığının Dış Ticarimize Etkileri, Türkiye Dış Ticaret Derneği Araştırma Dizisi, Ankara, 1988, s.19.

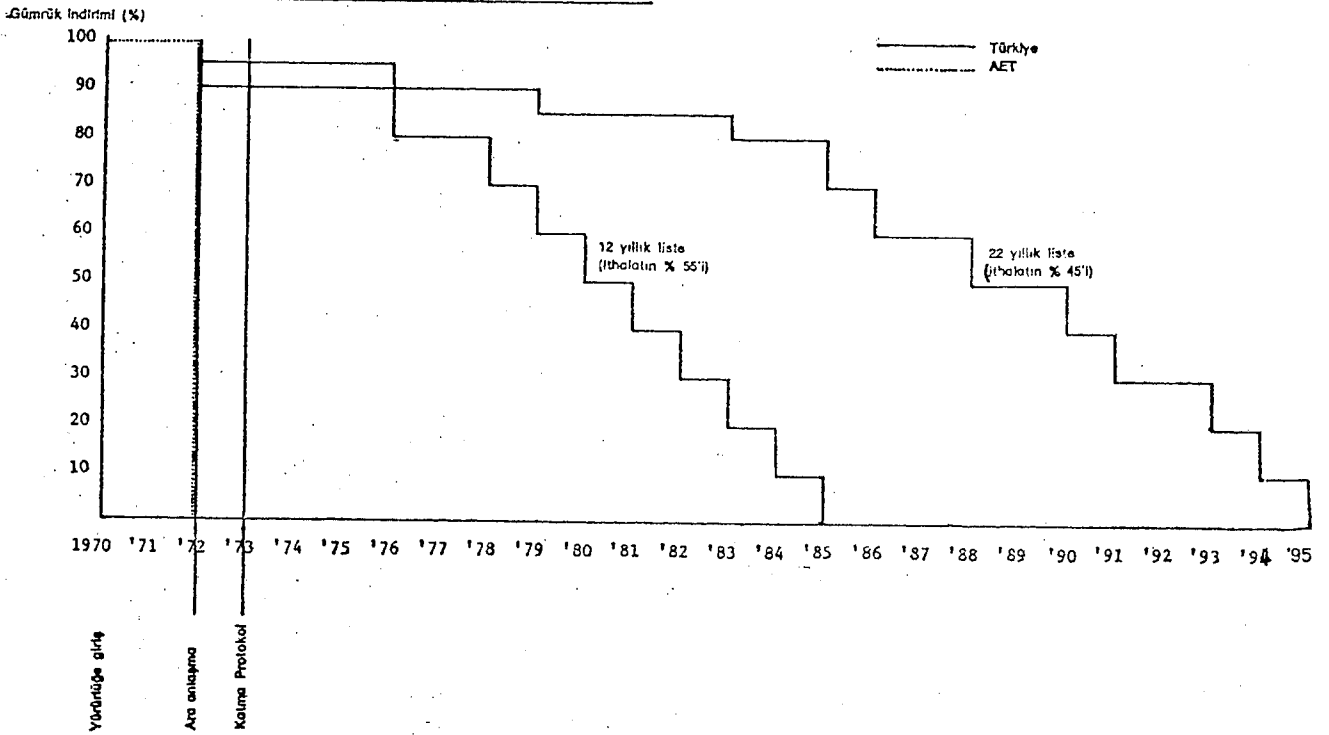
(53) Bkz.: KAZGAN, a.g.e., s.88-92.

masına olanak verebilecek bir anlaşma imzalanmıştır (54).

Daha çok Ankara Anlaşmasında yer alan hükümlerin, Türkiye'nin ekonomik durumuna uygun bir biçimde yürütülmesini sağlayacak bir "uygulama anlaşması" niteliğini taşıyan Katma Protokol'e (55) göre Türkiye'nin yükümlülükleri tablo ve grafik halinde verilmektedir.

BOLUM II - GRAFIK 8

Sanayi mallarında indirimli tarife takvim grafiği

(54) Gülten KAZGAN, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, 2.B., İstanbul, 1988, s.311.

(55) Bilsay KURUÇ, "Katma Protokol'ü Okurken", SBF Dergisi, C.XXVI, No.2, Haziran, 1971, s.181-211; Türkiye AET Ortaklığının Geçiş Döneminin Dış Ticaretimize İlişkin Kuralları, Tic.Bakanlığı, 50 Yıl Yayınları No:5 Ankara, 1973.

1 OCAK 1973 TARİHİNDE YÜRÜRLÜĞE GİREN KATMA PROTOKOLE GÖRE TÜRKİYE'NİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ
(% olarak)

																MİKTAR		KISITLAMALARININ				KALDIRILMASI		Libere Ol- yan Madde- lerde Top- luluğa açıl- acak kon- tenjanlar							
																1967 Yılı Topluluk Çıkış- lı Özel İthalat Üzerinden Kon. Liberasyon Oranı		TEMİNATLARIN İNDİRİMİ				KONTENJAN		ARTI RİM DUZE YI							
																GÜMRÜK İNDİRİMİ				OGT'YE UYUM				12 Yıllık Sektör		22 Yıllık Sektör		ARTI RİM DUZE YI			
																12 Yıllık Sektör		22 Yıllık Sektör		12 Yıllık Sektör		22 Yıllık Sektör		12 Yıl.sek.		22 Yıl.sek.		YÜZ DESİ		1973- 100	
Yıllar	Yıllık	Toplam	Yıllık	Toplam	Yıllık	Toplam	Yıllık	Toplam	Yıllık	Toplam	Yıl.	Top.	Yıl.	Top.	Yıl.	Top.	Yıl.	Top.	Yıl.	Top.	Yıl.	Top.									
1973	10	10	5	5	--	--	--	--	35	35	10	10	5	5	--	100															
1974	--	10	--	5	--	--	--	--	--	35	--	10	--	5	--	100															
1975	--	10	--	5	--	--	--	--	--	35	--	10	--	5	--	100															
1976	10	20	5	10	--	--	--	--	5	40	10	20	5	10	10	110															
1977	--	20	--	10	20/1/2/E/	20/1/2/	--	--	--	40	--	20	--	10	--	110															
1978	10/E/	30	--	10	--	20	--	--	--	40	10	30	--	10	10/E/	121															
1979	10/E/	40	5/E/	15	--	20	--	--	--	40	10	40	5	15	--	121															
1980	10/E/	50	--	15	20/E/	40	--	--	--	40	10	50	--	15	10/E/	133															
1981	10/E/	60	--	15	--	40	--	--	5/E/	45	10	60	--	15	--	133															
1982	10/E/	70	--	15	20/E/	60	--	--	--	45	10	70	--	15	10/E/	146															
1983	10/E/	80	5	20	--	60	20/1/2/	20/1/2/	--	45	10	80	5	20	--	146															
1984	10/E/	90	--	20	--	60	--	20	--	45	10	90	--	20	10	161															
1985	10/E/	100	10/E/	30	40	100	--	20	--	45	10	100	10	30	20	193															
1986			10/E/	40			--	20	15	60			10	40	--	193															
1987			--	40			--	20	--	60			--	40	20	232															
1988/4/			10/E/	50			30	50	--	60			10	50	--	232															
1989/5/			--	50			--	50	--	60			--	50	20	278															
1990			10/E/	60			--	50	--	60			10	60	--	278															
1991			10/E/	70			20	70	20	80			10	70	20	334															
1992			--	70			--	70	--	80			--	70	--	334															
1993			10/E/	80			--	70	--	80			10	80	20	401															
1994			10/E/	90			--	70	--	80			10	90	--	401															
1995			10/E/	100			30	100	/3/	/3/			10	100	/3/	/3/															

/1/ Türkiye tarafından 23 Kasım 1970 tarihinde 3. ülkelere fiilen uygulanan gümrük vergi hadleri, OGT'ye göre fazla veya eksik olarak % 15'i aşan bir farklılık göstermeyen maddelere OGT oranları uygulanır.

/2/ Türkiye tarafından 23 Kasım 1970 tarihinde fiilen uygulanan vergi hadleri OGT'ye göre, %15'den daha eksik veya daha fazla bir farklılık gösteriyorsa, bu fark tabloda gösterilen nisbetlerde azaltılır veya yükseltilir.

/3/ Türkiye'nin Topluluk çıkışlı ithalatında tam liberasyon uygulanmaya başlanır.

/E/ Ertelemeleri göstermektedir.

/4/ 1/1/1988 tarihinden itibaren 12 ve 22 yıllık listelerden % 10'arlık indirim yapılmıştır.

/5/ 1/1/1989 tarihinden itibaren OGT'ye uyum için % 10'luk bir indirim yapılacaktır.

Kaynak : Türk Sanayinin AT Sanayi Karşısında Rekabet İmkânları Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Cilt I, DPT Yay.No:2141, Ankara, 1988, s 1 iv.

Tablo'dan da izleyeceğimiz gibi Katma Protokol'de, sanayi malları iki liste halinde belirlenmiştir. Bu malların bir bölümünü 12 yıl, geliştirilmesine çalışılan sanayi mallarının ithalatının ise 22 yıl sonunda libere edilmesi öngörülmektedir (56). Avrupa Ekonomik Topluluğu, Türkiye çikişli sanayi ürünlerine geçiş döneminin başlamasıyla birlikte gümrükleri kaldırmıştır. 1.1.1973 tarihinde topluluk üyesi ülkelerin sayısı İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın katılmasıyla dokuza çıkmıştır. Bu üç yeni üyenin katılması nedeniyle toplulukla Türkiye arasında 30 Haziran 1974'te tamamlayıcı protokol imzalanmıştır. Tamamlayıcı protokolün 1. maddesi uyarınca bu ülkeler de ortaklık anlaşmasına taraf olmuşlardır. "Uygulama Anlaşması" niteliğini taşıdığını belirttiğimiz Katma Protokol, sanayi ürünlerinde gümrük birliği, tarım için tavizli rejim, emeğin serbest dolaşımı, yabancı sermaye, yerleşme serbestisi, ihracatın desteklenmesi, devlet yardımları ve mali yardımlar gibi Türkiye açısından büyük önem taşıyan uygulama hükümleri içermektedir (57). Geçiş döneminde Türkiye'nin topluluğa vereceği kredilerle ilgili olarak 2.mali protokol

---

(56) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.:Ali Sait YÜKSEL, s.84-97; D.Çınar: "Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu İlişkilerinin Geleceği" 2.Türkiye İktisat Kongresi, Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu Tebliğleri (2-7 Kasım 1981-İzmir), Ankara 1981, s.199-237; Türkiye ve Avrupa Ekonomik Topluluğu İlişkileri Genel Bakış ve Karşılıklı İlişkiler, T.C.Başbakanlık DİE Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Ankara, 1980, s.6-11; KAZGAN, a.g.e.,s.92-101, Haluk CEYHAN, Türkiye Ekonomisi 50 Yılı Semineri İçinde, "Türkiye-Ortak Pazar İlişkileri" Bursa, İ.T.İ.A. Yayını, İst.,1973,s.329-33.

(57) KARLUK-Türkiye'nin AET ile Olan ...,s.20.

de yürürlüğe girmiştir. Türkiye'nin hızlı kalkınması için almış olduğu tedbirleri desteklemeyi ve ekonomik verimliliğini arttırmayı amaçlayan bu yardımın 1976 yılına kadar olan miktarı 242 milyon hesap birimidir.

Katma Protokolün 17. maddesine göre Türkiye, sadece topluluktan yaptığı ithalattaki gümrük vergileri, eş etkili vergi ve resimleri kaldırmakla kalmayacak, Türk gümrük tarifesi- ninin 12 yıl içinde ortak gümrük tarifesine uyumunu da sağlamış olacaktır.

Gerek Türkiye, gerekse Topluluk üyeleri ekonomik güçlükler nedeniyle zaman zaman Katma Protokol hükümlerine ters düşen uygulamalarda bulunmuşlardır.

Örneğin, Türkiye, 1976 yılı sonuna kadar yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmişse de daha sonra özellikle ödemeler dengesi sorunları nedeniyle yükümlülüklerini erteleme yoluna gitmiştir.

Buna karşılık topluluk da, ihracatımız içinde çok önemli paya sahip bulunan dokuma ve giyim sanayi ürünlerine miktar kısıtlamaları, hatta ithalat yasaklamaları uygulamaktadır.

Topluluk kısıtlamaları, Katma Protokol'un 60. maddesine dayandırılmaktadır. Bu maddeye göre, gerek topluluk gerekse Türkiye, anlaşma hükümlerinin uygulanması sırasında ekonominin herhangi bir sektöründe, istikrarında ya da bölgesinde bir ekonomik sarsıntı geçirdiği takdirde, ortaklık konseyine bilgi vermek kaydıyla gerekli önlemleri alma hakkına sahip kılınmıştır.

Topluluk, 1970'lerin başından beri hammadde ve işgücü açılarından karşılaştırmalı üstünlüğe sahip gelişmekte olan ülkelerin rekabetiyle karşı karşıya kalmış ve iç ve dış pazarlarını kaybetmeye başlamıştır. Pazar kaybetmesi sonucu dokuma ve giyim sanayinde meydana gelen bunalım, sözü edilen bu ülkelerle yaptığı gönüllü ihrac kısıtlaması anlaşmaları v.b. araçlarla atlatmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla dokuma ve giyim sanayi ürünlerinde dünyanın en büyük ithalat ve ihracatçısı olan Avrupa Ekonomik Topluluğu, bir yandan diğer ihracatçı ülkelerin üretimlerini denetlerken öbür yandan da yine topluluk dışında kalan bu ülkelerin ihrac ürünleri fiyatlarını yükseltmesini isteyerek topluluk üreticisini korumayı, topluluk piyasasındaki fiyat istikrarını sağlamayı amaçlamaktadır (58).

1976 yılına kadar daha önce de belirttiğimiz gibi toplulukla Türkiye arasında olumlu gelişen ilişkiler daha sonra bozulmuş, 1977 yılından itibaren AET-Türkiye ortaklık ilişkileri dondurulmuştur. Türkiye'nin ticari yükümlülükleri ertelenmiştir. AET'nin Türkiye'ye tanıdığı ödünlere kayıncı özelliği, üçüncü ülkelere sağlanan kolaylıklar sonucu ortadan kalkmıştır. Hatta topluluğun uyguladığı Akdeniz Politikasıyla Türkiye üçüncü ülkelere göre daha az avantajlı duruma düşürülmüştür. Türk işçilerinin en geç 1986 yılı sonunda serbest dolaşım hakkını elde edeceğine dair hüküm özellikle F.Alman-

---

(58) AET, V.B.Y.K.P. Özel İhtisas Komisyonu Raporu DPT Yay. No.1871, Ankara, 1983, s.41-42.

ya'nın kesin itirazı nedeniyle (halen bu ülkede 1,5 milyondan fazla Türk işçi ve ailesi yaşamaktadır) yürürlüğe konulamamıştır. Bunun yanısıra Avrupa vatandaşlarının seyahat özgürlüğüne ilişkin sözleşme pek çok AT üyesi ülke tarafından Türk vatandaşlarına vize uygulamasıyla ihlal edilmektedir.

1978 yılı Ekiminde Brüksel'de gerçekleştirilen görüşmelerde Türkiye, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı süresince üstlendiği yükümlülüklerinin dondurulmasını istemiştir. Aynı dönem için 8 milyarlık yardım talebinde bulunulmuştur.

Mayıs 1979 da AET konseyince, Türkiye'nin bağıışıklık dönemiyle ilgili isteği kabul edilmiş diğer isteklerinin önemli bir bölümü ise reddedilmiştir.

1980 başlarında alınan bir dizi ekonomik karar çerçevesinde AET'ye resmen başvuruda bulunmak için hazırlıklar yapılmaması kararlaştırılmıştır. Ancak 1980 Eylülünde askeri yönetimin parlamentoyu feshetmesi sonucu AET Dışışleri Bakanlar Konseyi askeri yönetime "zaman kredisi" şeklinde lanse edilen bir süre tanınmış ve bu sürede anlaşmanın dondurulamayacağını belirtmiştir.

1981 başında Yunanistan topluluğun onuncu üyesi olmuştur. Yunanistan AET'ye tam üye olmanın getirdiği rahatlıkla Türkiye'ye karşı tavır almaları için diğer ülkeleri de etkilemeye çalışmıştır. 1988 Nisanında Lüksemburg'da toplanması gereken Türkiye/AT Ortaklık Konseyinden çıkacak ortak bildiriye Kıbrıs sorununu sokmaya çalışması bunun en güzel örneğidir.

1982 yılı başında bazı ceza ve tutuklamaları neden göstererek Avrupa Parlamentosu, Türkiye-AET ilişkilerinin fiilen durdurulmasını Komisyon ve Konseyden istemiştir. Bu süreç 1986 Eylülüne kadar sürmüştür. Bu arada topluluğa aynı yıl Türkiye'ye benzer ekonomik yapıya sahip Portekiz ve İspanya'nın tam üye olmasının getirdiği sorunlar, Türkiye'nin üyeliği konusunda da kuşkulara yol açmıştır. Topluluk 1986 da Portekiz ve İspanya'nın tam üyeliğe geçişinin Türk tarım ürünleri ihracatına etkisini gidermek için 1.1.1987 den itibaren bunlar üzerindeki gümrük vergilerini kaldırmıştır. Ancak bunun Türkiye açısından herhangi bir önemi yoktur. Çünkü toplulukta tarım ürünlerindeki koruma, gümrük vergileri dışındaki önlemlerle gerçekleştirilmektedir (59).

14 Nisan 1987 tarihinde Türkiye daha önce gerçekleştirdiği çeşitli ve yoğun temaslar sonucu, Roma Anlaşmasının 237. maddesi uyarınca tam üyelik için başvurmuştur. Böylece Türkiye-AET ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiştir. AET-Türkiye ilişkilerinde yeni bir dönem şeklinde nitelendirdiğimiz 14.Nisan.1987 den bu yana Devlet Bakanlığı, DPT v.b. kurumlar uyum çalışmaları yapmaktadır (60). Bu uyum çalışmalarının yanında anlaşma hükümleri gereği Türk sanayinin önemli ölçüde dış rekabetle karşı karşıya kalacağı gerçeği özel ve kamu sektörüne ait bazı kuruluşların araştırmalarına konu teşkil etmiştir. Türk sanayinin AT sanayi karşısında rekabet

(59) KAZGAN, Ekonomide Dışa ..., s.319.

(60) Fahrettin KUNAK, "Tam Üyelik Başvurusundan Bu yana Uyum Çalışmaları", İKV Dergisi, Temmuz 1988, S.57, s.19-25.

imkanları Özel İhtisas Komisyonu bununla ilgili olarak DPT bünyesinde 105 sektöre ilişkin rapor hazırlamıştır. Yine İktisadi Kalkınma Vakfı tarafından tarım ve sanayi sektörlerinin topluluk karşısındaki durumlarını inceleyen bağımsız araştırmaların yanısıra DPT'ce yapılan çalışmaya benzer bir çalışma yapılmış, rekabet gücümüzün bulunduğu, rekabet gücümüzün olmadığı sektörler tespit edilerek, öneriler getirilmiştir (Avrupa Topluluğu Karşısında Türk Sanayinin Durumu , İKV Yay.No.13). Yapılan bu çalışmalar, Türk sanayinin çözüm bekleyen önemli sorunlarının bulunduğunu göstermiştir. Üçüncü bölümde incelemeye çalışacağımız Deri Sanayinin AET karşısındaki rekabet gücünü ele almadan önce genel olarak Türk sanayinin mevcut sorunlarına ana başlıklarla değinilecektir (61).

- Girdi Sorunları

Gerek yurt içinden sağlansın, gerek ithal edilsin, sanayi girdi fiyatlarının yüksek olması, sanayi ürünü fiyatlarının sürekli artmasına yol açmaktadır. Sanayi ürünü fiyatlarında görülen bu sürekli artışlar ise ihracatta bazı güçlüklerle neden olmaktadır. Zira birim maliyetleri yüksek olan bu mallarımız uluslararası rekabete fiyat açısından uygun düşmemektedir.

Ayrıca imalat sanayinde çok önemli bir yere sahip olan montaj sanayi ise, yabancı lisans ve know-how anlaşmaları ile

---

(61) Meral DÖLEN, Nejat PİRİNÇCİOĞLU, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye'nin Ekonomik ve Sınai Yapılarına ve Tarımsal Destek Fiyatlarına Yönelik Karşılaştırma Çalışmaları MPM Yayın No.331, Ankara 1985, s.51-54.

sanayinin dışa bağımlılığının artmasına neden olmaktadır.

- Enerji - Ulaşım - Altyapı Sorunları

Enerji, ulaşım, altyapı ve teknik eğitimde gözlenen bir takım aksamalar imalat sanayinin sağlıklı bir biçimde gelişmesini engellemektedir. Türk imalat sanayi içinde bu tür aksaklıklar maliyetlerin aşırı derecede artmasına yol açmakta, maliyetlerdeki bu aşırı artış ise sanayi sektöründeki yatırımlar için caydırıcı bir etken olmaktadır. Yine kitle taşımacılığında önemli bir yer tutan demiryolu ve denizyollarının yükleme ve boşaltma tesislerini kapsayacak ve güncel ihtiyaçları karşılayacak bir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Böylece, ihrac potansiyelimizin bulunduğu ürünlerin dış pazarlara ulaşması kolaylaşmış olacaktır.

- Finansman Sorunları

İç ve dış finansman kaynaklarının sağlanmasında karşılaşılan güçlükler, imalat sanayinin en önemli darboğazlarından birisidir. Sermaye yetersizliği, sermaye maliyetinin yüksekliği, döviz darboğazı ve kur farkları ile dolaylı vergilerin yüksekliği, kar marjının yüksekliği, finansman sorunlarına yol açan etkenler olarak sıralanabilir.

- İşletme ve Organizasyon Sorunları

Sanayideki teknik ölçeklerin ekonomik olmaması ve daha çok küçük üretim birimlerinin faaliyette bulunması ortalama birim maliyetleri artmakta, finansman olanakları yetersiz kalmaktadır. Bu arada araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin

yeterli oranda gerçekleştirilememesi teknolojik gelişme ve standardizasyonunun sağlanmasını engellemektedir. Bu durum ise dış pazarlardaki rekabet gücünü zayıflatmaktadır.

- Teknoloji Sorunu

Uluslararası standartlara uygun tesislerin kurulmamış olması, teknoloji düzeyinde gerilemelere ve verimlilik düşüşlerine neden olmaktadır.

Değişen teknoloji sürekli bir şekilde izlenirse mevcut tesis ve kurulması planlanan tesislerin rasyonel bir yapıda olabilmeleri sağlanır.

- İşgücü Sorunu

Kalifiye (vasıflı) eleman eksikliği, yönetici kadronun etkinlik derecesinde gözlenen aksaklıklar sanayide önemli sorunlara kaynaklık etmektedir.

- Pazarlama Kalite Standardizasyon ve Ambalajlama Sorunları

Ürünlerin iç ve dış piyasaya sürülmeden önce kalite kontrollerinin yapılması, sanayinin dışa açılması, piyasa ekonomisinin etkinlik kazanması açısından çok önemlidir. Fakat kalite kontrol cihazlarının pahalı olması nedeniyle orta ve küçük büyüklükteki işletmeler bunları alıp, kullanmamaktadır. Organize sanayi bölgelerinin geliştirilmesi bu açıdan önemlidir.

Düşük fiyat, yüksek kalite düzeyi, teslimatta süreklilik kalite garantisi, uygun pazar koşullarının sağlanması, sanayi ürünlerinin pazarlanmasında gerekli kıstaslardandır. Bu ürünlerin uygun koşullarda pazarlanabilmesi içinse, pazar araş-

tırması, yeterli tanıtım, rekabet şansını arttıracak ambalajlama gereklidir.

Görüldüğü üzere Türk Sanayinin içinde bulunduğu sorunların çözümü, bir ölçüde entegrasyon sürecinin hızlandırılmasını da sağlayacaktır.

Son Dönem :

Ankara Anlaşmasına göre geçiş döneminin tamamlanmasından yani Katma Protokolün yürürlüğe girmesinden 22 yıl sonra (1995) son döneme girilecektir. Bu dönemin kaç yıl süreceği konusunda anlaşmalarda herhangi bir açıklama yoktur. Son dönemde, sınai ürünlerde gümrük birliğinin sağlanması, tarımsal ürünlerde serbest dolaşımın gerçekleştirilmesi ve genel ekonomi politikalarının uyumlaştırılması amaçlanmaktadır (62).

Türkiye, tam üyelik başvurusu sonuçlanıncaya kadar, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile olan ilişkilerini Ankara Anlaşması ve Katma Protokol hükümlerine göre yürütecektir. Ancak açıklamalarımızdan da anlaşılacağı gibi, bazen topluluk bazen de Türkiye, çeşitli ekonomik ve politik nedenlerle anlaşma hükümlerini yerine getirmemişlerdir. Önümüzdeki yıllarda Toplulukla ilişkilerimizin daha sağlıklı yürütülebilmesi, bu tür aksaklıkların azaltılmasıyla mümkün olacaktır.

Bundan sonraki bölümde Türk Deri Sanayinin AT karşısındaki rekabet gücü incelenmeye çalışılacaktır. Rekabet gücünün ölçülmesinde çalışma kapsamını daraltıcı bir takım varsayımların yapılması ve belli bir zaman aralığının değerlendir-

---

(62) KAZGAN, Ekonomide Dışa ....., s.314.

meye tabi tutulması olaya statik bir boyut kazandırmaktadır. Halbuki rekabet gücü dinamik bir kavramdır ve zamana bağlı olarak değişen koşullarda önemli farklılıklar arz etmektedir.

Uluslararası fiyat kıyaslamaları, ihracat performansı, karşılaştırmalı üstünlük kriteri, birim maliyet fiyatı kıyaslamaları, emek veya sermaye verimliliği rekabet gücünü belirlemede kullanılan farklı kriterler arasında sayılabilir. İşte değişik varsayımların yapılması, farklı kriter ve modellerin kullanılması, bu konuda yapılan araştırmaların farklı sonuçlara ulaşmasına neden olabilir. Bu nedenle Türk deri ve mamulleri sanayinin AT karşısındaki rekabet gücünü incelerken objektif bir sonuca ulaşabilmek için olaya değişik boyutlarda yaklaşılmaya çalışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENTEGRASYON SÜRECİNDE AVRUPA TOPLULUĞUNDA VE

TÜRKİYE'DE DERİ VE DERİ MAMULLERİ SANAYİNİN DURUMU

I - AVRUPA TOPLULUĞUNDA DERİ VE DERİ MAMULLERİ SANAYİNİN GELİŞİMİ

Dericilik, yeryüzünde tanınan sanatların en eskilerindendir. Tarihin bilinmeyen devirlerinden beri insanlar değişik amaçlarla öldürdükleri hayvanların derilerinden yararlanma yolları aramışlar ve bu derileri giyecek, silah ve çeşitli kullanma eşyası yaparak kıymetlendirmişlerdir. O halde dericiliği, çeşitli hayvanlardan elde edilen ham derilerin değişik işleme yollarıyla mamul deri haline getirilmesi sanatı olarak tanımlayabiliriz. Bilindiği gibi deri, ham halde iken süratle bozulan, kuruduğu zaman sertleşerek şekil değiştiren bir hammaddedir. Bu nedenle ilk insanlar vurdukları hayvanlardan elde ettikleri yağları, bu hayvanların derilerini yağlamada kullanmışlardır. Bu işlem sonucu, derilerinin daha uzun müddet dayanmaları ile sertleşip şekil değiştirmeleri sağlanmıştır. Dericiliğin de böylece başlatıldığı belirtilirken Roma tarihçilerinden Piliyanus'a göre, Beotya'lı

Tichus dericiligin mucididir. Bazılarına göre ise dericiliğin mucidi, Çin Frenslерinden Sin Tang'dır (1). Dericiligin, tarihin bilinmeyen dönemlerine kadar dayanan bir sanat dalı olduğu Berlin, Britanya ve New York müzelerindeki değişik örneklerle kanıtlanmaktadır. Milattan önceki dönemlerde derinin dayanıklı hale sokulmasında yağların yanısıra tütsüleme, saplama, bazı ağaç kabuk ve yapraklarından yararlanılarak gerçekleştirilen sepileme uygulamaları da başlamıştır (2). Ancak deri yapımı ve sepilemesinde uygulanan bu yöntem ve kullanılan maddeler, her yerleşim bölgesinde farklıdır. Örneğin Yakındoğu'daki uygarlıklarda deri yapımında bitkisel sepi maddeleri ve alüminyum bileşikler kullanılırken Uzakdoğu'da ve özellikle Japonya'da dumanla tütsüleme yöntemi uygulanıyordu.

Dericilik tarihinde, en önemli belgelerden biri Yukarı Mısır'da Gebeler mevkiinde yapılan kazılarda ortaya çıkan bir tabakhanedir. Milattan önce yaklaşık 5000 yılında faaliyette bulunduğu zannedilen bu tabakhanede, ham deri ve mamul deri parçalarının yanısıra dericilikte kullanılan aletler ve bazı bitki tohumları bulunmuştur. Yine Mısır mezarlıklarında bulunan deriden yapılmış önlük, ayakkabı, su ve şarap kabı

---

(1) Ali Parıl SUMER, "Dericiliğin Yurt Ekonomisi ve Avrupa Ekonomik Topluluğundaki Yeri", Türkiye Dericiliğinin Tarım ve Endüstri Yönünden Sorunları ve Geliştirilme Çareleri Semineri, MFM. Yayınları, İst., 1969, s.11.

(2) Değişik ülkelerde deri tabakalanması ve dericiliğın tarihçesi ile ilgili geniş bilgi için bkz: Mustafa HARMANCIOĞLU / Yalçın DİKMELİK, Hamderi (Histolojisi, Özellikleri ve Konservasyon Yöntemleri), Ders Notları, No:1, E.Ü, Deri ve Lif Teknolojisi Anabilim Dalı, İzmir, 1988, s.3-9.

v.b. eşyalar dericiliğin ileri bir tekniğe ve çeşit zenginliğine sahip olduğunu göstermektedir. Mısır'da bitkisel tabakalamanın yanısıra Sümerliler, Asurlular ve Hititlilerden öğrenilen yağ ve alüminyum tabakalama yöntemleri de uygulanmaktaydı. Örneğin A.B.D. Boston Müzesindeki 3000 yıl öncesine ait ceylan derisinden yapılmış tören elbisesi yağ ve alüminyum kombinasyonu ile tabakalanmıştır. Ayrıca Mısırlılar, dericiliği sadece sağlamlık bakımından değil, renk ve desen açısından da ileri götürmüşlerdir.

Ortaçağ Avrupasında, XIV. yüzyıla kadar Floransa, ayakkabı ve deri mamüllerinde rakipsiz bir durumdaydı. Fakat daha sonra 18. yüzyıla kadar dericilik, yakın ve ortadoğunun etkisinde kalmıştır. Kuzey Akdeniz ülkelerinin, deri mamülleri Araplar vasıtasıyla İspanya'ya, Cenevizliler ve Venedikliler vasıtasıyla da İtalya üzerinden Avrupaya gönderilmiştir. 1789 Fransız Devriminden sonra Fransızlar, ekonomilerinde beliren güçlükleri yenmek için deri imalatından vazgeçmişler, ülke üretim imkanlarınının araştırılması için çalışmalar yapmaya yönelmişlerdir. Bu amaçla Türkiyeden Sahtiyan, güderi ve benzeri formülleri elde etmeye çalışmışlar ve bunu başarmışlardır. 19.yüzyılda dericilik tüm Avrupaya özellikle de Fransa'ya yayılmıştır. Bu ülkede " Tannerie de Franca " adlı bir devlet işletmesi kurulmuş ve burada kuyu sepisi yoluyla elde edilen köseleler dünyanın her yerinde tutulmuştur. 1880 yılında Knapp Panhauser ve Dr. Heimerling adlı Alman kimyacılar, krom sepisi, derilerin anilin boyaarla boyanması ve dolaplarda

yağlanması usüllerini keşfetmişlerdir (3). Bu yüzyıl sonlarında ise makinanın deri sanayine girmesiyle modern bir sanayi haline gelmiştir. Günümüzde ise gelişmiş Avrupa ülkeleri bu sanayi dalını geliştirmekte olan ya da az gelişmiş ülkelere bırakma çabasındadırlar. Bu sanayide kullanılan makineler ve teknolojik değişiklikleri tekelinde tutma eğilimi ise sürmektedir.

Kısaca değindiğimiz dericiliğin tarihçesinden sonra AET üyesi ülkelere deri sanayi hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. AT deri sanayi, deri ve deri mamülleri sanayi (Deri, mamul deri, deri ve kürk konfeksiyon saraciyeye eşyası) ve ayakkabı sanayi olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir (4).

1. Deri ve Deri Mamülleri Sanayi (Deri, mamul deri, deri ve kürk konfeksiyon saraciyeye eşyası)

AT üyesi ülkelerde deri işleme araç ve gereçlerinde sağlanan teknolojik gelişmeler sonucu üretim faaliyetleri düşmüş, verimlilik artmıştır. Yeni gelişen bu teknolojiler bu sanayi dalında uzmanlaşmayı geliştirmiştir.

Gelişmiş ülkeler, dünyanın mamul veya yarı mamul deri talep eden ülkelerinin yaklaşık yüzde seksenini oluşturmaktadır. Deri arzının yaklaşık % 50' si ise geliştirmekte olan ülkelere sağlanmaktadır. Geliştirmekte olan ülkelerin arasında

(3) Gaye ÜNOL, "İnsanlığın En Eski Sanatlarından : Dericilik" Deri Dergisi, Temmuz 1984, S.1, s.17.

(4) Bu bölümün yazılmasında temel aldığımız OECD Industrial Statistic ve Eurostat Industry Statistical Yearbookda da bu şekilde ele alınmıştır.

oluşan deri ticaretinin dünya ticareti içindeki payı ise ancak % 2'dir (5).

AT üyesi ülkelerden İtalya, F.Almanya, Fransa, İngiltere ve İspanya'nın deri ve deri mamülleri sanayinde önemli potansiyele sahip olduğu ülke başında yapmış olduğumuz incelemelerden anlaşılmaktadır. Ancak, saydığımız bu üye ülkelerin önemli bir bölümünde deri ve deri mamülleri sanayinde önemli sayılabilecek gerilemeler yaşanmaktadır. Bunun temel nedeni ise deri işlemeciliğinin bir çok kez vurguladığımız gibi pis, kokulu ve güç bir iş olmasıdır. Bu niteliklere sahip üretim kolunda çalışacak iş gücünü bulmak da gün geçtikçe güçleşmektedir. Çalışanların ücretlerinin son derece yüksek olması ise toplam maliyetlerde iş gücünün payını % 40' lara kadar ulaştırmaktadır (6). Sözü edilen bu ülkelerin genelde tercih ettikleri yol, iş pazarlarına uygun parça başı siparişler vererek yurt dışında mümkün olan en düşük maliyette, en yüksek kalitedeki deri mamullerini ithal etmek ya da işlenmiş derileri ithal ederek yurt dışında mamul mal haline getirmektedir.

Yine bu ülkelere çevre kirliliğini önleyici önlemlerin alınmasının zorunlu olması, maliyetleri önemli ölçüde arttırmaktadır. Bu konuda yapılan harcamalar milyarlarla ifade

---

(5) Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Murray TARCHY, A Case Study on the Leather and Leather Products (except footwear Industry), UNCTAD, New York, 1985.

(6) E. HEIDEMANN, "Dünya'daki Deri Sanayi, Mevcut Durumu ve Beklentiler", Türkiye'de Deri Sanayi Sempozyumunda Sunulan İkinci Teblig, Cam Pazarlama Yayınları, İstanbul, 1988, s.29.

edilmektedir (7). Deri işlemede çevre kirliliğini en aza indirmenin yanısıra, üretimin yapıldığı iş yerlerinde sağlık kurallarına uygun ortamın sağlanması da çok önemlidir. Pek tabii olarak bu da maliyetleri önemli ölçüde arttırmaktadır.

Deri ve deri mamulleri sanayinin orta ve küçük büyük- lükteki tabakhanelerden oluştuğu AT üyesi ülkelerde, moda, zevk ve tercihlerdeki değişikliklere uyum sağlamak daha kolay olmaktadır. Büyük tabakhanelerden oluşan deri sanayilerin de ise bu uyum daha güç gerçekleşmektedir. Çünkü bu tip üretim merkezlerinde, değişen moda, zevk ve tercihlere uygun de- ğişiklikleri yapmak çok zaman aldığı gibi maliyetleri de art- tırmaktadır.

Kısaca özetlemek gerekirse, özellikle deri işlemecili- ğinin kendine özgü bir takım olumsuz nitelikleri (Pis, kokulu, güç, çevre kirliliği yaratması v.b), bazı AT ülkelerinde bu dalda önemli sayılabilecek gerilemelere, dolayısıyla iç talebin daha çok ithalattan karşılanmasına yol açmıştır.

Bundan sonra, ikinci alt sektör olarak nitelenen ayakkabı sanayindeki gelişmeler ana hatlarıyla ele alınmaya çalışılacaktır.

2- Ayakkabı Sanayi

Geçmişte sadece ayağı korumak için üretilen ayakkabı, günümüzde korumanın yanında dış görünümü tamamlayan ve kulla-

---

(7) G. GOLLA, "Deri Sanayi AT içindeki Durumu ve Akdeniz Ülkelerindeki Gelişimi" Türkiye'de Deri Sanayi Sempozyu- munda Sunulan İkinci Tebliğ, Cam Pazarlama Yayınları, İstanbul, 1988, s.29.

nımından vazgeçilemeyecek bir giyim eşyası haline dönüşmüştür.

Ayakkabı sanayii, kullanılan malzemelere göre sınıflandırılma çeşitli ürünleri kapsamaktadır. Bunlar deri ayakkabı, tekstil ayakkabılar, lastik ayakkabılar ve sentetik maddelerden üretilen ayakkabılarla, evde giyilen terliklerdir. Çalışmamızda deri ayakkabı ele alınacaktır.

İşlenmiş derinin kullanıldığı başlıca alan ayakkabı sektörüdür. Bu sektörde tüm dünya deri arzının üçte ikisi tüketilmektedir. Deri tüketimlerine göre deri ürünlerini sıraladığımızda şöyle bir tabloyla karşılaşırız.

BÖLÜM III - TABLO I

DERİ TÜKETİMLERİNE GÖRE DERİ ÜRÜNLERİ (1985)

<u>Ürün</u>	<u>Kullanılan deri (milyon feet²) (x)</u>	<u>%</u>
Ayakkabı	8.478	68
Deri konfeksiyon	1.870	15
Deri eşya (çanta v.b)	1.371	11
Döşemecilik	643	5
Endüstriyel ürün	62	1
Eğer ve Koşum	44	-

(x) 1 feet² = 929.0304 cm²

Kaynak :A case Study on the Leather Products Industry. 1985.

Görüldüğü üzere ayakkabı sanayinin deri sektörü içindeki payı çok fazladır. Ayakkabı sektöründeki gelişme tüm deri sanayinin gelişmesinde rol oynamaktadır.

Deri sanayinin bu denli önemli bir kolu olan ayakkabı sanayinde de son yıllarda önemli değişiklikler yaşanmaktadır. Artık Avrupa'da talep, keten, suni deri v.b. ayakkabılara değil, derilerden yapılmış kaliteli ayakkabılara yönelmiştir.

Bu konuda rakipsiz olarak tanımlanan İtalya'nın bu başarısının altında deri ve deri mamüllerinde olduğu gibi küçük ve orta boy işletmelerle, bunların örgütlenme biçimlerinin yattığı belirtilmektedir. Tüketici zevk ve tercihlerine göre süratle değişen modadaki yenilikleri kolaylıkla izleyebilen bu işletmelerde, üretim ve dağıtım, değişik birimler tarafından gerçekleştirilmektedir. "Area-Manager" olarak adlandırılan organizatörler, ayakkabı tüketicisi firmalar adına iç ve dış pazarlarla ilişki kurmaktadır. Organizatörlerin kendilerine ilettiği miktar ve özellikteki siparişleri, firmalar anlaşılan tarihte teslim etmek üzere anlaşılırlar. Organizatörler zamam zaman ham maddeyi dahi sağlayarak, standartlara uygun üretimin gerçekleşmesi için çalışmaktadır (8). Bu tür organizasyonun benzerinin Türk ayakkabı sanayine de önerilebileceği uzmanlar tarafından belirtilmektedir (9).

AT ülkelerinde deri ve deri mamulleri sanayi ile ayakkabı sanayi ile ilgili gelişmelere kısaca değinilmeye çalışılmıştır. Bundan sonraki bölümde ise Türkiyede deri ve deri mamulleri sanayi ile ayakkabı sanayi incelenecektir.

II. TÜRKİYE'DE DERİ VE DERİ MAMÜLLERİ SANAYİNİN GELİŞİMİ

Küçük Asya olarak nitelendirilen Anadolu'nun dericilik tarihindeki yeri çok önemlidir (10). Eski çağlarda deri üre-

---

(8) BOLA, s.26.

(9) İKV, AET Karşısında Türk Sanayiinin Durumu, İKV Yay. No : 13, İstanbul, 1985, s.149.

(10) Bu konuda geniş bilgi için bkz.: HARMANCIOĞLU, DİKMELİK, s.9-13.

tim merkezi olarak bilinen bu bölgede Hititler, M.Ö. 3000 yıllarında büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. M.Ö.2000-1200 yılları arasında en parlak dönemini yaşayan imparatorlukta, alüminyum ile tabaklama sanatının çok geliştiği ve bu yönle üretilen ürünlerin ihtiyaç malları arasında yer aldığı tarihi kaynaklarda yer almaktadır. Bu toprakların alüminyum bileşikleri ve bitkisel sepi maddeleri bakımından zengin olması tabaklamada bunların bol miktarda kullanılmasına yol açmıştır. Bu dönemde Anadolu' da görülen ekonomik-sosyal kültürel gelişmeler aynı zamanda Ege Adalarında da görülmüyordu. İşte Hititlerin en parlak olduğu dönemi kapsayan M.Ö. 1650 yıllarına ait Giritin güney kıyılarındaki kazılarda çıkartılan kemikten yapılmış ve üstü şekillerle bezenmiş bir kap, dericilik tarihi bakımından önemli bir belge olarak kabul edilmiştir. Çünkü bu kabin üzerinde yer alan üç Prensten her birinin üzerinde fil derisinden bitkisel tabaklamaya tabi tutulmuş giysiler bulunmaktadır. Bitkisel tabaklamasının Anadolu' dan Girit'e oradan da Yunanlı'lara ulaştığı söylenmektedir. Bunun yanısıra eski Yunan eserlerinde İyonyalıların yüksek nitelikli sağlam deriler yaptıklarından bahsedilmektedir. Daha sonra Romalılarda deri giysi ve sandaletler toplum hayatında çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bu giysi ve sandaletlerin yapımında kullanılan derilerin biçim ve kullanma tarzlarının özel anlam taşımaları, deriye verilen önemin bir göstergesidir.

Roma ve Bizanslılardan sonra Anadolu'ya hakim olan Sel-

çuklu ve Osmanlı Türkleri de dericilik sanatına önemli katkılarda bulunmuştur. Hayvancılıkla uğraşan Orta Asya Türkleri bunu Anadolu'ya yerleştirdiklerinde de sürdürdürmüşlerdir. Bu hayvanlardan elde edilen deriler, çeşitli merkezlerde organize bir biçimde çalışan tabakhanelerde en iyi şekilde değerlendirilmişlerdir. Böylece ülke içinde ayakkabı, saraciye v.b. ihtiyaçlar karşılanırken diğer taraftan da sürekli serferde olan ordunun koşum, eğer, çizme, ayakkabı gibi gereksinimleri hiç aksamadan sağlanıyordu. Özellikle osmanlılar zamanında "Ahi Birlik Teşkilatı" nın varlığı, bu düzenli sistemin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Ahi Evran ismindeki üstün bilgi, beceri ve dürüstlüğüyle tanınmış kişi, önce tabakların başı olmuş daha sonra ise tüm Ahi Teşkilatı'nın sorumluluğunu yüklenmiştir. Yani, Anadolu'ya yerleşen uzmanların ekonomik ve askeri faaliyetlerinde tabak esnaf ve sanatkarların rolü tartışılmaz. Bu Teşkilat, aynı zamanda Türklerin Anadolu'da yerleşik bir toplum haline dönüşmesine de yardımcı olmuştur. Babadan oğula veya ustadan çırağa geçen bir sanat dalı olan tabaklığın kendisine özgü bir takım kuralları vardır. Bu meslekte ustalık mertebesine yükselmek için gerekli kurallara uyulması konusunda gerek Ahi teşkilatı olsun gerek daha sonra kurulan Loncalar olsun büyük titizlik göstermişlerdir. Bu denli organize edilmiş bir şekilde çalışılması ortaya üstün nitelikli deri ve mamüllerinin çıkmasına yol açmıştır. Ankara, İstanbul ve diğer illerimizde müzelerde bulunan birkaç yüzyıl öncesine ait örnekler bu gerçeği

belgelemektedir. İbrahim Göksen, "Manisa'da 16. ve 17. yüzyılda deri sanatları tarihi üzerinde bir Araştırma" adlı kitabında, piyasaya arz edilen derilerin kalite kontrollerinin yapıldığını, vasıfsız derilerin imha edildiğini belirtmektedir. Yine bu kitapta vasıfsız deri üreticisinin 500 akçe para ve 50 değnek nafaka cezasına çarptırıldığı anlatılmaktadır (11). Sahtiyân adı verilen deri yapımının Türklere özgü bir metodunun olduğu tüm dünyada kabul edilmektedir. İngilizce literatürde bu derinin hala "Turkish Leather" şeklinde yer alması bu nedendir. Türklerin gerek bu derinin yapımıyla gerekse diğer deri türlerinin tabaklanıp boyanmasıyla ilgili bilgileri, başta Fransız ve İngilizler olmak üzere yabancılar tarafından hileli yollara baş vurularak batıya aktarılmaya çalışılmıştır. Bu gerçeği iki olayla kanıtlamak mümkündür. 1737 yılında Anadolu'ya gelen bir Fransız doktor, köy köy dolaşarak hastaları iyileştirmeye çalışarak halkın sempatisini kazanmıştır. Daha sonra bu şahıs köylülerden öğrendiği deri işlemeyle ilgili bilgileri, Selanikteki Fransız konsolosluğuna ulaştırmıştır (12). Bu konuda İngilizler tarafından yayınlanan eserlerin bir tanesinin yazarı olan Charles Vallency, 1773'te yayınlanan eserinde Philips adlı bir ermeninin Türkiye'de tabaklar arasında sır olarak saklanan Sahtiyânın yapımını ve diğer derilerin tabak-

---

(11) Ferhan CANYOLDAS, "Deri Tabaklama Endüstrisinin Memleketimizdeki Durumu", Türkiye Dericiliği Tarım ve Endüstri Yönünden Sorunları ve Geliştirilme Çareleri Semineri, 1969, 1986.

(12) CANYOLDAS, s.86.

lanıp boyanma usüllerini öğrenip yazdığı bir yayınla batıya aktardığını yazmaktadır. Yine aynı eserde, bu şahsın İngiltere'deki bir dernek tarafından 100 İngiliz Sterlini para ve altın madalya ile ödüllendirildiği anlatılmaktadır (13).

18. yüzyılın ilk yarısına kadar en parlak dönemini yaşayan dericilik sanatına ait deri ürünlerini Ankara ve İstanbul'daki müzelerde görmek mümkündür. 1581' de Sultan III. Murat için yapılan içi kürk dışı süet kaftan, 18. yüzyıla ait elbiseler, hurclar, kuran ve kitap ciltleriyle, İstanbul askeri müzesinde yer alan ve zamanının son teknolojik yenilikleriyle gerçekleştirilmiş. Üzeri presle işlenmiş manda derisinden büyük ebatta bir kalkan örnek olarak verilebilir (14).

Türkiye'de çağdaş yöntemlerle çalışan ilk deri sanayi 1810 yılında II. Mahmut tarafından kurulmuştur. Bu amaçla beykoz deresi kenarında Hmza Bey'e ait bir tabakhane satın alınmıştır. Bu tabakhanede, Nizam-i Cedit ordusuna ait deri ve köseleler yapılacaktı. Bu arada Sisam, Sakız, Midilli, Edremit, Ayvalık ve İzmir'de çeşitli deri imalathaneleri kurulmuş ve kırmızı kösele yapımına başlanmıştır. Bu köseleler İstanbul'a gönderilip burada pazarlanıyordu. Yedikule'de kurulan Hacı Akif Efendiye ait fabrika ilk özel deri fabrikasıdır (15).

18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Ahi ve Lonca teşkilatlarının dejenere olması, batıdaki teknolojik gelişmelere

---

(13) HARMANCIOĞLU, DİKMELİK, s.13.

(14) ÖNOL, s.17.

(15) ÖNOL, s.17.

ayak uydurulamaması, devlet otoritesinin zayıflamasıyla ve meslek disiplininin ortadan kalkmasıyla dericilik sanatında bir çöküş dönemine girilmiştir (16).

Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen deri ve deri mamulleri sanayi, yerli hammadde kullanması, başarılı bir tarihi geçmişinin olması nedeniyle tüm yurt sathına yayılmıştır. Planlı döneme kadar gözlenen bu yayılma sayısal verilerle kanıtlamaktadır. Örneğin, 1958 yılında toplam 76 il ve ilçeye dağılmış 2006 adet işletmesi tespit edilmistirki bu sayıya A.Ş ler ve mal sahibinin yalnız kendisinin çalıştığı işletmeler dahildir (17). 1958 yılında sözü edilen 2006 adet işletmenin 134' u günün koşullarına göre ileri teknolojiyle çalışırken, 1572 tanesi ise « kara tabak » usulü yani herhangi bir makina kullanmadan çalışıyordu: Motorlu tabakların (434) yaklaşık % 50 si İstanbul (119 adet); Gaziantep (34 adet); Balıkesir (33 adet); Bursa (28 adet); İzmir (28 adet) olmak üzere 5 büyük ilimizde toplanmıştır. Kara tabakların (1575 adet) ise yaklaşık % 35 i; Kahramanmaraş (176 adet); Uşak (134 adet); Denizli (98 adet); Yalvaç (83 adet) ve Isparta'da (77 adet) toplanmıştır.

Görüldüğü üzere Anadolu'ya yayılmış işletmelerin sayıca fazlalığı daha sonraki yıllarda muamele vergisinin kaldırılması, ham ve yardımcı madde dağıtım sisteminde değişiklikler

(16) HARMANCIOĞLU, DİKMELİK, s.14.

(17) Bu konuda geniş bilgi bkz.: Türkiye'de Deri ve Kösele Sanayi, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1958.

yapılması gibi nedenlerle, önemli ölçüde azalmıştır. Bazı illerde üretimde bulunan firmaların sayısı çok azalırken, bazılarında hiç kalmamıştır. Örneğin Isparta'da firma sayısı 1968 yılında 25' e inmiştir. Mardinde ise 1958' de firma sayısı 51 iken, 1968 yılında hiç bir firmanın bu işle uğraşmadığı görülmektedir. O dönem içinde deri işletme merkezleri olarak ele alınan İzmir ve İstanbul illerinde de bu azalmalar görülmüştür. 1958-1968 yılları arasındaki 10 yılda dericilikle uğraşan firmaların sayısında % 60' lara yaklaşan bir azalma olduğu kayıtlarda yer almaktadır. Planlı dönemin başlangıcında küçük imalathaneler veya ev işletmeleri şeklinde çalışan ve tümüyle iç piyasanın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olan deri ve deri mamulleri sanayinde daha sonraki yıllarda önemli gelişmeler sağlanmış, ihracata yönelik modern teknolojiye sahip büyük işletmeler kurulmuştur. Böylece başlangıçta katma değeri düşük olan küçükbaş canlı hayvan, ham deri, tuzlu kuru, hava kurusu ve pikle deri şeklinde olan ihracatın yapısı giderek değişmiştir. Artık mamulleri, yüksek katma değere sahip bulunan deri giyim eşyası, deri eşya ve ayakkabı ihracatı söz konusudur. Bugün dünya pazarlarında Türk deri ve mamulleri önemli bir yere ulaşabilme çabasıdadır.

Gelişmiş ülkeler, günümüzde bu mamullerin üretimini az geliştirmiş ya da geliştirmekte olan ülkelere kaydırma çabası içindedirler. Dolayısıyla Türkiye açısından ucuz emek gücü avantajı diye lanse edilen olay, diğer az gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkeler için de söz konusudur. Bu nedenle salt ucuz iş-

gücü avantajıyla dünya pazarlarında rekabet imkanının söz konusu olamayacağı bir gerçektir. Dolayısıyla Türkiye, ucuz işgücü avantajı dışında başka avantajlar da bulmak ve bunları değerlendirmek zorundadır. Bu konuya ilişkin görüşler çalışmanın ilgili bölümünde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Bundan sonra Türk Deri ve Deri Mamulleri sanayiinin alt sektörleri ve bunların gelişimi kısaca genel çizgileri itibarıyla gözden geçirilecektir.

Türk deri ve deri mamulleri sanayi ise kendi içinde beş alt sektöre ayrılmaktadır.

1. Deri işleme sanayi
2. Deri giyim eşyası sanayi
3. Kürk konfeksiyon
4. Deri eşya (saraciyeye) sanayi
5. Ayakkabı sanayi

Şimdi kısaca bu alt sektörler ele alınacaktır.

1. Deri İşleme Sanayi

Türkiye'de yüzyıllarla ifade edilen bir geçmişe sahip olan deri işleme sanayi, önceleri el sanatı olarak faaliyet göstermiştir. Daha sonra makinalaşma ve sentetik ikame maddelerinin üretime katılmasıyla bu sanayi dalı belli merkezlerde toplanmaya başlamıştır. Makinalaşma nedeniyle eski geleneksel deri işleme yöntemleri terkedilmiştir. Bu arada özellikle İstanbul ve İzmir çevresinde ham deri üretimiyle birlikte deri işleme tesislerinde artışlar kaydedilmiştir. Fakat uygun vasıfta ham maddenin temin edilememesi, uygun teknolojilerin

kullanılmaması, üretim, pazarlama ve finansman konularında teknik ve idari kadronun bulunmaması deri işleme sanayinde arzulanan gelişmeyi engelleyen faktörler olmaktadır.

2. Deri Giyim Eşyası Sanayi

Son yıllarda önemli gelişmelerin gözleendiği bu dalda, gerçekleştirilen üretimin % 85'i aşan kısmı ihracata yöneliktir.

ihracata yönelik üretimde bulunan bu sanayi dalında pazarların devamlılığının sağlanması, yeni pazarların bulunması fiyat ve miktarın yanısıra kalite ve moda yaratıcılığının da arzulanan düzeye getirilmesi gerekmektedir. İşte burada da vasıflı iş gücüne şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır.

Aşağıda 1976-1985 yılları arasında Türkiye'nin dünya deri giyim ve aksesuarları ihracat pazarlarındaki payı yüzde olarak verilmiştir:

1976.....	5.7
1977.....	4.0
1978.....	2.3
1979.....	2.1
1980.....	2.3
1981.....	4.0
1982.....	6.7
1983.....	8.3
1984.....	16.9
1985.....	16.5 x

Kaynak: 1985 International Trade Statistics Year Book,
United Nations, 1987, x Tahmini

Görüldüğü gibi Türkiye'nin dünya pazarlarındaki payı artmaktadır. Türk deri sektörü, ilkel koşullardaki üretimden sıyrılıp günümüz teknolojileriyle bütünleşerek dünya pazarlarında önemli bir paya sahip olma çabasıdadır. Bu payın ül-

kemiz lehine daha artması, Türk dericilik sektörünün yapısal bünyesinin modernize edilmesi ve yeni teknolojilerle bütünleşmesiyle sağlanacaktır. Bu yönde önemli atılımlar göze çarpmaktadır. Aşağıdaki tablodanda izleneceği gibi sektörde yapılan yatırımlara verilen teşviklerin gelişimi, bu atılımların bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

BÖLÜM III - TABLO II

Deri ve Kösele Sanayine Verilen
Yatırım Teşvik Belgeleri

Yıllar	Belge Sayısı	1982 fiyatları ile sabit sermaye yat. (mil.TL.) (1)	1982 fiyatları ile toplam deri ve kösele sanayi yat. (mil.TL.) (2)	2/1 (%)	İşletme sermayesi (mil.TL.)	Döviz Payı bin \$	İstihdam
1982	8	1.646.900	943	0.06	214	1411	553
1983	10	1.730.387	1.345	0.08	432	2193	775
1984	16	1.744.240	3.355	0.019	1.886	4155	1811
1985	30	2.019.672	3.503	0.017	1.413	6320	1135
1986	27	2.540.445	6.023	0.024	6.435	10642	1268
1987	40	2.816.673	6.848	0.024	20.368	11991	2738

KAYNAK : D. I. E.

3. Kürk Konfeksiyon Sanayi

Türkiye'de değişik nedenlere bağlı olarak ham ve işlenmiş kürk üretimi yetersizdir. Bu nedenle talep, ithalat yoluyla karşılanmaktadır. İthalatta uygulanan gümrük vergisi ve fonlar ise maliyet artışlarına yol açtığı için kürk konfeksiyon sanayinde arzulanan gelişme sağlanamamaktadır. Son derece ufak ebatlarda kesilmiş kürk parçalarının dikilip, bant haline getirilmesi kürk konfeksiyon sanayinde emek yoğun tek-

niklerin kullanımını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle kürk konfeksiyon sanayinde toplam üretim maliyeti içinde emek maliyeti önemli bir paya sahiptir. Buraya kadar ele aldığımız diğer deri sanayi dallarında olduğu gibi vasıflı eleman sorunu en önemli sorundur. Avlanma usüllerinde ve zamanlarında gözlenen aksaklıkların yanısıra kürk ihracatının Tarım Orman Köy İşleri Bakanlığı'nın izni olmadan gerçekleştirilememesi kürk konfeksiyon sanayinin gelişimini engellemektedir. Bu tür bürokratik işlemlerin azaltılması ve bunun yanı sıra gümrük vergisi ve fonlarının kaldırılması girdi maliyetlerinde düşümlere yol açacağı için, sektörün ihracata yönelmesi sağlanacaktır. Kürk konfeksiyon sanayinde, AT ülkelerinden İngiltere, Almanya ve özellikle Yunanistan'ın güçlü rekabetine dayanabilmek için sorunların acilen çözümlenmesi gerekmektedir (18). Acil çözüm önerileri sonuç bölümünde detaylı bir şekilde incelenecektir.

4. Deri Eşya (Saraciye) Sanayi

Saraciye, Türkiye'de ithalat yapmadan iç talebi karşılayan nadir sektörlerinden bir tanesidir. Bu sektörde genellikle küçük üniteler şeklinde gayri sihhi mekanlarda üretimde bulunmaktadır. Bu da kalite ve verim düşüşlerine yol açmaktadır. Saraciye eşyası üretiminde kullanılan ince ve hamurlu derinin yeterli miktarda bulunmayışı, bu malların üretiminde ayakkabılık deri kullanılmasına neden olmaktadır. Bu sanayi

---

(18) M. ÜZÜREKÇİ, Deri ve Deri Mamulleri Sanayine Genel Bakış, T.C. Başbakanlık. DPT. Yay., Ankara, 1988, s.27.

dalında Üretimde kalite ve verimliliğin arttırılmasıyla ilgili çözüm önerileri daha sonra ilgili bölümde ele alınacaktır.

5. Ayakkabı Sanayi

Ayakkabı sanayinin üretimi, önemli ölçüde yurt içi talebi karşılamaya yöneliktir. Tam bir makinalaşmanın gerçekleştirilmediğini görüyoruz. Üretimin % 10'u tamamen makinalaşmış, % 70'i ise yarı makinalaşmıştır. % 20'si ise makinalaşmamış işletmecelerce gerçekleştirilmektedir (19). İstanbul-İkitelli ve İzmir-Bornova'da kooperatifler kanalıyla yürütülen yeni yatırımların tamamlanmasından sonra Türkiye'nin de mevcut potansiyelini değerlendirerek diğer üretici ülkeler arasına girebileceği tahmin edilmektedir.

Türk ayakkabı sanayinde üretim, bant sistemiyle üretim yapan tesisler, bant sistemi olmayan ancak tüm işlemlerin makinalarca yapıldığı tesisler, sadece el emeğinin kullanıldığı atölyeler, üretim aşamasını fason olarak yaptıran kendisi sadece montaj yapan imalathaneler tarafından gerçekleştirilmektedir (20). Tüketici zevk ve tercihlerinde görülen sık değişimler, bant sistemiyle üretim yapan tesislerin maliyetlerini yükseltmektedir. Bu nedenle bu sistem, daha çok tek tip üretimin söz konusu olduğu askeri ve iş ayakkabıları üretiminde kullanılmaktadır. Yukarıda sıraladığımız işletme türleri arasında ülkemiz açısından en verimli olanı küçük ve orta büyüklükte olan ve kesim, traşlama, dikim ve montaj işlemlerinin

(19) D.İ.K. Raporu, Cilt.2, s.419.

(20) Emine ÇAVUŞOĞLU, Türk Ayakkabı Sanayi, TSKB Sektör Araştırması, Yayın No : 12, İstanbul, 1977, s.8.

kalifiye elemanlar tarafından gerçekleştirildiği işletmelerdir. AET ülkeleri içinde bu tür işletmeler daha verimli olmaktadır. Çünkü, 200' den fazla işçi çalıştıran işletmelerin yüksek paya sahip olduğu Fransa ve F.Almanya' da üretim düşüp ithalata yönelinmiş, buna karşılık orta veya küçük işletmelerinin payının yüksek ancak iyi örgütlenmiş oldukları İtalya' da ihracata yönelik üretim artmış, rakipsiz bir pozisyona sahip olunmuştur (21).

Türkiye' de bu sanayi dalında Beykoz, Van, Tercan, Sarıkamışta kurulmuş Sümerbank'a ait dört deri ve ayakkabı fabrikası mevcuttur. Bunun dışında özel sektöre ait toplam 24 firma mevcuttur. Üretimin önemli bir bölümü birkaç kişinin çalıştığı çok küçük atölyelerde gerçekleştirilmektedir. Deri ve deri mamüllerinde olduğu gibi, ayakkabı sanayinde de hammaddenin toplam maliyetler içindeki payı oldukça yüksektir. Üretiminin ancak % 10' luk bir bölümünün sanayi diyebileceğimiz kuruluşlarca gerçekleştirildiği ve diğer % 90' lık kısmının sanayi olarak tanımlanması mümkün olmayan bu sanayi dalında eğitiminden yoksun kişiler görev almaktadır. Günümüze değin büyüme, sanayileşme, dış pazarlara açılma gibi olgular sürekli ikinci planda kalmıştır. İç pazarın ihtiyacını karşılama temel hedeftir. Oysa son yıllarda iç talepte gözle görülür azalmalar, bu sanayiinin de dış pazarlara açılmasına neden olmaktadır. Üretimin, kaliteli ve deriden mamüllere yönelmesi gerekmektedir. Zira seri üretim halinde pazara sunulan keten,

---

(21) İKV, AET Karşısında..., s.149.

sunî deri v.b ürünlerden yapılmış ayakkabıların rakipsiz üreticileri uzakdoğu ülkeleridir. Model ve marka konusunda Türkiye'ye karşı duyulan güvensizliğin eğitim ve sözü edilen yatırımların gerçekleştirilmesiyle sona ereceğini söyleyebiliriz.

Çok kısa genel başlıklarla değindiğimiz deri ve deri mamulleri sanayinin alt sektörlerine ait bu genel bilgilerden sonra Topluluk ve Türkiye deri ve deri mamulleri sanayinin değişik açılardan karşılaştırılması yapılacaktır.

III - AVRUPA TOPLULUGU ÜLKELERİ VE TÜRKİYE'DE

DERİ VE DERİ MAMULLERİ SANAYİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Çalışmanın bu bölümünde yapılacak karşılaştırmalar, üretim-tüketim, dış ticaret hacmi ve karşılaşılan sorunlar açısından olacaktır.

1. Üretim ve Tüketim Açısından

Asıl amacı hayvan derisini işleyerek dayanıklı ve kullanışlı hale getirmek olan deri sanayi, hammadde sağlanmasında herhangi bir aksama olmadığı takdirde tüm yıl boyunca üretimde bulunabilecek nitelik ve niceliğe sahiptir (22).

Deri sanayinin temel girdisi olan ham deri, elde edildiği hayvanların vücut büyüklük ve ağırlıklarına göre, büyükbaş ve küçükbaş olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Ayrıca kürk sanayi deri sanayinin bir kolu olduğundan çeşitli

---

(22) HARMANCIOĞLU, DİKMELİK, s.16.

postlar ve kürkler de bu sanayinin hammaddeleri arasında sayılmaktadır. Görüldüğü gibi deri sanayi, hayvan varlığıyla çok sıkı bir ilişki içindedir. Aşağıdaki tabloda AT üyesi beş ülke (İtalya, F.Almanya, İngiltere, Fransa ve İspanya) ile Türkiye'nin hayvan varlığındaki gelişmeler verilmiştir.

BÖLÜM III - TABLO III ve BÖLÜM III - TABLO IV' den izleneceği gibi ele aldığımız AT üyesi beş ülke ile Türkiye'nin hayvan varlığı, bazı yıllarda azalmalar yaşansa da uzun dönemde artışlar söz konusudur. Günümüz dünyasında hayvancılıkta görülen düzenli gelişmeler ve et tüketimindeki artışlar, hayvan varlığındaki artışların başlıca nedenleri arasında sayılabilir. Yalnız burada AT yönünden önemli farklılıklar bulunduğunu vurgulamalıyız. Örneğin, Türkiye'de oldukça yüksek verim gücüne sahip olan ırklardan sağlanan verim Avrupa ortalamasının yarısından da azdır. Prof.Dr. Nevzat ULUDAĞ (23), bunun başlıca nedenin yeterli kalite ve miktarda yemin temin edilemeyeşinden kaynaklandığını belirtmekte, Avrupa'da verimli toprakların en az % 25-30 nun yem üretimine ayrıldığını bu oranın Türkiyede % 2 dolayında kaldığını vurgulamaktadır. Bunun yanında hayvan yetiştiriciliğinin, pazar için düşük maliyetli, düzenli üretimde bulunan büyük kapasiteli işletme niteliğinden çok uzak bir yapıya sahip olması bir başka temel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine tarım sektörü gelirleri içinde hayvancılığın payı yıllara göre farklı olmakla beraber % 30-35 arasında değişmektedir. Bu oran, hay-

(23) Nevzat ULUDAĞ, "Hayvansal Üretimin AT'a uyumdaki Başlıca Sorunları" Dünya Gazetesi (Özel Bölüm 3.1.1989.)

BÜLÜM III - TABLO III

TOPLAM SIGIR (000 BAŞ)

YILLAR	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
F. Almanya	14763	15007	15050	15069	14992	15098	15552	15688	15627	15305
İtalya	8568	8724	8808	8836	8904	9127	9507	9507	9010	8966
İngiltere	13568	13538	13363	13112	12961	13177	13157	12985	12695	12476
Fransa	23360	23507	23554	23605	23493	23656	23519	23102	22803	22171
İspanya	4500	4706	4615	4679	4531	5069	5070	5050	5004	4954
Türkiye	14540	14941	15567	15894	15981	14484	14099	12410	12715	13150
EUR 12	83870	84388	84565	84123	83571	84860	85788	85137	83683	81929

BÜLÜM III - TABLO IV

TOPLAM KOYUN ve KEÇİ (000 BAŞ)

YILLAR	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
F. Almanya	1171	1172	1181	1215	1144	1208	1218	1300	1341	1386
İtalya	9654	9953	10088	10286	10621	10285	12058	12099	12482	12856
İngiltere	20504	21715	21721	21356	22185	22966	23365	23995	24588	26024
Fransa	12298	12721	12909	13440	14347	13360	11231	11779	11799	11560
İspanya	17821	17577	16819	16647	17057	17904	19500	19000	20104	20102
Türkiye *	60984	62389	64821	67673	68524	67849	65439	53491	54300	54450
EUR 12	82075	84887	84623	85269	87146	89187	92267	92522	95627	97506

Kaynak : EUROSTAT Review (1977-1986) I A, s. 165-166;
D.I.E. İstatistik Yıllığı 1985 s.217; 1987, s.205.

* Türkiye için koyun + kılkeçi + Tiftikkeçi şeklinde toplam alınmıştır.

vancılığın geliştiği Fransa'da % 60, İngiltere'de % 70, F.Almanya'da % 75 civarındadır (24).

Dünya hayvan varlığındaki artışlar ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak dünya ham ve mamul deri üretimi de artmaktadır. FAO verilerine göre (25), 1984 yılı itibariyle dünya hamderi üretimi 7.966.864 tondur. Bu üretim içinde, AET ülkelerinden F.Almanya % 2,7 ; Fransa % 2,3 ; İtalya % 2,0 ; İngiltere % 1,9 luk paya sahiptir. Türkiye, AET ülkesi bu ülkelerin ardında % 1.8'lik payla 5. sırada yer almaktadır. Tüm dünya ham deri üreticilerini incelediğimizde Kuzey Amerika ülkelerininin (Kanada, A.B.D. ve Meksika) en fazla hamderi üreten ülkeler olduğunu görüyoruz. Ancak bu ülkeler, çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.

İnceleme konumuz olan gelişmiş ülkelerde et tüketiminin fazla olması, hamderi üretiminde artışlara yol açmaktadır. Ancak, bu ülkeler ürettikleri derilerin tamamını işleyememektedirler. Buna karşın gelişmekte olan ülkelerde hamderi gereksinimlerinin ancak % 45'i üretilebilmektedir (26). Bu durumda önümüzdeki yıllarda da gelişmiş ülkelere hamderi akışının daha da artarak gerçekleşeceğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Türkiye, deri ve deri ürünleri üretiminde İtalya, F.Almanya, Fransa ve İngiltere'nin ardından beşinci sırada yer

---

(24) CAHİT KAHYA, "Et ve Süt Üretimi ve Dış Ticaretindeki Gelişmeler", İzmir Ticaret Odası Dergisi, Ocak 1986, S.1, s.26.

(25) FAO Production Yearbook, 1984.

(26) HARMANCIOĞLU, DİKMELİK, s.22.

almaktadır. Deri ve deri ürünleri içinde deri giyim eşyanın payı çok yüksektir. Ayakkabı sanayiinde ise AT üyesi ülkelerin sonunda yer almaktadır. İtalya, kendine özgü örgütlenme biçimi ve işletmelerinin küçük ve orta büyüklükte olmasında katkısıyla her iki sanayi dalında dünya çapında lider durumdadır.

Aşağıdaki tabloda 1981 yılı itibariyle AT üyesi ülkelerin ve Türkiye'nin deri ve deri mamulleri ayakkabı üretim değerleri yer almaktadır. Lüksemburg ile topluluğun son iki üyesi Portekiz ve İspanya'ya ait veriler elde edilememiştir. Ancak sektörün İspanya ve Portekiz'de önemli bir potansiyele sahip olduğu, Lüksemburg'da daha az önemli yere sahip olduğu ülke bazında yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır.

BÖLÜM III - TABLO V

1981 YILI ÜRETİM DEĞERİ (Milyon ECU)

<u>ÜLKELER</u>	<u>DERİ VE DERİ MAMULLERİ</u>	<u>AYAKKABI</u>
İtalya	1630	2551
F.Almanya	1100	1554
Fransa	1066	2219
İngiltere	698	1370
Hollanda	97	735
Belçika	64	54
Lüksemburg	--	--
İrlanda	48	67
Danimarka	40	90
Yunanistan	60	98
Türkiye *	124.6	30.7

Kaynak : Eurostat Industry Statistical Yearbook,
1985, Theme 4, Series A, s.40.

* : 1981 yılı 1 ECU = 124.70 T.L 'dir.

Yine F.A.O nun 1986 yılına ilişkin verilerinde (27) dünya yüzlük sığır derisi (28) üretimi 8 milyar 500 milyon ayakkare olarak belirtilmiştir. 107 ülke içinde 50 milyon ayakkarelik yüzlük sığır derisi üretimiyle Türkiye, 32. sırada yer almıştır. 95 ülkeye ait 3 milyar 300 milyon ayakkarelik üretimde ise 116 milyon ayakkarelik üretimiyle 8. sırada yer almaktadır.

AT ülkeleri dışında dünya pazarlarında bu sanayi dalında başlıca rakiplerimiz, G.Kore, Taiwan, Brezilya, Hindistan, Pakistan ve Yugoslavya'dır. Ancak çalışmamızın kapsamı açısından söz konusu ülkeler incelenmeyecektir.

Üretim teknolojisi açısından deri sektörünü incelediğimizde emek yoğun bir sanayi dalıyla karşılaşmaktayız. AT ülkelerine göre bu karakter Türkiye'de daha belirgindir. Özellikle ayakkabı ve saraciyeye eşyası üretimi tamamen el emegine dayalı bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Aynı şekilde kürk konfeksiyon için de bu geçerlidir. Türkiye, bu sektörde orta veya düşük seviyede teknoloji kullanırken AT ülkelerinde ileri düzeyde teknoloji kullanılmaktadır.

Üretim potansiyeli açısından bir diğer önemli unsur işgücü verimliliğidir.

BÖLÜM III TABLO VI 'da görüleceği gibi bazı AT ülkelerine ve Türkiye'ye ilişkin olarak işçi başına üretim değeri açısından verimlilikleri verilmiştir.

(27) F.A.O. Production Yearbook, 1986.

(28) Yüzlük deri : Alanı dikkate alınarak, satılan genellikle kromla tabaklanmış ayakkabı, yüzük, mobilyalık, giysilik deri çeşitleri için kullanılan bir kavramdır.

BÖLÜM III - TABLO VI

IŞGUCU VERİMLİLİĞİ

(İşçi başına üretim değeri, Bin ECU- 1981 YILI)

<u>Ülkeler</u>	<u>Deri ve deri ürünleri</u>	<u>Ayakkabı sanayi</u>
Türkiye	18,9	5,1
Almanya	39,9	31,6
İtalya	60,4	33,5
Hollanda	48,5	37,5
Belçika	43,5	26,1
İngiltere	38,3	24,8
İrlanda	40,0	19,8
Yunanistan	39,3	17,2

Kaynak : Eurostat Industry Statistical Yearbook, 1985 Theme 4 Series A'da yer alan verilerden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Görüldüğü üzere Türkiye, işgücü verimliliği bakımından gerek deri ve deri ürünleri sanayinde, gerekse ayakkabı sanayinde tabloda yer alan diğer ülkelerin çok gerisinde kalmıştır. Bu durum Türkiyenin üretim teknolojisi açısından AT ülkelerine göre gerilerde olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca, Türkiye'de bu sektörde yer alan üretim birimlerinin küçük ve dağınık olması da verimliliğin düşük olmasına yol açmaktadır.

Üretim açısından bir diğer önemli gösterge kullanılan çeşitli girdilerin toplam maliyet içindeki paydır.

Türkiye'de deri sektöründe girdilerin toplam maliyet içindeki payları incelendiğinde hammadde ve yardımcı madde payının diğerlerine göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Aşğıdaki tabloda 1986 yılı itibarıyla sektörde girdilerin toplam maliyet içindeki payları gösterilmektedir.

BÖLÜM III - TABLO VII

SEKTÖRDE GİRDİLERİN TOPLAM MALİYET İCİNDEKİ PAYLARI

(%) (1986 YILI)

Alt Sektörler	Hammadde	Yardımcı Madde	İşçilik	Amortisman	Diğer Girdiler
Deri İşleme	65.0	15.0	10.0	5.0	5.0
Deri G.Eşyası	65.0	15.0	15.0	2.5	2.5
Kürk konfek.	79.7	4.1	7.1	8.1	1.0
Deri Eşya (saraciyeye)	60.0	15.0	15.0	5.0	5.0
Ayakkabı	45.0	10.0	20.0	5.0	20.0

Kaynak : ÖİK Raporu, s.403.

Hammadde ve yardımcı maddenin payının yüksek olmasının en önemli nedenlerinden bir tanesi deri ve deri mamülleriyle, ayakkabı sanayinin yan sanayilerinin yeterli ölçüde gelişememesidir. Yine ülkemizde bu sanayi için elverişli küçükbaş hayvan potansiyeli kesim yerlerinin dağılımı, kesim-yüzüm hataları, deri fabrikasyonundan kaynaklanan hatalar, canlı hayvan ihracatı, erken kesim gibi nedenlerle yeterince değerlendirilememektedir. Yine bu sektörde makinalaşma düzeyinin düşük olması maliyetleri arttırıcı bir faktördür. Kimya sanayiiyle çok sıkı ilişki içinde bulunan deri sektörü, zaman zaman bu sektörde yaşanan dar boğazlardan da olumsuz yönde etkilenmektedir. Önemli bir bölümü yurt dışından ithal edilen hammadde ve yardımcı maddelerin yurt içinde de üretimine önem verilmelidir. Deri sektörünün ihtiyacı olan hammadde ve yar-

dımcı madde ithalatının sektör sanayicileri tarafından gerçekleştirilmesi, böylece aracılar nedeniyle maliyetlerin gerisinde fazla artmasının önüne geçilebileceği vurgulanmaktadır (29).

Sektörde girdilerin toplam maliyet içindeki paylarını ayrıntılı bir şekilde gösteren bir tablo AT ülkeleri için elde edilememiştir. Ancak bu ülkelerin deri sektörlerinde işçiliğin toplam maliyet içindeki payı 1981 yılı itibarıyla aşağıda yer almaktadır.

BÖLÜM III - TABLO VIII

AT ÜLKELERİNDE TOPLAM MALİYET İÇİNDEKİ İŞÇİLİK PAYI

(%) (1981 Yılı)

Ülkeler	Deri ve Deri Ürünleri	Ayakkabı Sanayi
Almanya	29,8	37,6
Fransa	31,2	36,1
İtalya	17,1	26,0
Hollanda	28,9	32,0
Belçika	31,3	42,6
İngiltere	24,5	38,7
İrlanda	25,0	37,3
Yunanistan	15,0	29,6

Kaynak : Eurostat Industry Statistical Yearbook, 1985
Theme 4 Series A'da Yer Alan Verilerden Yararlanılarak Hesaplanmıştır. DİK Raporu, s. 404.

Ele alınan yılların farklı olması (1986 ve 1981) ve ikinci tabloda sadece işçiliğin ele alınması nedeniyle iki tabloyu kullanarak tam bir karşılaştırma yapma olanakımız yoktur. Ancak toplam maliyet içinde işçiliğin payının çok

(29) KARTAY, s.12.

fazla değişiklik göstermeyeceği varsayılarak, bu yönde bir karşılaştırılmaya gidilmiştir. Hemen hemen tüm AT ülkelerinde işçiliğın toplam maliyet içindeki payı Türkiye'ye göre oldukça yüksektir. Bu Türkiye açısından bir avantaj olarak gösterilmektedir. Kanımızca bunun avantaj olarak değerlendirilmesi ancak kaliteli hammadde kullanarak, kaliteli ürünler üretilmesiyle mümkün olacaktır.

Üretim açısından üzerinde durulması gerekli önemli unsurlardan birisi de sektörün istihdam yaratma kapasitesidir. Çünkü gelişmiş ve gelişmekte olan hemen hemen tüm ülkelerde istihdam sorunu vardır. Deri sanayinin emek yoğun bir sanayi olması, istihdamı olumlu yönde etkilemektedir. Her ne kadar makinalaşma sağlansa da belli alt sektörlerde örneğın, kürk konfeksiyon, deri giyim gibi sanayilerde özellikleri gereği elemegi ikame edilememektedir.

1986 yılı itibarıyla Sümerbank'ın Beykoz, Van, Sarıkamış ve Tercan'daki fabrikalarında toplam 2850 kişi çalışmaktadır. Özel sektöre ait işletmelerde çalışanların toplam sayısı yaklaşık 76.000 civarındadır (30). Bu toplam içinde vasıfsız işçilerin payı oldukça yüksektir. Mühendis ve kalifiye eleman sayısı ise her geçen yıl artan bir eğilim göstermektedir. Verileri elde edilmiş bazı AT ülkelerinde ise Türkiye'nin aksine bu sektörde çalışanların sayısında gerilemeler gözlenmektedir. Bu durum ise, gelişmiş ülkelerin deri ve deri malleri üretimini geliştirmekte olan ülkelere kaydırmakta olduk-

---

(30) Ü.f.K. Raporu, s. 406.

larına ilişkin savımızı desteklemektedir. Aşağıdaki tabloda da izleneceği üzere örneğin F.Almanya'da 1982 yılında bu sektörde 30.600 kişi istihdam edilirken, 1984 yılında bu sayı 26.500'e düşmüştür. Ayakkabı sanayinde ise aynı tarihlerde 49.600 kişiden 46.600 kişiye düşüş kaydedilmiştir.

BÖLÜM III - TABLO IX
ALTI AT ÜLKESİNDE İSTİHDAM
(000 Kişi)

Ülkeler	Deri ve Deri Ürünleri			Ayakkabı Sanayi		
	1982	1983	1984	1982	1983	1984
Batı Almanya	30,6	28,0	26,5	49,6	47,1	46,6
Hollanda	2,2	2,2	2,2	4,4	4,1	3,6
Fransa	36,1	34,1	32,0	65,6	64,8	62,2
	1981	1982	1983	1981	1982	1983
İngiltere	29,4	26,4	25,4	57,9	51,8	50,1
	1980	1981	1982	1980	1981	1982
İtalya	28,0	27,0	24,0	83,0	77,0	72,0
İspanya	24,0	22,0	19,0	62,0	53,0	45,0

Kaynak : OECD. Industrial Statistics
Eurostat Industry Statistical Yearbook

Görüldüğü gibi ele alınan ülkelerin kapasitelerinde bir gerileme söz konusudur.

Buraya kadar Türkiye ve AT üyesi ülkelerin deri ve deri mamulleri ve ayakkabı üretimlerini değişik açılardan (kapasite kullanımı, üretim tekniği, istihdam v.b) ele almaya ça-

lıştık. Türkiye ilk bakışta AT ülkeleri ile karşılaştırıldığında ham deri potansiyeli açısından oldukça avantajlı görülmektedir. Türkiye'nin batı Avrupa ülkeleri arasında hamderi deposu olarak lanse edilmesinin başlıca nedeni bu ülkeler arasında küçükbaşda en fazla hayvan varlığına sahip olmasıdır. Ancak bu görüş ihtiyatla değerlendirilmelidir. Çünkü daha önce de vurguladığımız gibi Türkiye'de tarımsal gelirlerin arasında hayvancılık sektörünün payının % 40'in altında olduğu görülmektedir. Bu oran gelişmiş ülkelerde % 60'ı aşmaktadır (31). Dolayısıyla salt hayvan sayısının fazlalığı bir anlam taşımamaktadır. Çünkü sözü edilen bu hayvanların önemli bir bölümü, yetersiz bakımla ve ilkel koşullarda yetiştirilmeleri nedeniyle vücut yapıları küçülmüş yerli ırklardan oluşmaktadır. Son yıllarda hayvan ıslah çalışmalarının et, süt ve yapağı yönünden yüksek verimli hayvanlar üzerinde ayrı ayrı uygulanması olumlu sonuçlarını vermeye başlamıştır. Çünkü artık yetiştiricilik belli bir amaca yönelik yapıldığından bu hayvanlardan elde edilecek ham derinin alanı genişlemiş ve büyümüştür. Bu arada kalitede de olumlu gelişmeler sağlanmıştır (32). Günümüz Türkiyesinde küçükbaş hayvanda koyun ve keçi varlığımız mevcut ırklar olarak iyi özelliklere sahiptir. Karaman, dağlıç, kıvırcık korunması gerekli ırklardır. Özellikle deri giyim eşyasına yapıları uygun düşmektedir.

---

(31) KAHYA, s.26.

(32) Birol Ali YESİLADA, Mahir FUSUNOĞLU, Türkiye'nin AET'ye Üyelikinin Dış Ticaretimize Etkileri, Türkiye Dış Ticaret Derneği Yay., No : 12.

AT ülkeleri ile karşılaştırıldığında üretim açısından Türkiye'nin avantajları büyüktür. Yanlış ve eksik beslenmeden, kesim ve yüzme hatalarından, erken kesimlerden ve canlı hayvan ihracatından ötürü önemli üretim kayıplarına yol açılmaktadır. Ancak bu sorunların çözümü çok güç değildir. Basit ve sonuç verecek kesin tedbirler alındığında Türkiye'de hamderi üretimi çok daha büyük miktarlara ulaşabilecektir.

Tüketim açısından olaya bakıldığında İtalya gibi lider durumda bulunan bir veya iki üye ülkenin dışındaki, ülkelerde ithalatın çok önemli bir yere sahip olduğu ülke bazında yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Örneğin, F. Almanya parça başına sipariş vererek, ithal ürünleriyle iç talebi karşılamaktadır. Bu yol üye ülkelerin önemli bir bölümünün tercih ettiği yoldur. Bu sektörün ithalatında sanayileşmekte olan ülkelerle, Doğu Avrupa ülkeleri kıyasıya bir pazar kapma yarışına girmişlerdir. Türkiye, geliştirmekte olan ülkeler arasında bu pazardaki payını arttırmaya çalışmaktadır. Özellikle deri giyim sanayinde iç talebin önemli bir bölümünü kendi iç üretimiyle karşılıyor olması bir çok üye ülke karşısında kendisine avantaj sağlamaktadır. Türkiye'nin deri ve deri malleri içinde deri giyim eşyasının payı oldukça yüksektir. Ancak ayakkabı sanayinde arzulanan gelişme daha önce de vurguladığımız gibi sağlanamamıştır.

Ancak sanayi bazında yapılan araştırmalarda, Türk ayakkabı sanayinin hammadde açısından deri sayılı ayakkabılarda rekabet şansının olduğu belirtilmektedir. Burada şu hususun

vurgulanması gerekmektedir. Deri sayalı ayakkabılarda varolduğu belirtilen şansımızın sürdürülebilmesi ve daha da arttırılabilmesi için yüksek kalite ve standardizasyona daha çok önem verilmelidir. Özellikle AET ülkelerinde yaşam standartlarının yüksek olduğu ve bunun ortalama gelir düzeyinin yüksekliğinden kaynaklandığı dikkate alınırsa kalite ve standardizasyonun nedenli önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bir diğer deyişle talep artışının sağlanabilmesi için yalnızca düşük fiyatlı ürünlerle AET piyasasına girmek ve bu piyasada istikrarlı bir paya sahip olmak mümkün olmayabilir. Ayrıca Türkiye belli kalite ve standarddaki ürünlerle AET piyasasına girip tutunabildiği ölçüde kaliteli ürünlerini daha yüksek fiyatlarla değerlendirebileceği için sonuçta daha avantajlı duruma geçecektir.

Türkiye'nin toplam deri ve deri mamulleri sanayi ihracatı içinde deri giyim eşyaları oldukça yüksek bir paya sahip bulunmaktadır. Bunun dışında kalan saraciye, ayakkabı gibi alt sektörlerde bazı tedbirlerle ihracat miktarı arttırılabilir. Ancak bunlar için de saraciyede mal çeşidinin çok fazla ve kullanım alanlarının çok değişik olması kontitatif bir çalışma ile gerçek ihrac potansiyelimizin belirlenmesini çok güçleştirmektedir. Deri arzının yüzde altmışsekiz gibi çok önemli bir kısmı daha önce de değinildiği gibi ayakkabı sanayinde tüketilmektedir. Ayrıca saraciye ürünleri ile kıyaslandığında ayakkabı herkes tarafından kullanılan bir zorunlu tüketim malıdır. Bunun yanında Türkiye son yıllarda

ayakkabı konusunda büyük yatırım hamleleri gerçekleştirmektedir. Örnek olarak Menemen ve Tuzla tesisleri gösterilebilir. İşte bu üç önemli faktörü dikkate alarak ayakkabı sanayi ile ilgili olarak analitik bir çalışmaya gidilecektir.

Deri Ayakkabı Talebi

1) Talebi belirleyen değişkenlerin tanıtılması

Deri ayakkabı talebi ile teorik olarak nedensellik ilişkisine sahip olan tüm değişkenler, deri ayakkabı talebinin belirleyicisi olan değişkenlerdir. Bu değişkenlerin bazıları sayısal olarak ifade olunabilir, bazıları sözel olarak ifade edilebilir. Talep çözümlerinde sadece sayısal olarak ifade edilebilen değişkenlere yer vermek mümkün olmaktadır. Deri ayakkabı talebini belirleyen ve sayısal olarak ifade olunan bazı önemli değişkenler kişi başına G.S.M.H, Nüfus, fiyat, şeklinde sıralayabiliriz.

Kişi başına G.S.M.H ve nüfus değişkenleri ile deri ayakkabı talebi arasında teorik olarak doğru yönlü deri ayakkabı fiyat değişkeni ile ters yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Ancak deri ayakkabı fiyat değişkeniyle ilgili sağlıklı veri elde edilememesi bu değişkeni modele almamıza yol açmıştır.

(x)

2) Deri Ayakkabı Talep Fonksiyonunun Belirlenmesi

Deri ayakkabı talebini (Y) belirlemek amacıyla kullanılacak aşağıdaki regresyon modelinde sabit fiyatlarla kişi başına gayrisafi milli hasıla ve nüfus değişkenlerine yer

verilmiştir.

$$Y = -22.48 + 0.0071 x_1 + 0.000283 x_2$$

(0.00167)   (0.00015)

(x) Verilerin kg. ve ton cinsinden hesap edilmesi bu değişkenin modele alınmasını engellemiştir. Modelde x_1 Kişi başına G.S.M.H (sabit fiyatlarla), x_2 Yıl ortası nüfus değişkenini ifade etmektedir.

3) Modelin İrdelenmesi

Talep fonksiyonunda yer alan x_1 ve x_2 değişkenlerinin deri ayakkabı talebini önemli ölçüde açıklayıp açıklamadığını saptamak amacıyla bu değişkenlerin b_1 ve b_2 katsayılarının anlamlılık testini yapmak gerekir. b_1 ve b_2 regrasyon katsayılarının istatistiki yönden anlamlı olup, olmadığını belirlemek amacıyla t testi uygulanmıştır. Gerekli veriler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

BÖLÜM III - TABLO X

Deri Ayakkabı Talebi Modelinde Regrasyon Katsayılarının t Testi için Kullanılan Veriler

Regrasyon Katsayısı	Regrasyon Katsayısı Değeri	Regrasyon Katsayısı Standart Hatası	Regrasyon Katsayısı (t değeri)
b1	0.0071	0.00167	4.26
b2	0.000283	0.00015	1.89

Katsayıların test edilmesinde tek taraflı test uygulanmıştır. Modelin teşkilinde kullanılan gözlem sayısı $n < 30$ olduğundan, t tablosundan yararlanılmıştır. % 99 olasılık düzeyinde ve $\nu = 12 - 3 = 9$ serbestlik derecesinde t tablo değeri $t_{0,01; 9} = 2.821$ olup, b1 katsayısı için bulunan $t = 4.26$ değerinden küçüktür. Diğer taraftan % 95 olasılık düzeyinde ve yine $\nu = 12 - 3 = 9$ serbestlik derecesinde t tablo değeri $t_{0,05, 9} = 1.833$ olup, b2 katsayısı için hesaplanan $t = 1.89$ değerinden küçüktür. Bu sonuçlara göre x1 ve x2 değişkenleri, sırasıyla % 99 ve % 95 olasılık düzeyinde deri ayakkabı talebinin önemli bir kısmını açıklamaktadır.

Belirlilik endeksi $R^2_{Y, x_1 \times 2} = 0.939$ olarak hesaplanmış, serbestlik derecesine göre düzeltilerek $R^2_{Y, x_1 \times 2} = 0.926$ olarak bulunmuştur. Belirlilik endeksinin anlamlı olup olmadığını kontrol etmek amacıyla F testi uygulanmıştır. % 95 ve % 99 olasılık düzeylerinde F testinin sonuçları sırasıyla

$$F_{hes} = 69.38 > F_{0.95} = 4.26$$

$$F_{hes} = 69.38 > F_{0.99} = 8.20$$

olarak bulunmuştur. Hesaplanan F değerlerinin F tablo değerlerinden büyük olması, belirlilik endeksinin anlamlı ve sabit fiyatlarla kişi başına G.S.M.H ve Nüfus değişkenlerinin deri ayakkabı talebinin % 92.6 sını açıkladığını ifade etmektedir. Deri ayakkabı talebindeki değişmelerin % 7,4'ü modelde yer almayan öteki değişmelerden ileri gelmektedir ki bunlar birim fiyat, moda, zevk ve tercihlerdeki değişmeler şeklinde sıralanabilir.

Modelin Deri Ayakkabı Talebinin Kestiriminde Kullanımı

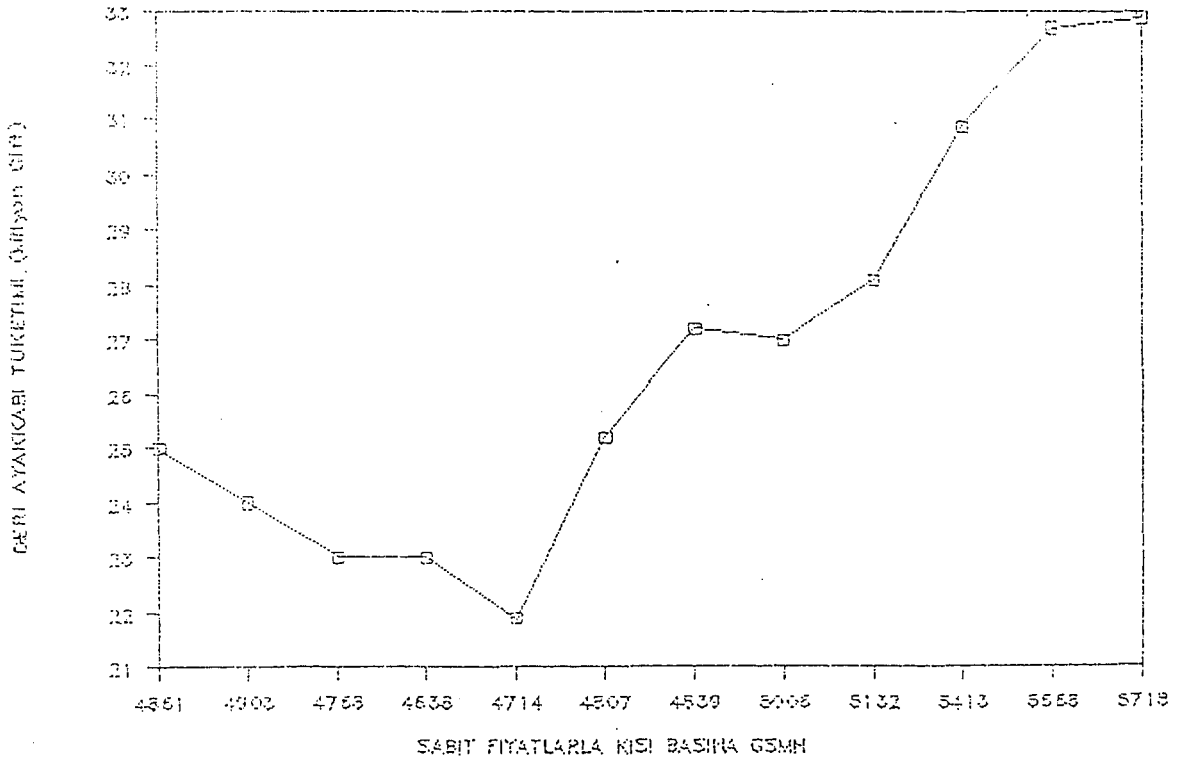
Bu modelin kestirim amacıyla kullanılabilmesi için x1 ve x2 değişkenlerinin gelecekte alabileceği değerler hakkında bilgi sahibi olmamız gerekir. x1 ve x2 değişkenlerine ilişkin zaman serileri 1977-1988 dönemine ilişkin yıllık verilerden oluşmaktadır. x1 Kişi başına Milli gelir değişkeniniz 1988 yılını izleyen dört yıllık gelecek dönemde alacağı değerler extrapolasyon yapılarak, x2 nüfus değişkeninin belirtilen gelecek dönemlerde alacağı değerler ise % 023 oranında arttırılarak hesaplanmıştır. Hesaplanan extrapolasyon değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

BÖLÜM III - TABLO XI

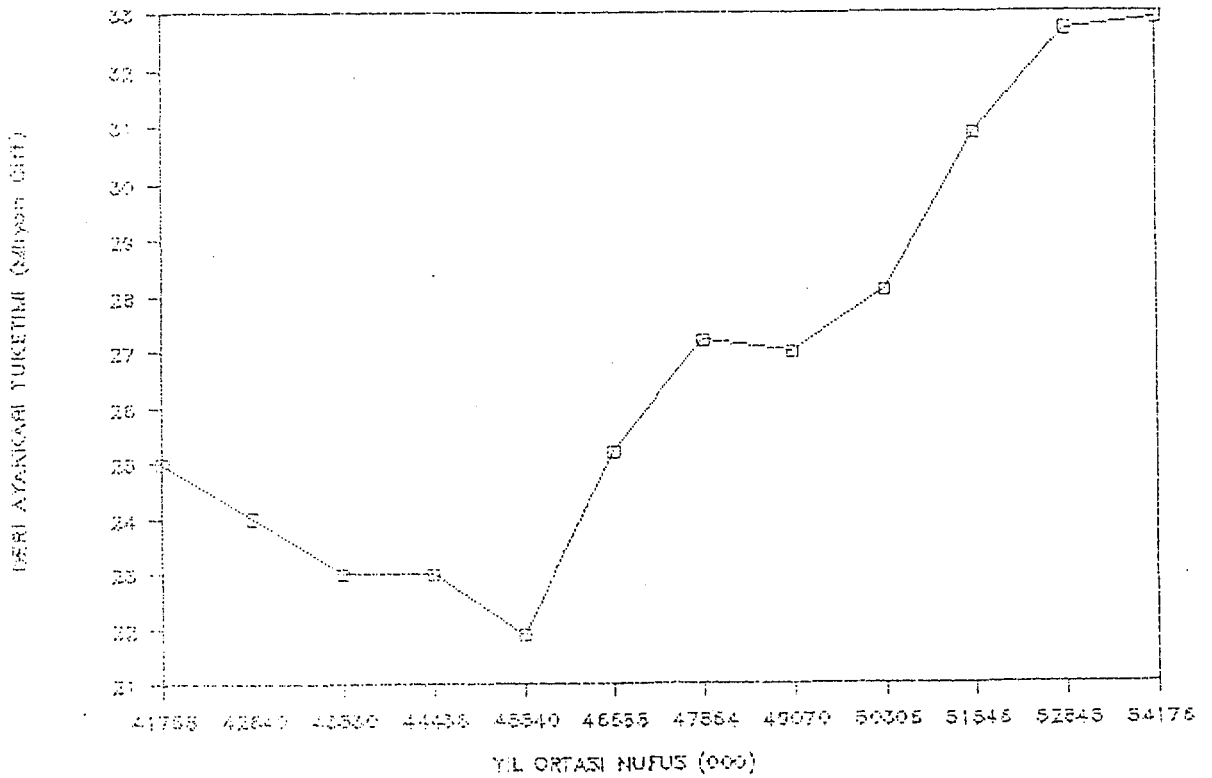
x1 ve x2 değişkenlerinin 1989-92 dönemi için hesaplanan extrapolasyon değerleri

	x1	x2	Kestirim değeri
1989	6123	55422	36,67
1990	6455	56697	39,40
1991	6822	58001	42,37
1992	7224	59335	45,60

BOLUM III -GRAFİK 1

BOLUM III -GRAFİK 2

DERİ AYAKKABI ÜRETİMİ

1. Deri Ayakkabı Üretimini Belirleyen Değişkenlerin
Tanıtılması

Deri ayakkabı üretimini etkileyen en önemli değişkenin kişi başına gayrisafi milli hasıla olduğu saptanmıştır. Bunun dışında nüfus miktarının da etkili olabileceği göz önünde bulundurulurken bir diğer açıklayıcı değişken olarak ele alınmıştır. Böylece sabit fiyatlarla kişi başına gayrisafi milli hasıla (x1), nüfus (x2) değişkenleri kullanılarak çoklu doğrusal regresyon modeli incelenmiştir.

$$*Y = -22.7 + 0.00898 x_1 + 0.000099 x_2$$

(0.002616)   (0.0002341)

2. Belirlenen Regresyon Modelinin Uygunluğunun Test
Edilmesi

Açıklayıcı değişkenlerin deri ayakkabı üretimini anlamlı olarak açıklayıp açıklamadığını kontrol etmek amacıyla t testi uygulanmıştır. t Testine ilişkin değerler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

BÖLÜM III - TABLO XII

Deri Ayakkabı Üretimi Modelinde Regresyon Katsayılarının
t Testi için Kullanılan Veriler

Regrasyon Katsayısı	Regrasyon Katsayısı Değeri	Regrasyon Katsayısı Standart Hatası	Regrasyon Katsayısı (t değeri)
b1	0.00898	0.002616	3.43
b2	0.000099	0.0002341	0.42

$\alpha=0.01$ anlam düzeyinde ve $J=12-3=9$ serbestlik derecesinde t

$$\alpha, J=t0.01, 9 = 2.821 < t=3.43$$

ayrıca t $\alpha, J=t0.05, 9=1.833 > t=0.42$ degerleri % 99-% 95 olasılık düzeyinde t nin tablo degerleri $t_c=2.821$ $t_c=1.833$ dir.

b_1 katsayısının t degeri, tablo degerinden büyük oldugundan anlamlıdır. Ancak b_2 katsayısının t degeri tablo degerinden küçüktür. O halde, x_1 değişkeni deri ayakkabı üretimindeki değişmeleri açıklamakta ancak x_2 değişkeni deri ayakkabı üretimindeki değişmeleri açıklayamamaktadır. Bu durumda deri ayakkabı üretimiyile sabit fiyatlarla kişi başına gayrisafi milli hasıla arasında basit doğrusal regrasyon analizine gidilmiştir. $Y^* = -26.3052905 + 0.010669751 x_1$ regrasyon denklemi elde edilmiştir.

3. Modelin İrdelenmesi

Bu amaçla aşağıdaki Tablo hazırlanmıştır.

BÖLÜM III - TABLO XIII

Deri Ayakkabı Üretimi Modelinde Regrasyon katsayısının t Testi İçin Kullanılan Veriler

Regrasyon katsayısı	Regrasyon katsayısı Degeri	Reg. katsayısı Standart Hatası	Regrasyon katsayısı (t deger)
b_1	0.010669751	0.00159096	6.706

Tablo T deger : $2.262 < 6.706$ x_1 açıklayıcı değişkeni

Modelin Deri Ayakkabı Üretiminde Kullanımı

Bu modelin kestirim amacıyla kullanımı için x_1 değişkeninin gelecekte alabileceği değerler hakkında bilgi sahibi olmamız gerekir. x_2 değişkeni yukarıda belirttiğimiz nedenlerle model dışında bırakılmıştır. 1977-1988 dönemine ait kişi başına gayrisafi milli hasıla değerleri verilmiştir. 1988 yılını izleyen dört yıllık gelecek dönemde alacağı değerler extrapolasyon yapılarak daha önceki modelde hesaplanmıştır. Üretimle ilgili extrapolasyon değerleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

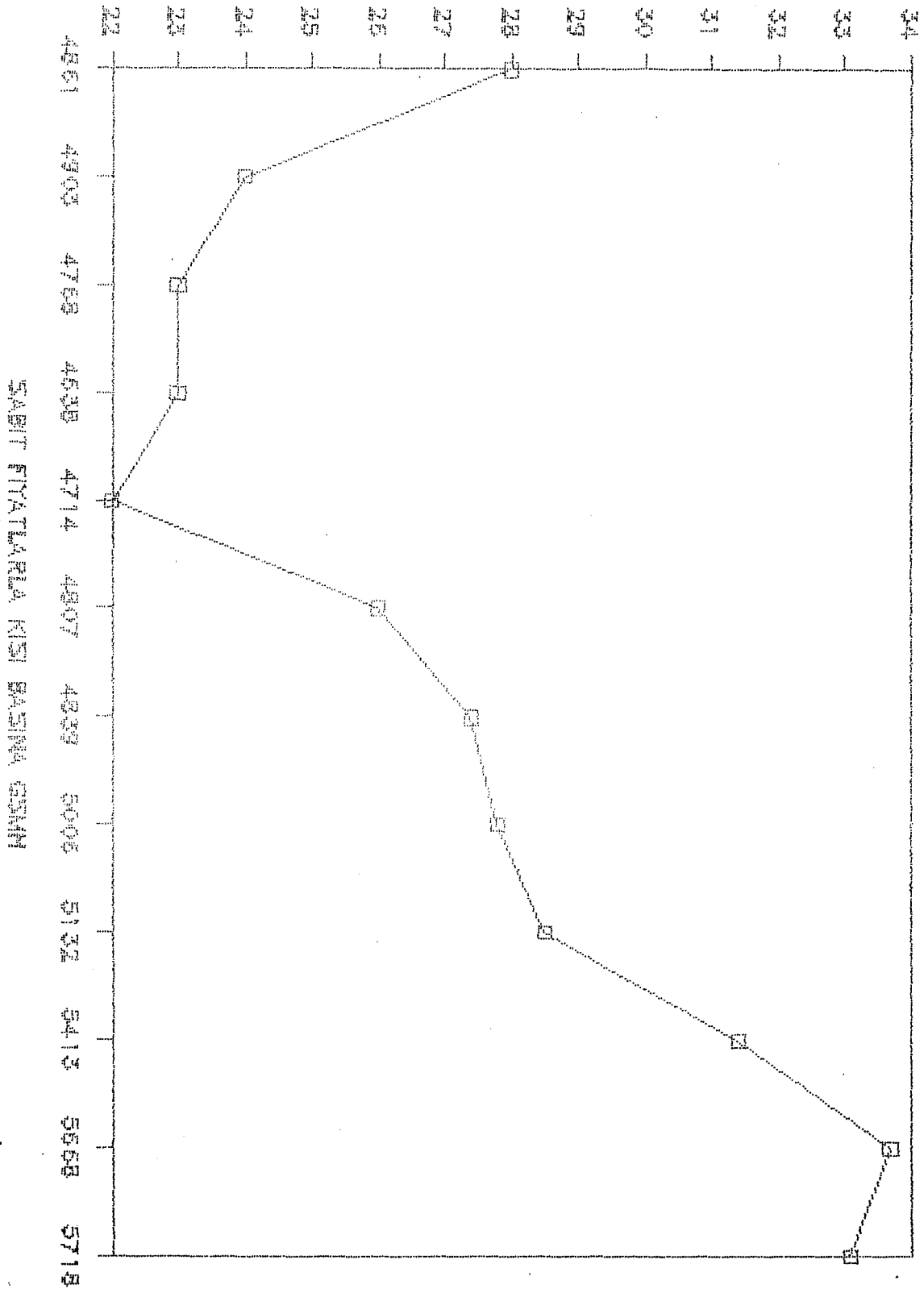
BÖLÜM III - TABLO XIV

x_1 değişkeninin 1989-1992 dönemi için hesaplanan
extrapolasyon değerleri

x_1	Kestirim Değeri
1989 6123	39.02
1990 6455	42.56
91 6822	46.48
92 7224	50.77

BOLUM III -GRAFIK 3

DERI AYAKKABI URETIMI (Milyon Cift)

2. Dış Ticaret Açısından

AT üyesi ülkelerle Türkiye'de deri ve deri mamulleri sanayinin dış ticaret açısından bir değerlendirmesini yapmadan önce AT ile olan dış ticaret ilişkilerimize değinilecektir. Bilindiği üzere 1964 yılında başlayan Topluluk ile ilişkilerimiz zaman zaman kesintiye uğrasa da daima önemini korumuştur. Aşağıdaki Tabloda Türkiye'nin AT ile olan dış ticaretindeki gelişmeler yer almaktadır.

BÖLÜM III - TABLO XV

AT İLE TÜRKİYE ARASINDAKİ DİŞ TİCARET (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Hacmi	Toplam İhracat İçindeki Payı %	Toplam İhracat İçindeki Payı %
1977	863,0	2.469,8	-1.606,8	3.332,8	49,2	42,6
1978	1.090,1	1.872,4	-782,3	2.962,5	47,6	40,7
1979	1.097,5	1.823,0	-774,9	2.920,5	48,5	36,1
1980	1.242,1	2.267,8	-1.025,7	3.509,9	47,6	28,7
1981	1.502,9	2.519,5	-1.016,6	4.022,4	48,5	28,2
1982	1.755,4	2.466,2	-710,8	4.221,6	42,7	28,2
1983	2.010,2	2.595,9	-585,7	4.606,1	32,0	28,1
1984	2.731,9	2.976,7	-244,8	5.708,6	38,3	27,6
1985	3.133,5	3.546,7	-413,2	6.680,2	39,4	31,3
1986	3.263,1	4.584,9	-1.321,8	7.848,0	43,7	41,2
1987	4.867,7	5.665,8	-798,1	10.533,5	47,8	40,0
1988	5.098,3	5.894,9	-796,6	10.993,2	43,7	41,0

Tablodan da izleneceği gibi 1970'li yılların ikinci yarısındaki duraksamadan sonra 1980 yılından itibaren Türkiye ile Topluluk arasındaki dış ticaret artarak devam etmiştir. Toplulukla Türkiye arasındaki dış ticaret hacmi 1988 yılı itibarıyla 11 milyar dolara yaklaşmıştır. 1980-1985 yılları arasında Avrupa Toplulugundan yapılan ithalat, toplam ithalatın üçte birinden daha az iken, 1986-1988 yılları arasındaki üç yılda % 40'lara yükselmiştir. 1983 yılında gözlenen düşüş, hem toplam ihracatımızdaki düşüşten hem de diğer OECD ülkelerine yönelik ihracatın artmasından kaynaklanmıştır (33). Diğer yıllarda ise bu oran % 38-48 arasında değişme göstermiştir. Dış ticaret içinde deri ve deri mamulleri sanayilerininin payını Topluluk ve Türkiye açısından değerlendirip karşılaştırmak için aşağıdaki tablolar hazırlanmıştır. Ancak AET'nin birlik dışı toplam içinde deri ve deri mamulleri ithalatı ve birlik dışı toplam ihracatı içinde deri ve deri mamulleri ih-

BÖLÜM III - TABLO XVI

Y I L L A R	1983	1984	1985
Birlik Dışı Toplam İtha.	329 530	382 101	399 768
Deri ve Deri mamulleri Birlik-dışı İthalatı	1314	1751	2006
Birlik dışı Toplam İhra.	303 027	351 259	380 766
Deri ve deri Mamulleri Birlik-dışı İhracatı	1179	1582	1835

Kaynak : Eurostat, External Trade Statistical Yearbook, 1985, 1986, Theme 6, Series A, s.10-13.

(33) İktisadi Rapor, 1989, TOBB Yayını, Ankara, 1989.

racatıyla ilgili olarak yalnızca 1983-1984-1985 yıllarına ait veriler sağlıklı olarak elde edilebilmiştir. Türkiye içinse 1978-1988 yılları arasındaki dönem için gerekli bilgiler elde edilebilmiştir. Bu nedenle arzu edilen karşılaştırma yapılamamaktadır. Ancak gene de tabloların incelenmesinden bir fikir elde edilebilir.

BÖLÜM III - TABLO XVI'dan da izlenebileceği gibi AT'in toplam birlik dışı ihracat ve ithalatı içinde deri ve deri mamullerinin payı oran olarak pek fazla değildir. Türkiye açısından olaya baktığımızda durum çok daha farklıdır. Aşağıdaki tablo bunu göstermektedir.

BÖLÜM III - TABLO XVII

TÜRKİYE'NİN TOPLAM DERİ-KÖSELE, POST-KURK MAMULLERİ İHRACAT VE İTHALATI (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat
1978	44.1	4.0
1979	43.7	1.9
1980	49.7	5.3
1981	82.2	6.1
1982	111.5	6.2
1983	192.9	15.2
1984	402.0	32.9
1985	486.2	47.9
1986	345.2	95.7
1987	721.9	181.2
1988	600.0	115.6

Kaynak : HDTM - EBİM Kayıtları

Tabloyu izlediğimizde sektörde ithalat ve ihracat arasındaki dengenin Türkiye lehine olduğunu görüyoruz. Ayrıca her zaman için deri ve deri mamulleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı sektör ithalatının toplam ithalat içinde-

ki 1988 yılında görülen belirgin düşüşün nedeni olarak, 1987 yılındaki 4,5 aylık grev nedeniyle siparişlerin iptal edilmesini, Tuzla-Aydınlı'daki tesislerin alt ve üst yapısına, sanayicinin önemli ölçüde mevcut kaynaklarından katılımını gösterebiliriz. Bu nedenlere bağlı olarak kapasite kullanım oranları da önemli ölçüde düşmüştür. % 20'lik bir kapasiteyle çalışılması ihracatta arzulan gelişmeyi engellemiştir. 1989 yılının ilk yarısına yaklaşıldığı şu günlerde de sektörde büyük sıkıntılar yaşanmaktadır. Bir yandan tamamlanamayan yeni tesisler diğer yandan yıkımına başlanan fabrikalar sektörü darboğaza itmektedir (34). Sektörün geleceği açısından bu darboğazın kısa sürede aşılması temenni edilmektedir. Aksi takdirde dünya pazarlarında elde edilebilecek şans ve payımız istenilen noktaya hiçbir şekilde ulaşamayacaktır. Bu sonuç ise sadece bu sektörde değil tüm ekonomi için önemli kayıplara neden olacaktır. Oysa ihracat hamleleri içerisinde deri ve deri mamulleri sektörünün önümüzdeki yıllarda çok önemli bir paya sahip olma şansı vardır.

BÖLÜM III - TABLO XVII 'de 1978-1987 yılları arasında Türkiye'nin toplam deri ve deri mamulleri ihracat ve ithalatı içinde AT'in payı verilmiştir.

---

(34) Turgut KOŞAR, "Deri Liderliğe Oynuyor", Milliyet Aktüalite, S.37 (22 Mayıs 1988), s.4-7; Turgut KOŞAR, "Deride İhracat, 1988 Hedefinin Altında Kaldı", Dünya Gazetesi, 3 Ekim 1988, S.3; "Deri Sanayi S.O.S. Veriyor", Dünya Gazetesi, 30 Mayıs 1989, s.1.

BÖLÜM III - TABLO XVIII
TÜRKİYE'NİN TOPLAM DERİ İHRACAT VE İTHALATI
İÇİNDE AT'IN PAYI (%)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT
1978	76.10	97.56
1979	67.73	94.73
1980	67.80	98.11
1981	70.31	96.72
1982	79.46	88.71
1983	87.20	76.32
1984	77.98	55.02
1985	89.39	61.38
1986	87.51	53.29
1987	78.25	59.54

Kaynak : H.D.T.M EBİM Kayıtları

Görüldüğü üzere Türk dış ticaretinde çok önemli bir paya sahip olan Topluluk, bu sektör ithalat ve ihracatında aynı önemi korumaktadır.

Dış ticaretle ilgili değerlendirmelerimizi Türkiye'nin 1978-1988 yılları arasındaki dış ticaretini gösteren BÖLÜM III - TABLO XVIII' den yararlanarak yapmaya çalışacağız.

TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİ

	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
İHRACAT	4.559,0	5.069,4	7.909,4	8.933,4	8.842,7	9.235,0	10.756,9	11.343,6	11.104,8	14.157,8	14.339,0
İHRACAT	2.288,2	2.261,2	2.910,1	4.702,9	5.746,0	5.727,8	7.133,6	7.958,1	7.456,7	10.196,0	11.662,0
İŞ TİCARET HACMI	6.887,2	7.330,6	10.819,5	13.636,3	14.588,7	14.962,8	17.890,5	19.301,7	18.561,5	24.347,8	26.001,0
ZİNCİRLEME İNDEKSİ	(91.2)	(106.4)	(147.6)	(126.0)	(107.0)	(102.7)	(119.6)	(107.9)	(96.5)	(131.2)	(106.8)
İŞ TİCARET AÇIĞI	2.310,8	2.808,2	4.999,3	4.230,5	3.096,7	3.507,2	3.623,3	3.385,5	3.648,1	3.967,8	2.677,0
ZİNCİRLEME İNDEKSİ	57.7	(121.5)	(178.0)	(84.6)	(73.2)	(113.3)	(103.3)	(93.4)	(107.8)	(108.9)	(67.4)
İHRACATIN İHRACATLA											
ARŞILANAN BÖLÜMÜ (%)	49,8	44,6	36,8	52,6	65,0	62,0	66,3	70,2	67,2	72,0	81,0
İŞ TİCARET HACMINİN											
SMH'YE ORANI (%)	14,2	12,6	19,9	23,4	27,5	30,0	35,7	36,8	32,3	38,1	36,0
TÜRKİYE DIŞ TİCARET											
HACMINİN DÜNYA											
TİCARETİNDEKİ PAYI (%)	0,29	0,23	0,25	0,36	0,39	0,39	0,46	0,49	0,43	0,48	0,45

1) Geçici GSMH rakamlarına göre.

2) 1988 Ocak-Eylül dönemi.

Kaynak : 1. Birleşmiş Milletler Aylık İstatistik Bülteni

2. DİE.

Tablodan da izleneceği gibi 1979 yılında Türkiye'nin 7 milyar 330 milyon dolar olan dış ticaret hacmi, ihracata yönelik politikaların uygulanması ve olumlu dış konjunktür nedeniyle yılda ortalama % 15 oranında bir artış göstererek 1988 yılında 26 milyar dolara ulaşmıştır. Bu gelişme süreci içinde deri ve deri mamullerinin payı da artmaktadır. Aslında daha önce de vurguladığımız gibi 24.Ocak.1980 tarihinden bu yana sürdürülen dışa açılma politikası, teori ve uygulamada gözlenen bazı aksamalar nedeniyle çeşitli yorum ve eleştirilere yol açmıştır. Dünya ticaretinde yaşanan gelişmelere önemli ölçüde bağlı olan Türkiye'nin dış ticaretinde önümüzdeki yıllarda da bazı duraklamalar ve darboğazlar yaşanabilir. Bu nedenle gelecek yıllarda ihracat şansı daha yüksek olabilecek

mallara ve bu malları üreten sektörlerle özel bir önem verilmelidir. Kanımızca çalışma konumuz olan deri ve deri mamulleri sanayi de bu kapsama girmektedir. Toplam ihracatımız içindeki payı oldukça önemli boyutlara ulaşan deri ve deri mamulleri ihracatının önümüzdeki yıllarda da artarak sürmesi beklenmektedir. Ancak yine daha önce de belirtildiği üzere yeniden düzen tutma çabasında olan bu sektörün en kısa sürede ve mümkün olan teşviklerin tamamı sağlanarak yeni tesislere yerleşmesi kolaylaştırılmalıdır. Bunun yanında yanlış beslenme, verimsiz ırklarda ısrar, kesim hataları, zamansız erken kesim ve aşırı canlı hayvan ihracı gibi çok yanlış uygulamalardan vazgeçilmelidir. Bunlar, fazla harcama gerektirmeyecek fakat uzun dönemde önemli kazançlar getirecek tedbirlerdir. Sonuçta hem genel ihracatımız içinde deri ve deri mamullerinin payı artacak hem de genel ihracatımız dışı bağımlı olmadığımız, sağlam, süreklilik arzeden ve giderek daha avantajlı olabileceğimiz bir sektöre dayalı olarak artacaktır.

3. Karşılaşılan Sorunlar Açısından

Bu bölümde AT ülkeleri ve Türkiye'nin deri ve deri mamulleri sanayinde karşılaştığı sorunlar incelenmeye çalışılacaktır.

A) Girdi Sorunları

Çalışmamızın ikinci bölümünde de belirttiğimiz gibi gerek yurt içinden sağlansın, gerek ithal edilsin, sanayi girdi fiyatlarının yüksek olması sanayi ürünü fiyatlarının sürekli

artmasına yol açmaktadır. Bu durum, deri ve deri mamulleri sanayi için de geçerlidir. Bu sanayinin temel girdisi olan hamderinin nicelik ve nitelik açısından incelenmesi gerekmektedir (35). Bu konu, hayvancılık sektöründeki gelişmelere sıkı sıkıya bağlıdır. Nicelik açısından günümüzdeki Türkiye'nin ürettiği hamderi sayısı, hayvan varlığındaki olumsuz gelişmeler nedeniyle, mevcut deri işleme kapasitesine yetmemektedir. Bu nedenle ithal edilmektedir. Hamderi üretim miktarı, gelir, fiyat, nüfus, yem sanayi durumu, fiyat destekleme politikaları ve dış ticaretten önemli ölçüde etkilenmektedir.

Kontrolsüz hayvan kesimi nedeniyle yurtiçi hamderi miktarı kesin rakamlarla verilememektedir. Yapılan tahminler arasında da önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin, DİE, hamderi üretimini iki aşamada tahmin etmektedir. Önce, mezbaha ve Et Balık Kurumu Kombinalarında yapılan resmi kesimleri toplamakta, bunun % 10'u kadar kaçak ve kırsal alanda kesim yapıldığını varsayarak toplam hamderi üretimini tespit etmektedir. Buna karşılık DPT, örnekleme yoluyla yapılan çalışmalarla hayvan varlığının türlerine göre kasaplık güç oranları tespit edilmektedir.

---

(35) Tuncay YAKALI, "Hamderiden Deri Sanayimize Sorunlar, Öneriler", Dünya Gazetesi 24.Ekim.1988 (Özel Ek), s.4; ÜZÜREKÇİ, s.13.

$$\text{Kasaplık gücü} = \frac{\text{Kesimler} + \text{Ölümler}}{\text{Hayvan Varlığı} + \text{ithalat} - \text{ihracat}} \times 100$$

şeklinde formüle edilen bu oran, Dünya Tarım ve Gıda Teşkilatı tarafından da önerilmektedir (36).

Nitelik açısından da hamderi de önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. Hayvancılıkla uğraşanlardan elde edilen deriler, beslenme ve bakım, hatalı kesim, konservasyon, nakliye ve depolamada meydana gelen bozukluklar nedeniyle düşük kalitelidir. Yeterli istatistik bulunmaması nedeniyle kesin olmakla beraber yapılan araştırmalarda kesilen hayvanların % 80'i, kırsallarda mezbahalarda kesilen hayvan derilerininin % 40'i deri sanayi tarafından kullanılmaktadır (37). Burada Tarım Orman Köyişleri Bakanlığına önemli görevler düşmektedir. Bu bakanlığın, hayvan ıslahında, besiciliğin geliştirilmesinde, salgın ve paraziter hastalıklarla mücadelede önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Yine bu bakanlığın temel amacının hayvan sayısını sabit tutarak verimi arttırmak olması, hamderi açığının daha da artmasına yol açmaktadır. Süt danası ve erken kuzu kesimiyle canlı hayvan ihracatının önlenememesi deri sektörünü olumsuz yönde etkilemektedir (38).

(36) Nevzat SİPAHI, "Türkiye'deki Hamderi Potansiyeli, Sorunlar ve Öneriler" Türkiye'de Deri Sanayi Sempozyumu, 4.

Tebliğ, Cam Pazarlama A.Ş. Yavını, İstanbul, 1988, s.45.

(37) İKV, s.143.

(38) Bu konuda geniş bilgi için bkz.: SİPAHI, s.46-47.

Temel girdi olan hamderi ile ilgili olarak karşılaşılan bir diğer sorun ise, hamderi satışlarını düzenleyip, tescil eden deri borsalarının kurulamamasıdır. Büyükbaş hayvan derileri yaş mezbaha, tuzlu yaş salamura veya tuzlu kuru olarak kg. esasına göre, küçük başlar ise bazen kg. üzerinden, bazen et kilosuna bazen de adet olarak satılmaktadır. İstikrarlı bir fiyat politikası ve kaliteli deri üretimi için borsanın oluşturulması gerekmektedir. Zira, zaman zaman hamderi fiyatları doğal arz ve talep koşullarında belirlenememektedir. Yine Türkiye'de özellikle kurban bayramlarında ihaleler sonucu hamderi fiyatları anormal yükselmektedir (39).

1970'li yıllarda Türkiye'den gerçekleştirilen hamderi ihracatı herhangi bir girdi sorunu yaratmamıştır. Ancak, 1980'li yılların ilk yarısında hamderi arz ve talebi arasındaki dengenin bozulmasıyla hamderi ithalatı başlamış ve günümüze kadar çok büyük boyutlara ulaşarak devam etmektedir. Büyük baş hamderide 1973 yılında 3800 ton, 1985 de 3663 ton, 1986 da ise 4727 ton, 1987 de 9451 ton ithalatı gerçekleştirilmiştir (40). Aynı şekilde 1978 yılına kadar ihraç edilen küçükbaş hamderiye bu tarihten itibaren ihraç yasağı konmuş, 1982 yılından itibaren yine arzın talebi karşılayamaması nedeniyle ithalata başlanmıştır. 1982 yılında 91 deriden 1'i ithal edilirken, 1985'de 7 deriden 1'i, 1986'da 4 deriden 1

---

(39) YAKALI, s.4; SİPAHI, s.47.

(40) Mustafa ÖZÇÖREKÇİ, Türkiye'de Deri Sanayi Sempozyumu, Cam Pazarlama A.Ş. Yayını, İstanbul, 1988, s.65; ÖZÇÖREKÇİ, Deri ve ...., s.18.

tanesi, 1987'de ise 100 deriden 41'i ithalat yoluyla sağlanmıştır. Kısaca ortalama olarak mamul deri ihracatımızın % 25'i ithalat yoluyla elde edilen hamderiyle sağlanmaktadır (41). Görüldüğü gibi yurtiçi hamderi talebi her geçen gün artmaktadır. Bu nedenle hamderi ihracatı, izne tabi mallar listesinde yer almaktadır.

Hamderi üretimi, hayvancılığın yoğun olduğu bölgelerden çok, et tüketiminin fazla olduğu, nüfusu yoğun bölge veya büyük şehirlerde ve bunların etrafında toplanmıştır. Deri ve deri mamulleri sanayinin alt sektörleri de bu bölgelerde yer almaktadır.

Deri ve deri mamulleri sanayine yardımcı madde sağlayan kimya sanayindeki gelişmeler de büyük önem arz etmektedir. Çünkü, Türkiye'de bu maddelerin önemli bir kısmı ithal edilmektedir. Ayrıca deri işleme farklılıkları nedeniyle Türk deri sanayinde krom kimyasalları tüketimi (% 75), dünya tüketiminin (% 35) yaklaşık iki katıdır (42).

AT Üyesi ülkeler, incelendiğinde hayvancılıkta sağlanan önemli gelişmeler nedeniyle nitelik açısından herhangi bir sorunla karşılaşılmamaktadır. Ancak, hamderi işleciliği konusunda çevre kirliliği ve emek maliyetlerinin yüksekliği gibi nedenlerle gerilemeler yaşanmaktadır. Bu ülkeler, sektör üretiminde kullanılan teknolojiyi ihraç etmeyip ve bu tekno-

---

(41) ÖZÇÖREKÇİ, Türkiye'de ..., s.65; ÖZÇÖREKÇİ, Deri ve ..., s.18.

(42) Gümsüm AZERİ, Türkiye'de Deri Sanayi Sempozyumu, Panel Notları Cam Pazarlama Yayını, İstanbul, 1988, s.59.

lojiyi geliştirmeye yönelik çalışmalarda bulunmayı tercih etmektedir. Bu nedenle 1970'li yıllara kadar bu sektörde lider olan gelişmiş ülkeler, getirisi yüksek olan teknoloji yoğun sanayilere yönelmiş, bu sanayi dalını ise gelişmekte olan ülkelere terketmeye başlamışlardır.

B) Enerji, Ulaşım, Altyapı Sorunları

Enerji, ulaşım, altyapı ve teknik eğitimde gözlenen birtakım aksaklıklar daha önce de belirttiğimiz gibi imalat sanayinin sağlıklı bir gelişme göstermesini engellemektedir. Bu durum, imalat sanayinin alt sektörleri arasında bulunan deri ve deri mamulleri sanayi için de geçerlidir. Zira, bu tür aksamalar maliyetlerin aşını artmasını, bu olumsuz gelişme ise inceleme konumuz olan deri ve deri mamulleri sanayine yönelik yatırımlar için caydırıcı bir etken olmaktadır.

Türk deri ve deri mamulleri sanayinin yaklaşık % 85'i İstanbul'da Kazlıçeşe'de toplanmıştır. Ancak özellikle son yıllarda sektörde meydana gelen değişmeler ve gevre sorunlarının daha bir önem kazanmasıyla yapısal birtakım düzenlemeler zorunlu hale gelmiş ve tesisler Tuzla'da Aydınlı-Orhanlı Köyleri arasındaki Organize Deri Sanayi Bölgesine taşınmaya başlanmıştır. 200 deri fabrikasını bünyesinde barındıran Kazlıçeşe'de artık genişleme olanağı sıfır noktasına gelmiştir. Üretim kapasitesi arttırılmadığından diş taleplerin önemli bir bölümü karşılanamamaktadır (43).

---

(43) KOŞAR, s.38.

Kazlıçeşme'nin dışındaki deri işletmeleri genellikle Marmara ve Ege Bölgesinde yoğunlaşmıştır. Tümü çevre kirliliğine neden olan atık suları nedeniyle ya arıtma tesisi inşasına başlamakta ya da bir başka yere taşınmak hazırlığı içindedirler. İzmir Yeşildere'deki yaklaşık 80 imalathanenin Menemen-Maltepe mevkiine yerleşme çabaları buna bir örnektir. Ancak, yapılacak olan bu yeni yerleşim bölgelerine kaynak aktarımında gözlenen aksamalar sanayiciyi güç durumda bırakmaktadır. Alt yapıda % 1'lik katkıya karşılık üst yapıda % 70'lik katkıda bulunmayı taahhüt eden sanayici (44), kredilerin sağlanmasında görülen aksaklıklar ve değişiklikler nedeniyle sıkıntıya düşmüştür. Öz sermayesine alt yapı yatırımlarına yöneltince, dış talebi karşılayamamaktadır. Görüldüğü üzere maliyetlerin aşırı derecede artmasına yol açan bu tür aksamalar giderilmedikçe, deri ve deri mamulleri sanayi gerilemeye mahkumdur.

Ulaşım kolaylığının sağlanması açısından deri ve deri mamulleri sanayinin dış pazarlama yakınlığı büyük önem taşımaktadır. Kanaatimizce, deri sanayicilerin hükümet yetkililerince önerilen (45) bu sanayi dalını Anadoluya yayılmasına karşı çıkmalarının bir nedeni bu gerçekten kaynaklanmaktadır.

---

(44) Hami KARTAY, "Türk Dericilik Sektöründe Yapısal Durum ve Beklentiler", Deri Dergisi, Türkiye Deri Sanayicileri Derneği Yayın Organı, S.50 (Eylül 88), s.7.

(45) 14 Ekim 1988 Tarihinde İstanbul'da düzenlenen Deri Sanayi Kongresi 1988'de Devlet Bakanı A. KAHVECİ, Güneydoğu veya Doğu Anadolu bölgesinde telefon, telex, fax gibi önemli aksamı sağlanmış, alt yapı problemi olmayan fabrikaların deri sanayicilerinin emrine verilmesini önermiştir.

AT üyesi ülkelerde, enerji, altyapı, ulaşım sorunları minumuma indirildiğinden Türkiye'deki gibi bunlarda gözlenen aksamalar maliyetleri arttırıcı unsur olarak karşımıza çıkmamaktadır (46).

C) Finansman Sorunu

Daha önce de vurguladığımız gibi iç ve dış finansman kaynaklarının sağlanmasında karşılaşılan güçlükler imalat sanayinin en önemli darboğazlarından birisidir. Özellikle 1980'li yılların başından günümüze bu dar boğaz, deri sanayi- ni de içine almıştır. Dünya ekonomisi ve Türk ekonomisinin içinde bulunduğu şartlara (47) bağlı olarak meydana gelen finansman sorunlarının yanısıra, deri sanayinin özelliklerinden kaynaklanan ve sırf bu sanayiye özgün finansman sorunları da mevcuttur (48). Bu sorunlar : Deri ve deri mamulleri sanayinde genellikle orta ve küçük aile şirketi niteliği taşıyan birimlerin varlığı, zaman zaman özsermayelerinin yetmemesine neden olmaktadır. İşletme sahibinin üretimin her aşamasında görev alması, sağlam ve geleceğe dönük organizasyonların yapılmasına engel teşkil etmektedir. Bu sanayi sektöründe çok önemli bir yere sahip bulunan küçükbaş derinin belli aylarda

(46) HEIDEMANN, s.20.

(47) Bu şartlar ana başlıklarda şu şekilde sıralanabilir : Enflasyonist ortam, talep yetersizliği, hamderi arzının azalması, döviz kurunda yapılan ayarlamalar sonucu TL'nin sürekli değer kaybetmesi, yüksek faiz politikası uygulamaları.

(48) Selçuk KARACAM, "Deri Sanayinin Finansman Sorunları", Deri Dergisi, Türkiye Deri Sanayicileri Derneği Yayın Organı, S.1 (Temmuz 1984), s.16.

sağlanmasına karşın, üretimin tüm seneye yayılması ayrı bir sorundur. Hamderi üreticilerinin, hamderinin tesliminden önce büyük meblağlara ulaşan avanslarını almaları, sanayicileri finansman zorlukları ile karşı karşıya bırakmaktadır. Büyükbaş ve özellikle de küçükbaş hamderide stok yapma imkanının çok sınırlı olması, çok çabuk bozulabilen bu girdiyle ilgili önemli sorunlar yaratmaktadır. Yine ihracata yönelik üretimde bulunan işletmelerde mala bağlanan nakdin geri dönüşünün oldukça uzun zaman alması da finansman ihtiyacını arttıran etmenler arasında sayılabilir.

AT üyesi ülkeleri incelendiğinde bu ülkelerin önemli bir bölümünde dericiliğin ya terk edildiği ya da önemli sayılabilecek gerilemelerin yaşandığı gözlenmiştir. Daha çok parça başına siparişlerle minimum maliyette, en yüksek kalitede malları ithal etme yolunu tercih eden bu ülkelerin finansman sorunu aa Türkiye kadar önemli ve büyük boyut değildir.

D) İşletme ve Organizasyon Sorunları

Çalışmamızın ikinci bölümünde imalat sanayinde teknik ölçeklerin ekonomik olmaması ve daha çok küçük üretim birimlerinin faaliyette bulunmasının ortalama birim maliyet artışlarına ve finansman yetersizliklerine yol açtığını belirtmiştik. Deri sanayinde de bu gerçeğe karşı karşıya kalmaktayız. Örneğin sığır derisini işleyen bir makinanın yeterli şekilde büyük olmaması, bütün olarak işlenebilecek olan bu derinin ikiye kesilmesine dolayısıyla kaynak israfına yol açmaktadır.

Yine araştırma geliştirme çalışmalarına gereken önemin verilmemesi teknolojik gelişme ve standardizasyonun sağlanmasını engellemektedir. Dünya standartlarına uygun, kaliteli üretimin yapılamaması deri ve deri mamulleri sanayinin dış pazarlardaki rekabet gücünü zayıflatmaktadır.

AET üyesi ülkelerde ise işletme ve organizasyon sorunları en aza indirilmeye çalışılmaktadır. Bu ülkelerin araştırma ve geliştirme harcamaları milyarlarla ifade edildiğinden teknolojik gelişmeler büyük bir hızla sağlanmaktadır. Bu nedenle bu ülkelerde teknik ölçeklerin ekonomik olmaması gibi bir durum söz konusu değildir.

E) Teknoloji Sorunu

Uluslararası standartlara uygun tesislerin kurulmamış olmasının teknoloji düzeyinde gerilemelere ve verimlilik düşüşlerine neden olduğunu yine çalışmamızın ikinci bölümünde vurgulamıştık. Ancak, sanayinin tüm dallarında olduğu gibi deri ve deri mamulleri sanayinde de teknolojik gelişmeleri bilinçli şekilde izlemek ve seçmek zorunluluğu vardır. Çünkü günümüz Türkiyesinde hatalı kurulan yüksek maliyetli sanayilerle hatalı kuruluş yerlerinin gerisinde yatan temel sorun << teknolojik bilgi birikimi eksikliği >> dir. Yabancı bir firma geliştirdiği yeni teknolojinin sağladığı monopol gücünü sonuna kadar kullanır. Eger kullandığı teknolojinin yeniliği kalmamışsa diğer bir deyişle demode olmuşsa bu teknolojiyi dış dünyaya lisans anlaşmaları ya da yavru şirketler aracılı-

lığıyla satmaya çalışır. Eger bu teknolojiyi, talep eden ülke ya da firmanın yeterli bilgi birikimi yoksa o ülke veya firmayı düşük nitelikli ve yüksek maliyetli yatırım malları göplüğüne dönüştürebilir (49). O nedenle değişen teknolojinin sürekli ve de bilinçli bir şekilde izlenmesiyle gerek mevcut gerekse korunması planlanan tesisler rasyonel bir yapıya kavuşabilir.

Türk deri ve deri mamullerinin her aşamasında da teknolojik gelişmeler büyük önem arz etmektedir. Türkiye, uzun yıllar teknolojik gelişmeyi sağlama yerine küçük ve büyükbaş hayvandaki zenginlik ve ucuz işgücü avantajlarıyla yetinmeyi tercih etmiştir. Dolayısıyla, sektörün tam büyümesi sağlanamamış ekonomiye olan katma değerinden yararlanılamamıştır. Dışa dönük gelişme politikalarının uygulamaya konulmasıyla birlikte sektörde yeterli düzeyde olmasa da teknolojik gelişmelerin izlenmeye başladığını görüyoruz.

Önümüzdeki bir kaç yıl içinde İstanbul-Tuzla, İzmir-Menemen Maltepe Köyü Organize Deri Sanayi Bölgelerinin 400 milyarlık deri ve deri mamulleri makinaları pazarı oluşturulduğu bildirilmektedir (50). Bu denli yüksek değerlere ulaşan bu makinaların hiç değilse bir kısmı yurt içinde üretilebilir. Böylece hem daha ucuza, hem de daha hızlı bir şekilde

(49) Gülten KAZGAN, Ekonomide Dışa Açık Büyüme, 2.Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1988, s.408-409.

(50) Lütfü DASTAS, "Tuzla ve Menemen Deri Sanayi Bölgeleri, 400 Milyarlık Pazarı" Deri Dergisi, Türkiye Deri Sanayicileri Derneği Yayın Organı, s.53 (Aralık, 1988), s.22.

araç gereç sahibi olabiliriz. Ancak bu bazı makinalar için geçerli değildir. Bu da sektörü dış teknolojiye bağımlılıktan kurtaramamakta, döviz transferlerinin yol açtığı önemli ekonomik kayıplara yol açmaktadır.

AT üyesi ülkelerin önemli bir bölümü sıklıkla vurgulandığı üzere bu sektörü, yüksek ücret, deri işleme tesislerinin kötü şartlarında çalışacak işçi bulma güçlüğü, sosyal maliyetlerin yüksekliği ve çevre kirlenmesi ilgili olarak alınan yasal önlemlerin artması gibi nedenlerle terk etmiştir. Dolayısıyla, bu sektörle ilgili olarak yeni bir teknik araştırmaya gitmektense, demode olmuş ülke yapılarına uygun eski teknikleri ihracat yoluna gitmektedir. Bu nedenle, Türkiye ve AT üyesi ülkelerin teknoloji sorunları farklı niteliktedir. Türkiye teknoloji ithal ederken AT üyesi ülkelerin önemli bir bölümü ise teknoloji ihracat etmektedir.

F) İşgücü Sorunu

Teknoloji sorunuyla ilgili bölümde <teknolojik bilgi birikimi eksikliği> nin yol açtığı olumsuz gelişmeleri vurgulamaya çalıştık. Ülke veya firmanın ithal yatırım malları gücüne dönüşmemesi için vasıflı elemana ihtiyacı vardır. Deri ve deri mamulleri sanayinde de bu gerçekten hareket ederek eğitime ağırlık verilmesi zorunludur. Ülkemiz bu ihtiyacı 1970'lere kadar yabancı uzmanlar yardımıyla gidermeye çalışmıştır. 1970'lerin başında şu anda Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığına bağlı olarak hizmet veren Pendik Dericilik

Araştırma Enstitüsü kurulmuştur. Burada orta dereceli okul mezunlarına iki yıllık bir eğitim verilmektedir. 1983 yılında Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesine bağlı "Deri ve Lif Teknolojisi" Anabilimdalı kurulmuştur. 1987 yılında ilk mezunlarını veren bölüm, yüksek lisans eğitimi de uygulamaktadır. İstanbul Üniversitesi Meslek Yüksek Okuluna bağlı Dericilik Programı ise iki yıllıktır ve 1987-1988 öğretim yılında ilk mezunlarını vermiştir. Görüldüğü kadar ileri sanayi için vasıflı eleman yetiştirecek eğitim kurumlarının kurulmasına ilişkin gerekli önem ve önceliği vermemiştir. Ayrıca eğitim veren kurumların sayısının arttırılması, yeterli sayıda eğitici bulunamadığından mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla bu koşullar altında amaç, kurumların sayısını arttırmak değil, niteliğini yükseltmek olmalıdır.

Eğitime ağırlık verilmesiyle, yurt içinde üretilmesi mümkün olmayan ve son derece karmaşık yapıya sahip ithal makinaların, kullanımı, tamiri, v.b. ile ilgili herhangi bir sorun yaşanmayacaktır. Gerekirse bu konuda dışarıya eleman gönderilmelidir.

Deri ve deri mamulleri sektöründe vasıflı eleman ihtiyacı, sadece derinin işleme safhasında ortaya çıkmamaktadır. Çobandan-besiciye-besiciden-yüzücüye doğru gelişen vasıflı eleman ihtiyacı vardır. Çünkü Türkiye, eldeki mevcut kaynaklarının önemli bir bölümü baştan yitirmektedir. Besi hataları, kesim, yüzüm, koruma hataları buna örnek verilebilir.

AT üyesi ülkelerde vasıflı eleman sorunu, Türkiye'deki

kadar büyük değildir. Ancak bu ülkelerin önemli bir bölümünde Türkiye'deki gibi emek arzı fazlalığından değil, emek arzı yetersizliğinden kaynaklanan sorunlar yaşanmaktadır. Ayrıca deri sektöründeki olumsuz çalışma koşulları, arz yetersizliği problemini daha da arttırmaktadır.

G) Pazarlama, Kalite, Standardizasyon ve Ambalajlama Sorunları

Deri ve deri mamullerinin iç ve dış piyasaya sürülmeden önce kalite kontrollerinin yapılması bu sanayinin dışa açılması, piyasa ekonomisinin etkinlik kazanması açısından çok önemlidir. Bunlar Türkiye'de yetersizdir (16).

Deri ve deri mamullerinde, düşük fiyat, yüksek kalite düzeyi, teslimatta süreklilik, kalite garantisi, uygun pazar koşullarının sağlanması bunların sağlanması için gerekli koşullardır. Bu ürünlerin uygun koşullarda pazarlanabilmesi ise yeterli tanıtım, pazarlama araştırmasına bağlıdır. Standardizasyon yine dış pazarlara girişte son derece önemli bir role sahiptir. Çoğu kez, Türkiye bu konularda başarısızlığa düşmekte, rakiplerimiz lehine gelişen bir durum ortaya çıkmaktadır.

Entegrasyon sürecinde, herbiri çok büyük öneme sahip bu konuların üzerine belirli bir şekilde eğinilmelidir.

AT üyesi ülkelere ise bu tür sorunlarla karşılaşma olasılığı çok düşüktür. Çünkü bu ülke sanayilerinde amaç, bu sorunlara çözüm sağlamaktır. Aksine hareket eden ülkelerin

ekonomik gücü çok fazla artan bunu da aşarak siyasi bütünleşmeye yönelen toplulukta yer almaları her geçen gün güçleşecektir.

S O N U C

Ülkelerarası ilişkilerin giderek daha yoğun ve karmaşık hale geldiği günümüzde Türkiye'nin de bu gelişmelerden soyutlanması düşünülemez. Coğrafi konumu, genç nüfusu ve pek çok alandaki potansiyeliyle Türkiye 21. yüzyılda şimdikine göre çok daha iyi bir konumda olma şansına sahiptir. Önceliklerini iyi tespit edip, bunlara uygun politikalarını titizlik ve kararlılıkla uygulayabildiği takdirde başarılı olamaması için hiçbir neden yoktur.

Bilindiği gibi Türkiye, AET ile uzun yıllardır ilişki halindedir. Önümüzdeki yıllarda da bu ilişki sürecektir. Bu gerçekten hareket ederek Türkiye zaman içinde bu ilişkiden mümkün olan en üst düzeyde yarar sağlamaya çalışmalıdır.

Çalışmanın ilgili bölümlerinde değinildiği gibi Türkiye-AET arasındaki ekonomik ilişkiler Türkiye'nin dış ticaretinde

önemli bir paya sahiptir. 1980 sonrasında durum, genellikle Türkiye aleyhinedir. Dış ticaret dengesinin Türkiye'nin lehine çevrilebilmesi için ihracat miktarımızı arttırmak zorunludur. Bunun için de mevcut ihrac ürünlerimizin miktarları artırılmalı ve yeni ihrac ürünleri geliştirilmelidir. AET ülkelerine ihracatın arttırılması sadece ucuz ürünlerle piyasaya girmekle sağlanamaz. Bunun yanında kalite ve standardizasyona çok önem verilmelidir. Çünkü topluluğun zengin ülkeleri ve bu ülkelerin tüketicileri pek çok üründe mükemmel yakın kalite ve standartlara alışmışlardır. Dolayısıyla ucuzluk faktörü ancak aynı kalitedeki ürünler arasında bir tercih nedeni olabilir.

Bu durum, çalışmamızın konusu olan deri ve deri mamulleri için de geçerlidir. Deri ve deri mamulleri sanayi, çalışmanın ilgili bölümlerinde değinilen nedenlerden ötürü AET ülkelerinde artık daha az önem verilen bir sektör haline gelmektedir. Sektör gerek Türkiye'de gerek AET üyesi ülkelerde birtakım sorunlarla karşı karşıyadır. Ancak bu sorunlar nitelik ve nicelik açısından birbirinden tamamen farklıdır. Bu nedenle sektörün AET ülkelerinde önemini kaybediyor olması Türkiye'nin de aynı yönde ilerlemesi anlamına gelmez. Tam tersine ortaya çıkan boşluğu doldurabilme konusunda Türkiye küçümsenemeyecek şansa ve bu şansı değerlendirebilecek bir potansiyele sahiptir. Ancak istenen gelişme ve başarının sağlanabilmesi için vakit geçirmeden çözümlenmesi gereken sorunlar ve alınması gereken tedbirler vardır.

Deri ve deri mamulleri sanayinin geliştirilmesi emek-yoğun bir sektör olması nedeniyle Türkiye için büyük önem taşıyan istihdam sorununun çözümlüne yardımcı olabilir. Üretim ve ihracatın arttırılabilmesi için teknolojinin gerektirdiği bazı ithal kalemleri gümrük ve fon kolaylıkları sağlanmak suretiyle derhal temin edilmelidir. İstatistikler, verilerin toplanması ve sınıflandırılmaları AET standardlarına uygun hale getirilmelidir. Belki de entegrasyonun ilk ve en önemli koşullarından biri budur. Çünkü sadece çalışma konumuz olan sanayi dalı için değil hemen hemen tüm sanayiler için bu gereklidir.

Ayrıca genel nitelikteki bu tedbirlerin dışında deri ve deri mamulleri sektörüne olan organize yatırımların (Tuzla-Aydınlı, İkitelli, İzmir-Menemen, Bornova) zamanında bitirilmesi sağlanmalıdır. Sektöre verilen teşviklerin arttırılması finansal problemlerin çözümlünü kolaylaştıracaktır.

Ayakkabı, makina, aksam, ham ve yardımcı malzemelerine uygulanan gümrük ve fonlar kaldırıldığı takdirde yerli üretimin yurtdışı kaliteye erişebilmesi için AT kaynaklı mamul ayakkabı ithalinde kısıtlama olmamalıdır.

Hammadde sorunlarıyla ilgili olarak Türkiye için önemli bir sorun, amaca uygun hayvan yetiştirme konusunda belli bir politikanın bulunmayışıdır. Bu nedenle deri sanayi için uygun ırklar çoğaltılmalı ve istenen standartlara uygun ham-deri kalitesinin iyileştirilmesine dikkat edilmelidir. Hamderi üretiminde çok büyük kayıplara neden olan sütdanası ve erken

kuzu kesimi önlenmelidir.

Hamderide kesim, yüzüm ve koruma hatalarına bağlı kayıplar önlenmelidir. Bunun için yasal tedbirler ve eğitim yanında kaliteli hamderi üretimine prim verilmesi yarar sağlayabilir. Kitle iletişim araçları halkı bu konuda bilinçlendirmek üzere etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Bir başka alternatif ise mezbahaların yanında kurulacak ek tesislerde hamderilerin işlenmeye hazır hale getirilmesidir. Böylece ilk safhadaki işlemler bu tesislerde gerçekleştirileceğinden zaman ve mekan kaybına yol açılması önlenirken, çevre kirlenmesi de önemli ölçüde azaltılmış olur.

Hamderi depolarının bulunmayışı büyük miktarda kayıplara neden olduğu gibi istikrarlı bir fiyat politikasını da engellemektedir. "Hamderi Ofisi" kurulabildiği takdirde hem kayıplar önlenecek, hem de fiyat istikrarı sağlanabilecektir. Bu ise hem üreticiyi koruyacak, hem de sanayiciler ve tüketiciler açısından yararlı olacaktır.

Hamderi konusundaki sorunlar çözümlenebilse bile tek başına yeterli değildir. Deri işleme sanayi ile ilgili olarak finansman güçlükleri vardır. Gerekli kimyasal maddelerin ithali pahalıdır. Zaman zaman kalitesiz hamderi ithalatı gözlenmektedir. Bunun için bir dericilik ihtisas bankası sektör açısından çok yararlı olabilir. İthali zorunlu olan kimyasal maddelerin gümrük ve fon uygulanmasına son verilmelidir. Ayrıca bunların yurt içinde üretilebilmesinin yolları bulunmalı-

dır. Hamderi ithalatı mutlaka yapılacaksa, kalitesiz hamderi ithalatı ürünlerimizin kalitesini bozacağından ithalatı mutlaka önlenmelidir.

Deri sanayinde son derece büyük önem taşıyan deri kimyasına gerekli önem verilmelidir. Eğitimin mümkün olduğunca yurtiçinde gerçekleştirilmesi sırf bu amaçla yurtdışına öğrenci yollanması gereksinimi de azaltacaktır. Bunun dışında deri ile ilgili eğitim veren kurumların sayısını arttırmaktan çok kalitesini yükseltmek amaçlanmalıdır. Nitelikli eleman ihtiyacı deri giyim eşyaları, kürk konfeksiyon, saraciye ürünleri ve ayakkabı için de söz konusudur.

Deri giyim eşyaları sanayinde teşvikler parça başına verildiğinden kaliteye birinci derecede önem verilmemektedir. Oysa kaliteli üretimin önemi daha önce de değinildiği gibi son derece açıktır. Bu nedenle ihracatta parça başına göre verilen teşvikler değer esasına dayandırılmalıdır.

Kürk konfeksiyonda ham kürk temini kolay olmamaktadır. Kürk hayvanları genellikle av hayvanlarıdır. Bu nedenle kürk ihtiyacının karşılanabilmesi için ham deri ve işlenmiş kürk ithalatı kolaylaştırılmalıdır. Ayrıca kürk hayvanı çiftlikleri kurulup geliştirilmesi de teşvik edilmelidir. Bu konuyla ilgilenecek veteriner hekimlere ihtiyaç vardır. Kürk işlemede yeni teknolojilerin öğrenilip uygulanması ve uzman kimyagerlerin yetiştirilmesi yararlı olacaktır.

Saraciye ürünleriyle ilgili sorunların başta gelenleri üretimde bulunan işletmelerin çok küçük, uygun olmayan ve da-

gınlık mekanlarda çalışmalarını ve kullanılan deride büyük kalite farklılıkları olmalıdır. Bu nedenle öncelikle saraciyelik deri standartları hazırlanıp uygulanması zorunlu kılınabilirse hem saraciye ürünlerinde istenilen kaliteye ulaşılabilir. Hem gereksiz ve yararsız malzemenin israfı önlenmiş olur hem de üretici ve tüketici korunmuş olur. Küçük mekanlarda dağınık birimler halinde çalışan işletmelerin biraraya getirilerek daha rasyonel çalışmalarını sağlanmalıdır.

Ayakkabı altsektörü ise bilindiği gibi arzedilen hamderrinin en büyük kısmını tüketmektedir. Bu alanda da çok büyük bir dağınıklık göze çarpmaktadır. Yarı makineleşmiş ve makineleşmemiş kuruluşların hemen hemen hiçbirisi rasyonel işletme sayılamaz. Bunlara finansal destek sağlanmalı ve rasyonel işletme haline getirilmelidir.

Ayakkabı üretiminde kullanılan girdiler dünya standartlarına uygun değildir. Kaliteyi düşüren bu durumun önüne geçmek için yüksek vasıflı uluslararası normlu malzemelerin kullanımı gerekmektedir. Bunların ucuz maliyetle temini için ithalatta kolaylık sağlanmalıdır. Ayakkabıcılıkta kullanılan makinaların ithalatına öncelik verilmeli ve kolaylık sağlanmalıdır. Bu işkolunun özendirilmesi ve geliştirilmesi Türkiye için son derece büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle yapılabilecek teşviklerin azamisi bu işkoluna kanalize edilmelidir. Danışmanlık ve denetim fonksiyonlarını üstlenebilecek ülke düzeyinde etkili olacak bir enstitü kurulmalıdır. Bu enstitü yurtiçi ve yurtdışındaki teknolojik gelişmeleri izlemeli, üre-

timde uygulanacak standart ve kaliteyi denetleyebilmeli, yurt-
içi ve dışı talep konusunda sanayicilere danışmanlık yapabil-
melidir.

Son olarak değinilen sorunların çözülemiyecek nitelikte
olmadığı belirtilmelidir. Bu nedenle varolan sorunlara rağmen
deri ve deri mamulleri sanayi Türkiye açısından gelişebile-
cek, rekabet gücü bulunan ve üzerinde durulmaya değer bir
sektör olarak gözükmektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

AR Cem/ ONGUN Tuba

: Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar, ✓
 "Azgelişmiş Ülkeler Yönünden Değerlendirme",
 Evrim Basım Yayım, 3.B., İstanbul, 1988.

VATER Elmar (Çev. Yılmaz Öner)

: "Dünya Piyasasındaki bunalım Eğilimleri Üzerine ✓
 Düşünceler", Dünya Ekonomisi Bunalım ve Siyasal
 Yapılar, İstanbul 1983.

CIOĞLU Doğan

: Türkiye'nin Düzeni, Dün, Bugün, Yarın, Birinci ✓
 Kitap, 10.B., İstanbul, 1976.

LASSA Bela

: Economic Development and Integration, Mexico, 1965. ✓

LASSA Bela

: The Theory of Economic Integration, George Allen and ✓
 Unwin Ltd., London, 1973.

LLANCE Robert H (Çev. Canan BALKIR/ Arif ERSOY)

: Uluslararası Ekonomi ve Sınai Kalkınma, İstanbul, ✓
 1985.

- KIR Canan/ DEMIRCI Muzaffer : Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa ✓
Topluluğu, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1988.
- KSOY Taner : "Türkiye Ekonomisi ve Geleceği", Iktisat Dergisi, ✕
Özel Sayı, Ağustos-Eylül 1984.
- KSOY Taner : "1980'lerde Dış Ekonomik İlişkiler", Bırakınız ✓
Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler, Türkiye Ekonomisi
(1980-1985), Bilgi Ya., Ankara, 1985.
- KSOY Taner : "İhracatta Çözüm Üretimdedir", Iktisat Dergisi, ✕
Subat 1984.
- ARADWAJ. R. : "Factor Proportions and the Structure of India- U.S. ✓
Trade", Indian E.J., October, 1962, Vol.X.
- RAND Mehmet Ali : Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası (1959-85), Milliyet ✓
Yayınları, Ankara, 1986.
- RATAV Korkut : Türkiye'de Devletçilik, Gerçek. Yayınları, İstanbul, ✓
1974.
- CHANAN N.S. : "Lines on the Leontief Paradox", E.J.Vol.8, ✓
November,1955.
- NYOLDAS Ferhan : "Deri Tabaklama Endüstrisinin Memleketimizdeki ✓
Durumu", Türkiye Dericiliğinin Tarım ve Endüstri
Yönünden Sorunları ve Geliştirme Çareleri Semineri,
İstanbul, 1969.

DIS Francois

: Federalisme et Integration Europeenne, Lausanne,
1963.

LAN Haluk

: "Türkiye-Ortak Pazar İlişkileri", Türkiye
Ekonomisinin 50 Yılı Semineri, Bursa, I.T.I.A. Yay. ✓
İstanbul, 1973.

IAR O.

: Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu İlişkilerinin
Geleceği", 2. Türkiye İktisat Kongresi Dış Ekonomik ✓
İlişkiler Komisyonu Tebliğleri (2-7 Kasım 1981-
İzmir), Ankara, 1981

STAS Lütfü

: "Tuzla ve Menemen Deri Sanayi Bölgeleri, 400
Milyarlık Makina Pazarı" Deri Dergisi, s.93 (Aralık +
1988).

MİR Gülten

: Sanayileşme Stratejileri Işığında Türk Sanayiinde
Yapısal Değişim Üçeleri, Basılmamış Doktora Tezi, Tar
Eskişehir, 1987.

MİR Gülten

: "Yapısal Değişme üzerine", An. Üni. I.I.B.F. +
Dergisi, C.5, S.2 (Kasım 1987).

RİMTEKİN Halil

: Türkiye Ekonomisi, Eskişehir, 1988. ✓

GEWORTH F.Y.

: The pure Theory of International Values in Paper
Relating to Political Economy, London, 1925. ✓

- I. Hasan : Gelişen Ülkeler İçin Tek Yönlü Ticaret Kolaylıkları ✓
Sistemi ve AET Ürünlerini Dış Satımlarımıza
Etkileri, İzmir 1980.
- D. J.L. : "The Ohlin-Heckscher Theory of the Basis of Commodity +
Trade", Economic Journal, 1963, Vol. LXXIII.
- RELS F. : "Customs Unions From A Single Country Viewpoint", +
Review of Economic Studies, No.1 (1956-1957).
- A. G. : "Deri Sanayi AT İçindeki Durumu ve Akdeniz ✓
Ülkelerindeki Gelişimi", Türkiye'de Deri Sanayii
Sempozyumunda Sunulan 2. Tebliğ.
- DERE Ahmet : Az Gelişmiş Ülkelerarası İktisadi Birleşmeler, ✓
Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.
- DERE Ahmet : Gümrük Birliği Açısından Avrupa Topluluğu ve Türkiye ✓
İlişkileri, Ank. Üni. AT. Araştırma ve Uygulama
Merkezi Yay. No : 2, Ankara, 1989.
- DERE Ahmet : "Otuzuncu Yılın Eşiğinde Türkiye-AET İlişkileri", +
İşveren, C. XXVI, S.10 (Temmuz 1988).
- E. W. : The Political and Economic Development of Modern ✓
Turkey, Croom Helm, London, 1981.
- Ergül : Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi, ✓
Eskişehir İ.T.İ.A. Yay. Eskişehir, 1978.

- IANCIOGLU Mustafa / DİKMELİK Yalçın : Ham Deri (Histolojisi, Özellikleri ve Konservasyon Yöntemleri), Ders Notları, No : 1, İzmir, 1987. ✓
- VEY J. : Modern Economics, Fourth Edition, Hong Kong, 1985.
- OSHER Eli (Edit. "The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income", Readings in the Theory of International Trade, Blakistan Co., Philadelphia, 1949. ✓
- .Ellis / L.A. METZLER)
- DEMEN E. : "Dünyadaki Deri Sanayi Mevcut Durumu ve Beklentiler" Türkiye'de Deri Sanayi Sempozyumunda Sunulan 1.Tebliğ, Cam Pazarlama Yay., İstanbul, 1988. ✓
- SLAG Z.Y. : Turkey The Challenge of Growth, Leiden, E.J.,Briel, 1968. ✓
- GINS Benjamin : Economic Development Principles, Problems and Policies, New York, 1959. ✓
- FMeyer E. : The Leontief Critically Examined, The Manchester School of Economics, 1958. ✓
- N Afet : Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1972. ✓
- H Mokoto : "Dünya Kapitalizminin Enflasyonist Bunalımı", Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasal Yapılar, İstanbul, 1983. ✓
- BOZKURT Erol : Uluslararası İktisat Teorisi, Bursa, 1985. ✓

- ISON H.G. : Economic Policies Towards Less Developed Countries, ✓
London, 1967.
- ISON H.G. : Money, Trade and Economic Growth, London, 1964. ✓
- TA Cavit : "Et ve Süt Üretimi ve Dışticaretindeki Gelişmeler", +
Izmir Ticaret Odası Dergisi, S.1 (Ocak 1986).
- ACAM Selçuk : "Deri Sanayiinin Finansman Sorunları", Deri Dergisi, +
S.1 (Temmuz 1984).
- LUK Rıdvan : Ekonomik Birleşmeler Teorisi Yönünden Türkiye'nin ✓
AET üyeliği ve Sanayileşme Sorunu, Eskişehir 1976.
- LUK Rıdvan : Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Olan ✓
Ortaklık İlişkileri ve Türk Dış Ticareti İçinde
Topluluğun Yeri, Eskişehir, 1974.
- TAY Hami : "Türk Dericilik Sektöründe Yapısal Durum ve +
Beklentiler", Deri Dergisi, S.50 (Eylül 1988).
- GAN Gülten : Ortak Pazar ve Türkiye, 2.B., Gerçek Yay., İstanbul, ✓
1973.
- GAN Gülten : Ekonomik Dışa Açık Büyüme, 2.B., İstanbul, 1988. ✓
- ENEK Yakup : Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye ✓
Ekonomisi, Savaş Yay., Ankara, 1984.
- Y. : 24 Ocak Kararları ve Çalışma Yaşamındaki Gelişmeler, ✓
Yol-İs Yay., Ankara, 1982.

- AR Turgut : "Deri Liderlige Oynuyor", Milliyet Aktüalite, +
S.37. (22 Mayıs 1988).
- AR Turgut : "Deride ihracat 1988 Hedefinin Altında Kaldı", Dünya +
Gazetesi, 3.10.1988.
- ONTIEF W.W. (Edit H.G. : "Domestic Production and Foreign Trade : The ✓
- INSON / R.E. CAVES : American Capital Position Reexamined", Proceedings
of the American Philosophical Society, September
1953, Readings in the International Economics ✓
Vol.XI, Homewood, Illinois, 1968.
- ONTIEF W.W. : "Factor Proportions and The Structure of American +
Trade : Further Theoretical and Empirical Analysis",
RES, Vol.38 (November 1956).
- PSEY R.G. : An Introduction to Pozitive Economics, London, 1966. ✓
- PSEY R.G. : "The Theory of Customs Unions : A General Survey ", +
EJ, Vol.LXX, No : 279 (September 1960).
- DOUGALL G.D.A. : "British and American Exports : A Study Suggested by
The Theory of Comperative Costs", Part I, Economic +
Journal, December 1951.
- SDOFF Harry (Çev. Ümit KIVANÇ) : "Uluslararası Ekonomik Sıkıntı ve üçüncü Dünya", ✓
Dünya Ekmonomisi Bunalım ve Siyasal Yapılar,
İstanbul, 1983.

- WER H / MORTON G. : "Contribution Towards a Theory of Customs Union", EJ, Vol.LXIII, No : 249, March, 1953. †
- HALL A. : "Distribution and Exchange", Principles of Economic, 9 th. Ed., Vol II, London, 1961. ✓
- HALL A. : Industry and Trade, London, 1923. ✓
- HALL A. : Money Credit and Commerce, New York, 1965. ✓
- HALL A. : Principles of Economics, 8 th. Ed., London, 1969. ✓
- ISALI Erol : Dışsal Ekonomiler ve İktisadi Gelişme, Sermet Matbaası, İstanbul, 1961. ✓
- THEWS : The Economic Consequences of EEC Membership for Ireland, Coombes, 1983. ✓
- DE J.E. : "External Economies and Diseconomies in a Competitive Situation", E.J., March 1952. †
- DE J.E. : "The Removal of Trade Barriers : The Regional Versus the Universal Approach", Economica, Vol.XVIII, May 1951. †
- DE J.E. : The Theory of Customs Union, Amsterdam, 1966. ✓
- DE J.E. : The Theory of Internatioanl Economic Policy, Vol.II, Trade and Welfare, Oxford University Press, London, 1966. ✓

- R G.M. : The International Economics of Development, Harper ✓
and Row, New York, 1968.
- IAS M.S. : "The Homohypallagic Production Function , Factor ✓
Intensity Reservals and the Hecksher-Ohlin Theorem",
JPE, Vol.70, 1962.
- DAL Gunnard : An International Economy, Routledge and Keegan Poul ✓
Ltd., London 1959.
- DAL Gunnard : Economic Theory and Underdeveloped Regions, London, ✓
1957.
- KSE Ragnar : Structures Du Commerce International et Development ✓
Economique, Paris, 1968.
- Z Orhan : Ortak Pazar, Istanbul, 1966. ✓
- IN Bertil : Interregional and International Trade, Harvard ✓
University Press, 1933.
- L Gaye : "İnsanlığın En eski Sanatlarından : Dericilik", Deri ✓
Dergisi Temmuz 1984.
- AN Enver : Ekonomik Bunalımlar, Ankara, 1981. ✓
- ÇEKİCİ Mustafa : Deri ve Deri Mamülleri Sanayiine Genel Bakış,
T.C.Basbakanlık DPT. Yay., Ankara, 1988. ✓
- Ç Haydar Erol : Deri Giyim Dış Piyasa Araştırma Raporu, İGEME Yay., ✓
Ankara, 1982.

- LE N. Lerzan : "Avrupa Topluluğunun Son İki Genişlemesinin Türk Sanayi Ürünlerini İhracatı Üzerindeki Muhtemel Etkileri", 10 Kasım 1987 tarihinde Makina Mühendisleri Odasınınca Düzenlenen Sanayii Kongresinde" Türkiye Sanayinin Gelişme Doğrultusu" Oturumunda Sunulan Tebliğ. ✓
- TEN C.F. : Economies of Scale in Manufacturing Industry, ✓ Cambridge University Press, Cambridge, 1971.
- T Franklin R. : International Trade and Investment Theory, Policy, ✓ Enterprise, U.S.A, 1973.
- UELSON P.A. : "International Trade and the Equalization of Factor ✓ Prices", EJ, 1948.
- UELSON P.A. : "International Factor Price Equalization Once ✓ Again", EJ, June, 1949.
- TOVSKY Tibor : Economic Theory and Western European Integration, ✓ Stanford University Press, London, 1958.
- TOVSKY Tibor (Edit. E.A.G.ROBINSON) : "Internatioanl Trade and Economic Integration As A Means of Overcoming then Disadvantages of a Small ✓ Nation", Economic Consequences of the Size of Nations, London 1960.
- TOVSKY Tibor : "Two Concept of External Economies", JFE, April 1954. ✓ +

- N Necdet : Türkiye'nin Sanayileşmesi, Ank. Üni. SBF. Yay.No : ✓
167-149, Ankara, 1963.
- N Vildan : Para Politikası (Tarihi Teorik Gelişmeler ve Türkiye ✓
Uygulaması, İstanbul, 1987.
- DOĞLU Halil : Uluslararası İktisat Teorisi, Politika ve Uygulama, ✓
6.B., İstanbul, 1988.
- HI Nevzat : "Türkiye'deki Hamderi Potansiyeli, Sorunlar ve
Öneriler", Türkiye'de Deri Sanayi Sempozyumu, ✓
4.Tebliğ, Cam Pazarlama A.S. Yay., İstanbul 1988.
- IEZ M. : Üzal Ekonomisi ve İşçi Hakları, Belge Yay., ✓
İstanbul, 1984.
- DAS J. : "The Conditions for a Trade Creating Customs +
Unions", EJ, March, 1964.
- PER W.R. / SAMUELSON P.A. : Protections and Real Wages, Review of Economic +
Studies, 1941.
- ETEN P. : Economic Integration, Leyden, 1964. ✓
- ER Ali Parıl : "Dericiliğin Yurt Ekonomisi ve Avrupa Ekonomik
Topluluğundaki Yeri", Türkiye Dericiliğinin Tarım ve ✓
Endüstri Yönünden Sorunları ve Geliştirme Careleri
Semineri, MPM. Yay., İstanbul, 1969.
- RLING B.C. : "Capital Shortage and Labor Surplus inr the United +
States", RES, Vol.3, August 1954.

- SES Fikret : An Assessment of Turkey's Liberalization Attempts Since 1980 Against the Background of Her Stabilizations Program", ODTÜ Gelişme Dergisi C.10, S.3, 1983. x
- SES Fikret : Türkiye'nin AET'ye Üyelikinin Dışticaretimize etkileri, Türkiye Dışticaret Derneği Araştırma Dizisi : 5, Ankara, 1988. ✓
- CY Murray : A Case Study on the Leather Products (Except Footwear Industry), UNCTAD, New York 1985. ✓
- EMOTO M. / ICHIMURO S. : "Factor Proportions and Foreign Trade : The Case of Japan, RES, Vol.4,1959. x
- ELI İlhan / İLKİN Selim : Savaş sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisat Planı, ODTÜ. Yay. Ankara, 1981. ✓
- ELI İlhan / İLKİN Selim : Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, ODTÜ. Yay., Ankara, 1982. ✓
- EL Yahya S. : Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Yurt Yay., Ankara, 1982. ✓
- EL Yahya S. : "1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri", I.T.I.A. Mez.Cem.Yay., 1977. ✓
- DAG İlhan / SERİN Vildan : Dış Şoklara Karşı Dünya'da ve Türkiye'de Geliştirilen İstikrar Politikaları, İstanbul, 1987. ✓

- DAG Nevzat : "Hayvansal Üretimin AT'a Uyumdaki Başlıca Sorunları", Dünya Gazetesi, 3.1.1989. +
- UNER Muzaffer : "50 Yılda Türk Sanyii", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, 50. Yıl, No : 32,1973. ↓
- İNEL Besim : Miletlerarası İktisadi Birleşmeler Teorisi, Ankara, 1980. ✓
- EK J. : "The Natural Resource Content of Foreign Trade", RES. * September 1959.
- EK J. : "The Natural Resource Content of U.S. Foreign Trade", 1870-1955, Harvard University Press, 1963. ✓
- ER Jacop(Edit. E.J GLER / K.E. BOULDING : "Cost Curves and Supply Curves", Readings in Price Theory, Chicago, 1952. ✓
- ER Jacop : The Customs Union Issue, New York, 1950. ✓
- ALI Tuncay : "Ham Deriden Deri Sanayimize Sorunlar Üneriler", Dünya Gazetesi, 24.10.1988. +
- DIZ Nuray : "Tarih İçinde Deri", Deri Dergisi, S.198. +
- SEL A. Sait : Türkiye İlişkileri Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu, 2.B., İstanbul, 1979. ✓

LERSTEIN Immanuel (Çev. Orhan ESEN)

: "Kapitalist Dünya Sisteminin Yükselişi ve Geleceği-
Karşılaştırmalı Analiz İçin Temel Kavramlar", Dünya ✓
Ekonomisi Bunalım ve Siyasal Yapılar, İstanbul,
1983.

: AET Karşısında Türk Sanayiinin Durumu, İKV. Yay.No : 8
13, İstanbul, 1985.

: Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi (1923-1978),
Akbank Yay., İstanbul, 1980.

: "Deri Sanayi S.O.S. Veriyor", Dünya Gazetesi,
30.5.1989.

: Deri Sanayiinde Türk-Alman İşbirliği Arayışları",
Deri Dergisi, S.53 (Aralık 1988).

: Ekonomik İstikrar Tedbirleri Uygulama Neticeleri,
T.C. DPT. Yay. No : DPT 1736, 1980.

: Eurostat Industry Statistical Yearbook, 1985.

: FAO Production Yearbook, 1984.

: FAO Production Yearbook, 1986.

: Federal Almanya'nın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye
ile Ticari İlişkileri (1987 Yılı Raporu), HDTM.
Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel
Müdürlüğü, Ankara, 1988.

-
- : İktisadi Rapor 1988, TOBB. Yay., Ankara, 1988.
-
- : İktisadi Rapor 1989, TOBB. Yay., Ankara, 1989.
-
- : İstanbul Sanayi Odası Dergisi, S.263 (Ocak 1988).
-
- : İstanbul Sanayi Odası Dergisi, S.276 (Şubat 1989).
-
- : İstanbul Sanayi Odası Dergisi, S.277 (Mart 1989).
-
- : OECD Industry Yearbook, 1985.
-
- : Türkiye ve Avrupa Ekonomik Topluluğu İlişkileri
Genel Bakış ve Karşılaştırmalar, Ankara 1980.
-
- : Türkiye'de Deri ve Kösele Sanayi, TOBB, Ya., Ankara,
1958.
-
- : Türk Sanayinin AT Sanayi Karşısında Rekabet
İmkanları, C.II-III, DPT Ya., Ankara, 1988.
-
- : Türkiye-AET Ortaklığının Geçiş Döneminin
Dışticaretimize İlişkin Kuralları, Ticaret Bakanlığı
50.Yıl. Yay. No : 5, Ankara, 1973.
-
- : 1989 Yılına Girenken Türk Ekonomisi, TÜSIAD,
İstanbul, 1989.